

**Wpływ WPR na rolnictwo
w latach 2004-2012**

**INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY**

Wpływ WPR na rolnictwo w latach 2004-2012

*Redakcja naukowa
mgr inż. Wiesław Łopaciuk*

*Autorzy:
mgr Agnieszka Judzińska
mgr inż. Wiesław Łopaciuk*

**KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ**

Warszawa 2014

Autorzy publikacji są pracownikami Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano w ramach tematu

Analiza efektów wybranych instrumentów wspólnej polityki rolnej i polityki rozwoju obszarów wiejskich

w zadaniu:

Analiza i ocena instrumentów WPR mających wpływ na decyzje produkcyjne rolników

Celem pracy jest identyfikacja zmian zachodzących w polskim rolnictwie w latach 2004-2012 oraz ocena roli wybranych instrumentów WPR w tych procesach, a także podsumowanie poprzednich prac prowadzonych w ramach tego tematu.

Recenzent

dr hab. Krzysztof Firlej, prof. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

Opracowanie komputerowe

Agnieszka Judzińska

Korekta

Joanna Gozdera

Redakcja techniczna

Leszek Ślipki

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-497-3

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

– Państwowy Instytut Badawczy

00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984

tel.: (22) 50 54 444

faks: (22) 50 54 636

e-mail: dw@ierigz.waw.pl

<http://www.ierigz.waw.pl>

Spis treści

1. Wprowadzenie	7
2. Metodologia.....	8
3. Zmiany w rolnictwie według danych makroekonomicznych	11
3.1. Otoczenie rolnictwa.....	11
3.2. Zmiany w rolnictwie.....	12
4. Zmiany wysokości dochodów gospodarstw rolnych według danych FADN	24
4.1. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego	25
4.2. Dochody gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej.....	28
4.3. Dochody gospodarstw rolnych według typów rolniczych FADN.....	34
4.4. Dochody gospodarstw rolnych według regionów FADN.....	40
5. Zmiany wysokości dopłat do działalności operacyjnej według danych FADN.....	48
6. Zmiany w wartości oraz strukturze produkcji rolnej według danych FADN	61
7. Zmiany w polskim rolnictwie a WPR w opinii rolników	75
7.1. Zmiany w rolnictwie.....	75
7.2. Wsparcie bezpośrednie	80
7.3. Wpływ WPR na zmiany w rolnictwie	81
8. Podsumowanie i wnioski.....	86
Literatura.....	88
Aneks	90

1. Wprowadzenie

We współczesnych czasach w warunkach europejskich polityka skierowana do sektora rolnego musi spełniać rozliczne funkcje. Oprócz sprecyzowanych jeszcze w drugiej połowie XX wieku (Traktat Rzymski) szczegółowych celów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), które de facto w dalszym ciągu obowiązują, rozwój sytuacji w rolnictwie i jego otoczeniu wymusił modyfikację i wzbogacenie jej o kolejne elementy (cele dodatkowe). Cele szczegółowe dotyczą zarówno sfery gospodarczej, jak i społecznej oraz mają tym samym chronić interesy producentów żywności i jej konsumentów poprzez:

- zwiększenie wydajności rolnictwa przez wspieranie postępu technicznego oraz optymalne wykorzystanie czynników produkcji, zwłaszcza siły roboczej;
- zapewnienie rolnikom godnego poziomu życia;
- stabilizowanie rynków;
- zagwarantowanie bezpieczeństwa dostaw;
- zapewnienie konsumentom rozsądnych cen¹.

Takie określenie celów zapewniło szerokie możliwości adaptacji do licznych zmian WPR, jakie następowały w ramach kolejnych reform. Dlatego Unia Europejska (UE) ma w gestii szerokie spektrum modyfikacji rozwiązań polityki rolnej i ich zasięgu w zależności od sytuacji na rynkach rolnych (i nie tylko), a także od priorytetów zdefiniowanych przez unijne agendy. Niemniej jednak w okresie ostatnich 15 lat coraz częściej pojawiały się głosy kwestionujące istnienie WPR. W dzisiejszych czasach polityka rolna nie tylko zapewnia dostawę bezpiecznej żywności dobrej jakości na konkurencyjnym rynku, ale również wspiera działania mające na celu zachowanie wartościowych krajobrazów poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami ziemi rolniczej. Jednocześnie w rolnictwie zachodzą głębokie przemiany, wymuszające na producentach rolnych określone zachowania i adaptację do nowych warunków. Ponadto polityka rolna musi także mieć na uwadze, coraz bardziej widoczne w ostatnich latach, zmiany klimatyczne. W związku z tym, dodatkowe cele WPR mają zastosowanie do wszystkich dziedzin i działań polityki w UE. Są to:

- wsparcie zatrudnienia,
- ochrona środowiska poprzez wspieranie trwałego, zrównoważonego rozwoju,
- ochrona konsumentów,

¹ Artykuł 39 TFUE.

- ochrona dobrostanu zwierząt,
- ochrona zdrowia publicznego,
- wsparcie spójności terytorialnej, społecznej i gospodarczej.

Oprócz tego, podejmując wyzwania globalizacji i liberalizacji handlu WPR określa ramy regulacji w zakresie produktów rolno-spożywczych, które stanowią odstępstwo od ogólnych zasad z uwagi na specyficzne cechy działalności podstawowej – produkcji rolniczej.

Polska funkcjonuje w strukturach UE już ponad dekadę. W tym czasie zmiany na rynkach rolnych wymusiły analizę dotychczasowych rozwiązań WPR, a także planowanie oraz wdrażanie nowych. Akcesja oznaczała przede wszystkim wzajemne otwarcie rynków oraz przyjęcie unijnych regulacji rynkowych, w tym WPR, która reguluje funkcjonowanie rynków rolnych. Równocześnie na europejskich i światowych rynkach zaszły ogromne zmiany, które wynikały z czynników różnej natury, począwszy od losowych, które miały duży wpływ na relacje popytu i podaży, a kończąc na sferze regulacji. Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację wcześniejszych prac poświęconych zmianom w polskim rolnictwie i ich przyczynom. Jego celem jest porównanie zmian zachodzących w rolnictwie w pierwszych latach po akcesji (2004-2007) ze zmianami obserwowanymi w późniejszym okresie (2008-2012), a także analiza danych pozyskanych z Wielkiej Ankiety IERiGŻ w ujęciu regionalnym. Oprócz tego zawarte są w nim elementy podsumowania wcześniejszych prac wykonanych w ramach tego tematu.

2. Metodologia

Głównym celem badania jest pokazanie wpływu Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) na zmiany zachodzące w polskim sektorze rolnym, czyli na decyzje rolników oraz ocena trwałości tych zmian. Aby osiągnąć wyznaczony cel analizie porównawczej poddano dane pochodzące z Polskiego FADN za lata 2004-2009 i 2004-2012 oraz przeprowadzono analizę danych pochodzących z ankiety IERiGŻ-PIB „Rodzina i Gospodarstwo” przeprowadzonej w 2011 r. Ankieta dostarczyła informacji na temat oddziaływania Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) na decyzje produkcyjne rolników.

Analizę danych FADN przeprowadzono w dwóch fazach, co wiązało się z dostępnością danych oraz zmianami w klasyfikacjach i metodologii FADN. W pierwszej kolejności obejmowała ona lata 2004-2009. Analizowany okres podzielono na podokresy: 2004-2006 i 2007-2009, dla których wyliczono średnie wielkości zmiennych używanych do analizy, w celu przynajmniej czę-

ściowego wyeliminowania zmian wynikających z krótkookresowych wahań koniunktury na rynkach rolnych. Na podstawie porównania ocenianych zmiennych, określono zmiany w polskim rolnictwie i ich kierunki. W dalszej kolejności na podstawie przeglądu literatury oraz analizy zaobserwowanych prawidłowości pomiędzy kierowanym wsparciem a zaistniałymi zmianami, zidentyfikowano powiązania decyzji rolników z instrumentami WPR. Następnie analizowano okres 2004-2012, który także podzielono na dwa podokresy: 2004-2007 oraz 2008-2012 i zastosowano taką samą procedurę jak poprzednio. Przeprowadzono też analizę zmian w ujęciu dynamicznym. Dwuetapowa zapewniła możliwość oceny wpływu WPR zarówno w pierwszych latach po akcesji, jak i w dalszym okresie członkostwa. Ponadto porównanie wyników z drugiej fazy badań (lata 2004-2012) z wynikami z pierwszej fazy (lata 2004-2009) pozwoliło na określenie względnej trwałości zmian zachodzących w polskim rolnictwie po roku 2004.

Prace analityczne koncentrowały się na identyfikacji zależności pomiędzy wielkością wsparcia skierowanego do gospodarstw a dochodami i zmianami w produkcji. Analiza została przeprowadzona w podziale na klasy ekonomiczne, typy produkcyjne i regiony FADN. Wyodrębniono następujące profile badawcze: gospodarstwa ogółem; gospodarstwa w podziale na klasy wielkości ekonomicznej: bardzo małe (BM) do 4 ESU, małe (M) 4-8 ESU, średnio małe (ŚR-M) 8-16 ESU, średnio duże (ŚR-D) 16-40 ESU, duże (D) 40-100 ESU, bardzo duże (BD) powyżej 100 ESU; gospodarstwa według typów rolniczych: uprawy polowe (UP), uprawy ogrodnicze (UO), uprawy trwałe (UT), produkcja mleka (KML), zwierzęta żywione w systemie wypasowym (ZTR), zwierzęta ziarnozerne (ZZI), produkcja mieszana (MIE); gospodarstwa w podziale na makroregiony FADN: Pomorze i Mazury (POM-MZ) – województwa: warmińsko-mazurskie, pomorskie, zachodniopomorskie i lubuskie, Wielkopolska i Śląsk (WLKP-ŚL) – województwa: kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, dolnośląskie oraz opolskie, Mazowsze i Podlasie (MAZ-PODL) – województwa: podlaskie, mazowieckie, łódzkie i lubelskie, Małopolska i Pogórze (MŁP-POG) – województwa: śląskie, małopolskie, podkarpackie oraz świętokrzyskie. Do obliczeń użyto szereg zmiennych generowanych w systemie FADN w podziale na ww. regiony, które dotyczyły następujących kategorii: wybranych informacji o produkcji, wartości produkcji, kosztów produkcji, dopłat do działalności operacyjnej, dochodu na gospodarstwo rolne.

W celu poznania opinii części społeczeństwa najbardziej zainteresowanej polityką rolną z praktycznego punktu widzenia – rolników, opracowano Załącz-

nik nr 2², który, jako wkładkę, przyłączono do wielkiej ankiety Zakładu Polityki Społecznej i Regionalnej IERIGŻ-PIB „Rodzina i Gospodarstwo”. Badania ankietowe, podobnie jak i stosowana metoda zbierania danych, są kontynuacją wieloletnich badań prowadzonych w kilkuletnich odstępach czasowych. Przyjęta oryginalna metoda ankietyzacji polega głównie na tym, że przedmiotem badań jest cała wieś, a nie wybrane losowo gospodarstwa. W ten sposób zachowane zostają związki poszczególnych gospodarstw z ich naturalnym podłożem, jakie stanowi wieś. Walorem takiej metody badawczej jest połączenie szczególności i masowości polegających na różnych płaszczyznach dociekań.

Ankietyzacja przeprowadzona w 2011 roku jest szesnastą edycją badań. Jest to system odpowiadający badaniom typu panelowego w obrębie 76 wsi. W założeniach doboru wsi decydował walor reprezentatywności (łącznie jedna pięćsetna ogółu wiejskich gospodarstw domowych) oraz proporcjonalny rozkład próby w ujęciu regionalnym.

Formularze ankiety zawierały stały zestaw pytań, tj. powtarzanych we wszystkich kolejnych ankietach, co pozwala na śledzenie przemian zachodzących w podstawowych strukturach wiejskich (agrarniej, aktywności rynkowej gospodarstw rolnych, źródłach utrzymania wiejskich rodzin) w skali kraju i regionów. Odrębna grupa pytań, które zmieniają się w kolejnych edycjach ankiety, odnosi się do najbardziej aktualnych problemów wsi i rolnictwa w badanym okresie. Obecnie dotyczyły przede wszystkim efektów WPR w zakresie wspierania rozwoju obszarów wiejskich i umacniania ekonomicznego gospodarstw rolnych oraz opinii respondentów o wpływie globalnego kryzysu na ich aktualną sytuację ekonomiczną. To właśnie odpowiedzi na te pytania są podstawą identyfikacji opinii rolników na temat roli, jaką ich zdaniem spełniają regulacje WPR w polskim rolnictwie.

Do analizy materiału pochodzącego z Załącznika nr 2 wykorzystano metody statystyki opisowej używane w badaniach ankietowych. W pierwszej kolejności wyniki poddano statystycznej analizie na poziomie kraju. Otrzymane informacje pozwoliły sformułować wnioski dotyczące zmian w ankietowanych gospodarstwach, ich przyczyn oraz roli WPR w tych procesach, a także jej skuteczności, jako czynnika stabilizacji rynków i dochodów. Analizę i opracowanie wyników ankiety „Rodzina i Gospodarstwo” przeprowadzono wykorzystując metody statystyki opisowej w podziale na regiony kraju zgodne z regionami FADN.

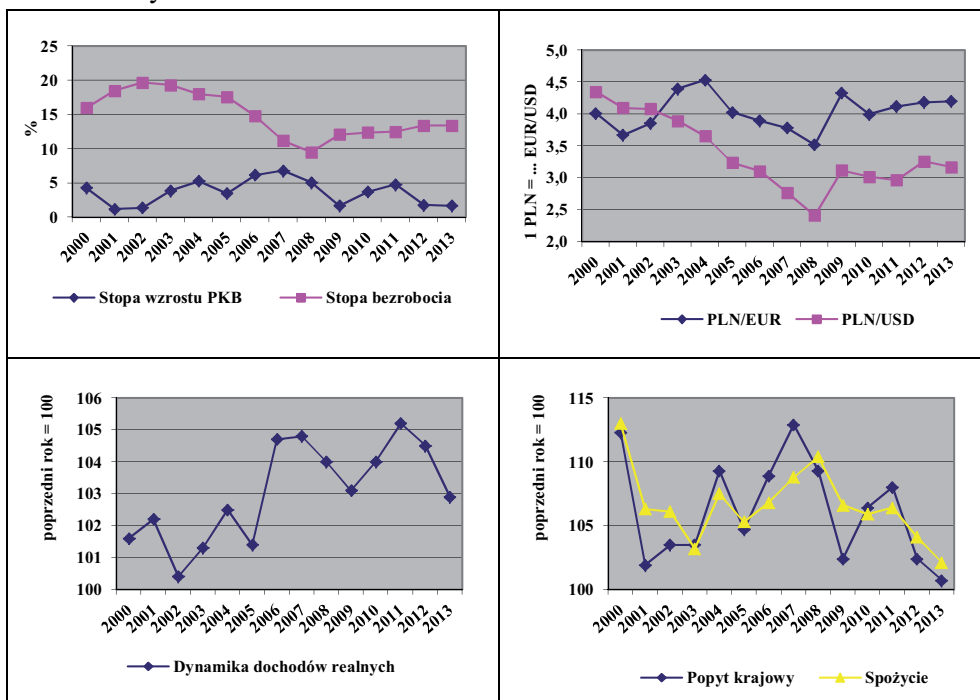
² Patrz Aneks.

3. Zmiany w rolnictwie według danych makroekonomicznych

3.1. Otoczenie rolnictwa

Po wejściu do UE polska gospodarka dynamicznie się rozwijała. Szczególnie w latach 2006-2008, kiedy tempo wzrostu PKB wyniosło średnio 6% rocznie. Dobra sytuacja gospodarcza kraju w tym okresie skutkowałą umacnianiem się krajowej waluty wobec euro i dolara USA oraz wyraźnym zmniejszeniem stopy inflacji. Dynamiczny rozwój gospodarczy przełożył się też na ograniczenie bezrobocia oraz poprawę sytuacji dochodowej mieszkańców Polski (rys. 1). W kolejnych latach, na skutek światowej recesji, tempo wzrostu gospodarczego zmalało, ale było znacznie wyższe niż w pozostałych krajach UE. W związku z tym, odwróciły się ww. tendencje. Wyraźnie zmalała dynamika PKB. Złoty ponownie potaniał względem euro i USD i zwiększyła się stopa bezrobocia. Jedynie dynamika dochodów, pomimo silnych wahań, cały czas wykazuje wzrostową tendencję.

Rysunek 1. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne Polski

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

To zaś znalazło odzwierciedlenie w zmianach popytu, w tym również popytu na produkty żywnościowe. Jego dynamika do 2008 r. wykazywała silną

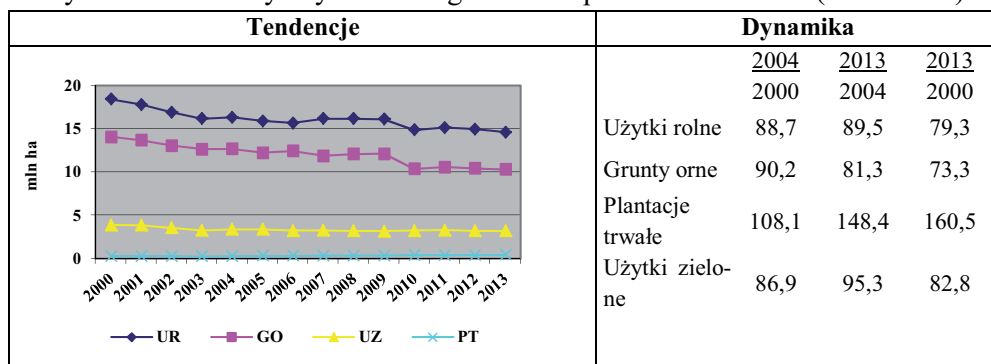
wzrostową tendencję, która w kolejnych latach znacznie zmalała. Udział wydatków na żywność w budżetach gospodarstw domowych nadal jest bardzo duży (ok. 25% wydatków ogółem)³. To sprawia, że polscy konsumenci w dużym stopniu odczuwali podwyżki cen artykułów spożywczych, co ograniczało skalę wzrostu popytu na żywność. Należy tu zaznaczyć, że po wejściu do UE relatywne ceny żywności znacznie wzrosły. Duży wzrost nieżywnościowych kosztów utrzymania również wpłynął na spowolnienie dynamiki popytu na żywność (rys. 1).

W warunkach ograniczonego wzrostu popytu krajowego na żywność, dużą rolę w zagospodarowaniu nadwyżek miał handel zagraniczny. Gros przyrostu produkcji przemysłu rolno-spożywczego było przeznaczone na eksport. Udział polskiego rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej po wejściu do UE wykazuje tendencję spadkową. Obecnie jest to około 3-4%. Jednocześnie w dalszym ciągu rolnictwo zatrudnia ponad 16% ogółu zatrudnionych, co świadczy o niskiej wydajności pracy.

3.2. Zmiany w rolnictwie

Po wejściu do UE, w porównaniu z okresem przedakcesyjnym, wyraźnie zmniejszyła się dynamika spadku powierzchni użytków rolnych, w tym szczególnie trwałych użytków zielonych. Nasiliła się tendencja spadkowa gruntów ornych, a odwróciła powierzchnie plantacji wieloletnich, których powierzchnia w 2013 r. była o blisko połowę większa niż w 2004 r. Zmiany te wynikają z objęcia Polski WPR, a w szczególności z wprowadzenia dopłat bezpośrednich oraz ze wsparcia do plantacji wieloletnich (rys. 2).

Rysunek 2. Zmiany użytkowania gruntów w polskim rolnictwie (2000-2009)

UR – użytki rolne, GO – grunty orne, UZ – użytki zielone, PT – plantacje trwałe.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

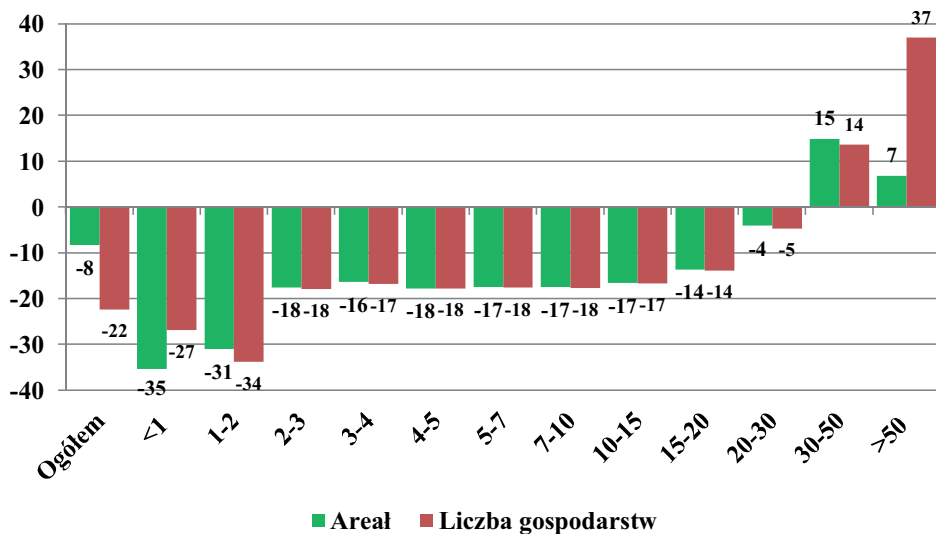
³ Wg badań budżetów gospodarstw domowych GUS.

W strukturze agrarnej nastąpiły duże zmiany, które były kontynuacją wieloletnich trendów. Ocenę tych procesów przeprowadzono na danych pochodzących ze spisów rolnych (lata 2002 i 2010), a więc obarczonych znacznie mniejszym błędem niż rokrocznie prowadzone szacunki. Po wejściu do UE zmiany struktury obserwowane w poprzedniej dekadzie były kontynuowane, ale z różnym nasileniem. Dynamika spadku areału zmalała blisko 3-krotnie, a liczebność wzrosła ponad 4-krotnie. Zwiększyła się dynamika areału gospodarstw małych, a zmalała średnich i dużych (do 7-30 ha UR). Zmalała dynamika wzrostu areału w największych gospodarstwach. Podobne zmiany nastąpiły w przypadku liczebności gospodarstw.

W okresie członkostwa w UE liczba gospodarstw dysponujących użytkami rolnymi (UR) zmniejszyła się o 22%, a ich areał o 8%. Proces ten był najbardziej widoczny w gospodarstwach najmniejszych (do 2 ha UR), a jego siła malała wraz ze wzrostem rozmiarów działalności. Dopiero gospodarstwa powyżej 30 ha zwiększyły zarówno areał, jak i liczebność. Rozwój dużych jednostek stracił na dynamice, ale te z powierzchnią od 30 do 50 ha nadal przejmowały ziemię uprawną, zarówno od gospodarstw mniejszych, jak i od większych, których liczba wzrosła w znacznie większym stopniu niż areał. Ograniczenie ilości gospodarstw największych jest związane z wprowadzeniem regulacji ustanawiających górny limit powierzchni gospodarstw rodzinnych oraz kończeniem okresu dzierżaw w drugiej połowie poprzedniej dekady. Liczba gospodarstw poniżej 1 ha zmniejszyła się o 27%, a ich areał aż o 35%. W znacznie mniejszym stopniu zmalała ilość i areał gospodarstw małych i średnich (od 16 do 18%). Można więc stwierdzić, że procesy koncentracji produkcji w polskim rolnictwie zaznaczają się coraz wyraźniej. Mimo to jest ono bardzo rozdrobnione (rys. 3). Pozytywnym aspektem jest jednak postępująca koncentracja ziemi rolniczej (zmiana struktury użytkowania na rzecz większych gospodarstw), która ma większe znaczenie niż sama struktura ilościowa gospodarstw⁴. Większe, silniejsze ekonomicznie gospodarstwa, w większości lepiej zarządzane, są bowiem w stanie lepiej wykorzystywać potencjał produkcyjny ziemi. W badanym okresie o blisko połowę zmalał areał UR będący w posiadaniu małych gospodarstw, których powierzchnia nie przekracza 5 ha.

⁴ Poczta W., *Przemiany w rolnictwie ze szczególnym uwzględnieniem przemian strukturalnych* [w:] *Raport o stanie wsi, Polska wieś 2012*, FDPA, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 65-100.

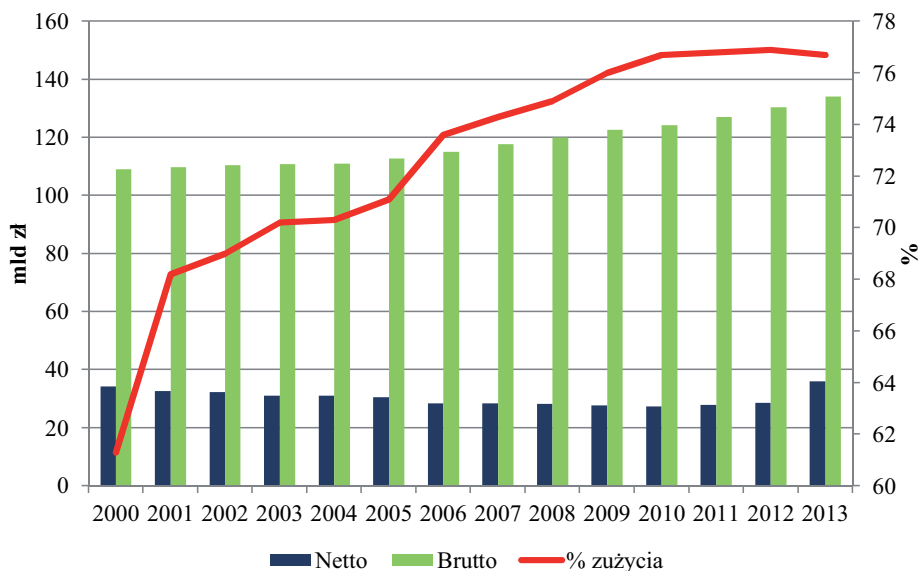
Rysunek 3. Zmiany struktury agrarnej w Polsce po wejściu do UE
(2010 r. do 2002 r. w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

W 2002 r. 26% gospodarstw nie prowadziło działalności rolniczej, a w 2010 r. odsetek ten zmalał do 17%, co potwierdza tezę o wzroście produkcyjnej i prorynkowej orientacji gospodarstw. Po urynkowaniu polskiej gospodarki w rolnictwie z jednej strony następuje powolny proces wzrostu udziału majątku trwałego w strukturze środków produkcji, a z drugiej postępuje jego dekapitalizacja. Średni obraz polskiego rolnictwa jest w tym względzie bardzo niekorzystny. W 2013 r. stopień zużycia majątku trwałego gospodarstw rolnych zbliżył się 77% (rys. 4), ale od kilku lat dynamika tego procesu jest minimalna. Sytuacja ta dotyczy przede wszystkim budynków i budowli. Stopień zużycia parku maszynowego jest znacznie mniejszy. Po wejściu do UE znacznie zwiększyły się nakłady inwestycyjne, a ich udział w wartości majątku trwałego się podwoił. W ostatnich latach stanowiły one 14-15% jego wartości netto, co nie zmienia zasadniczego obrazu sytuacji polskiego rolnictwa. Po pierwsze, inwestycji dokonują gospodarstwa duże, silne ekonomicznie, a po drugie inwestycje w większości dotyczą parku maszynowego, a nie budynków i budowli wykorzystywanych w produkcji rolnej. Liczbę takich gospodarstw można szacować na maksymalnie 250 tysięcy. Działalność rolnicza prowadzona w pozostałej części gospodarstw nie pozwala na odtworzenie majątku trwałego, w związku z czym zwiększa się stopień jego zużycia.

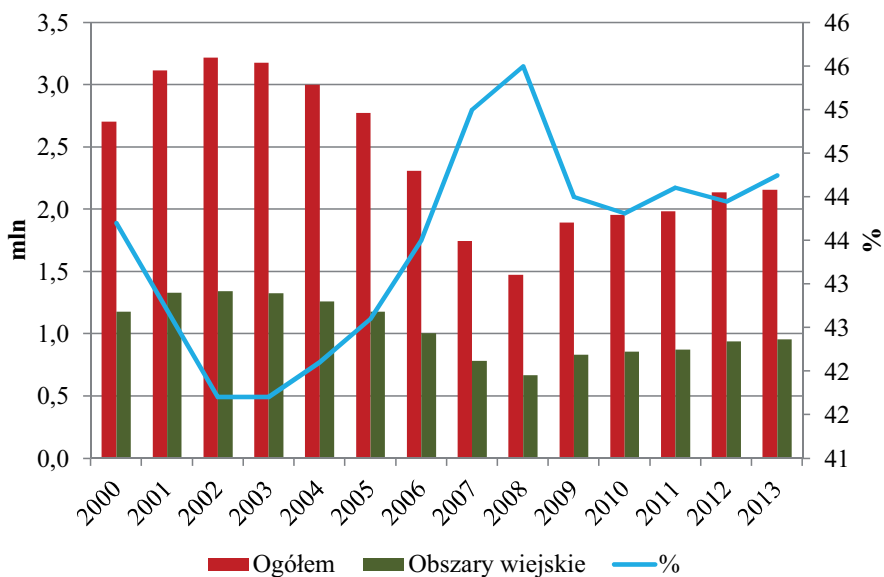
Rysunek 4. Środki trwałe, wartość, stopień zużycia w polskim rolnictwie (mld zł, w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Niezmiernie trudno jest oszacować bezrobocie na obszarach wiejskich. Według danych GUS liczba pracujących w rolnictwie w ostatnich latach jest względnie stała i kształtuje się nieco powyżej 2 mln. Niemniej jednak, w liczbach tych jest zawarte tzw. bezrobocie ukryte, ponieważ stosunkowo duża część członków gospodarstw rodzinnych poświęca na prace w rolnictwie znikomą ilość czasu. Nie ulega wątpliwości, że faktyczne zatrudnienie w rolnictwie się zmniejsza. Obecnie około 22-24% mieszkańców wsi w wieku produkcyjnym pracuje w rolnictwie. Na uwagę zasługuje fakt, że ostatnio 40-45% ogółu bezrobotnych w kraju, to bezrobotni na terenach wiejskich. Po wejściu do UE proporcja ta nieznacznie wzrosła, ale przyczyniła się do tego redukcja bezrobocia w innych działach krajowej gospodarki, szczególnie w pierwszych latach ogóln światowego spowolnienia gospodarczego (rys. 5).

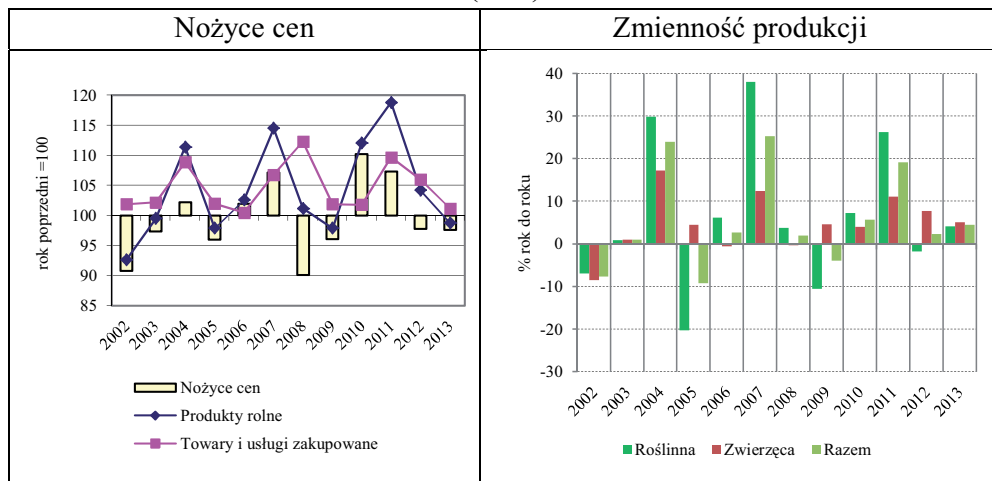
Rysunek 5. Liczba bezrobotnych ogółem w Polsce oraz na obszarach wiejskich

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Produkcję rolniczą, w szczególności produkcję roślinną w Polsce cechuje duża zmienność. Wynika to z niższego poziomu technologicznego i stosunkowo ubogich gleb, co znacznie zwiększa wrażliwość plantacji na warunki niekorzystne meteorologiczne. Po wejściu do UE nastąpiła pewna poprawa w zakresie technologii produkcji, ale nie na tyle, aby w wyraźny sposób zmniejszyć wahania produkcji, tym bardziej że kilkakrotnie w tym okresie wystąpiły poważne anomalie pogodowe. Wahania produkcji powodują zmiany cen produktów roślinnych, co w konsekwencji powoduje wahania koniunktury w produkcji zwierzęcej i zmiany poziomu produkcji (rys. 6). Wahania produkcji przekładają się na wahania cen. Zmiany cen środków produkcji nie są tak znaczące i w ostatnich latach charakteryzuje je raczej tendencja wzrostowa. Dlatego relatywnie duże wahania cen są główną przyczyną dużych zmian koniunktury w rolnictwie, co ilustruje wskaźnik nożyc cen.

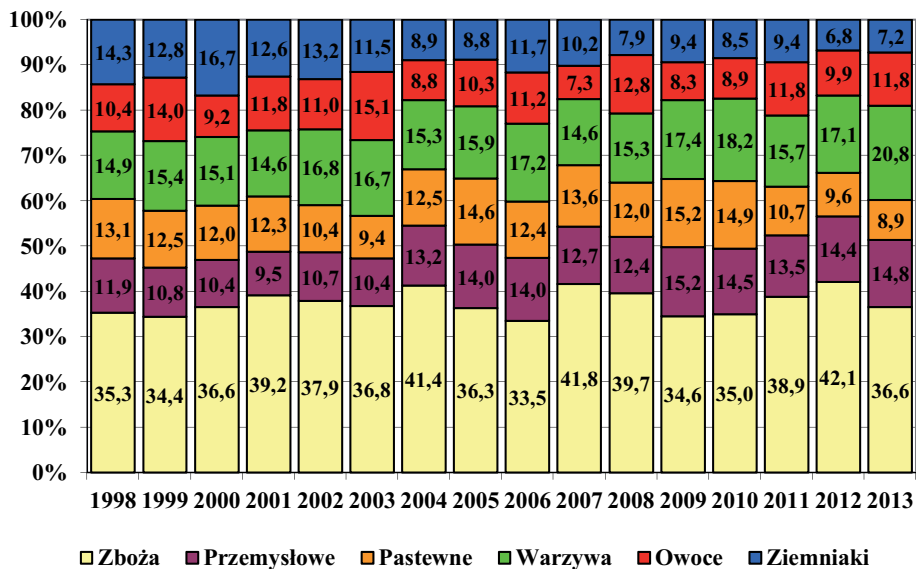
Rysunek 6. Wskaźnik nożyc cen i zmienność produkcji w polskim rolnictwie (w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

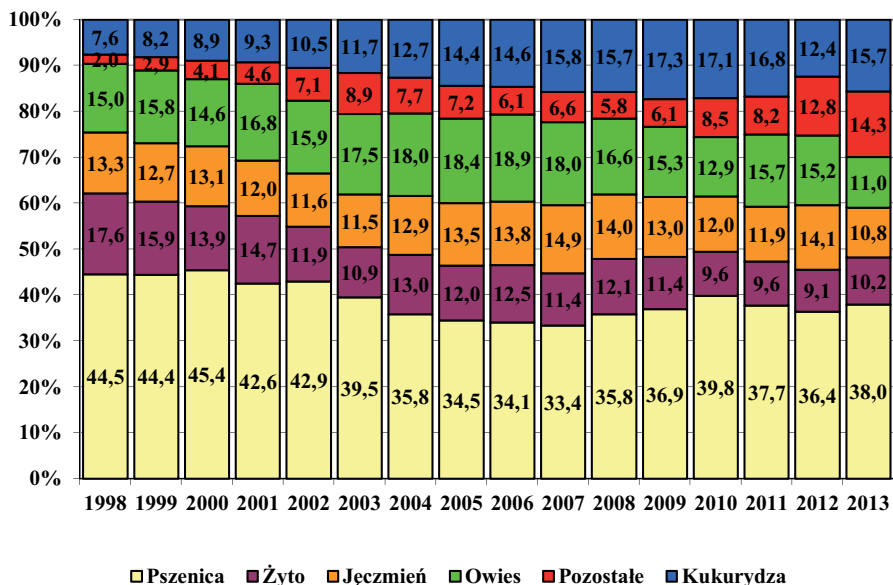
Po wejściu do UE nie nastąpiły większe zmiany udziału produktów roślinnych i produktów zwierzęcych. Większe przesunięcia dokonały się wewnątrz tych działów. W porównaniu z końcem ubiegłego stulecia, po wejściu do UE w strukturze produkcji roślinnej zwiększył się udział roślin przemysłowych oraz produktów ogrodnictwa, a zmniejszył udział ziemniaków (rys. 7). Dobra w ostatnich latach koniunktura na rynku utrwaliła dominację zbóż. W ich strukturze zwiększył się udział kukurydzy i pozostałych zbóż (głównie pszenżyta), a zmalał żyta. Spośród roślin przemysłowych zwiększył się udział rzepaku kosztem buraków cukrowych, co odzwierciedla wpływ reformy rynku cukru w UE (rys. 9) oraz rosnący popyt na biopaliwa, który także został pobudzony w sferze regulacji rynkowych. W strukturze produkcji roślin zbożowych zwiększył się udział kukurydzy i pozostałych zbóż, wśród których dominuje pszenżyto i mieszanki zbożowe. Zmalał natomiast udział żyta (rys. 8).

Rysunek 7. Struktura produkcji roślinnej w polskim rolnictwie
(wg wartości, %)

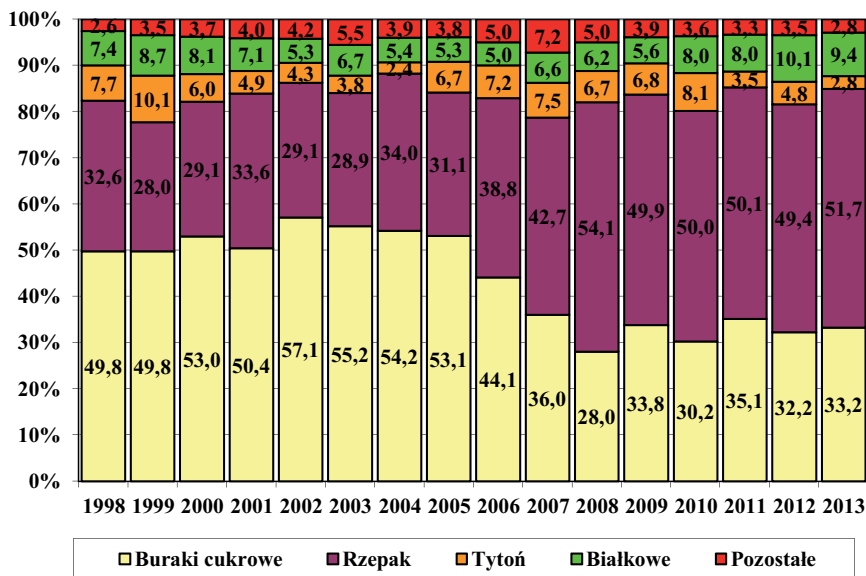
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 8. Struktura produkcji zbóż w Polsce
(wg wartości, w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

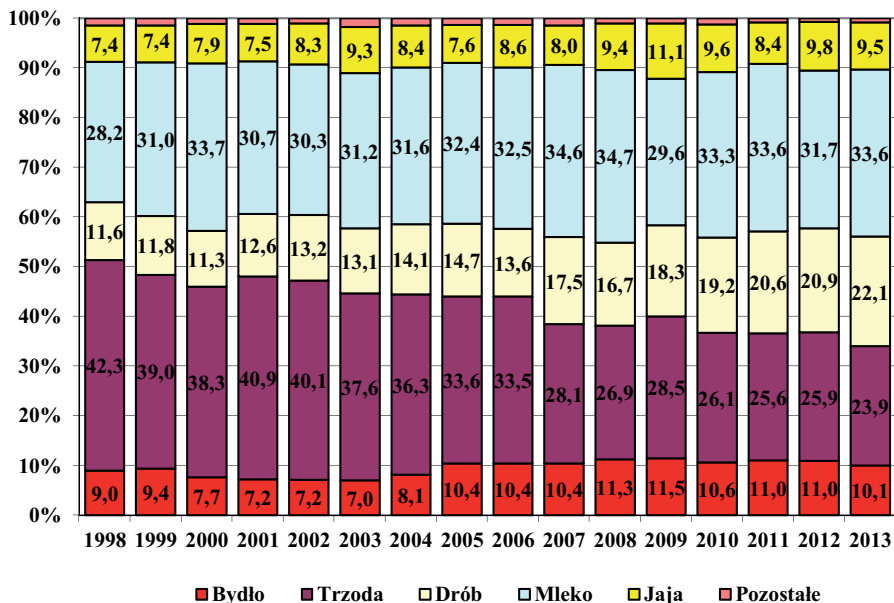
Rysunek 9. Struktura produkcji roślin przemysłowych w Polsce
(wg wartości, w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

W produkcji zwierzęcej największe zmiany dotyczyły zmniejszenia udziału trzody chlewnej, co wynikało ze złej koniunktury na rynku (wysokie ceny surowców paszowych). Zwiększyło się znaczenie drobiu, jaj oraz wołowiny. Nie zmienił się natomiast udział produkcji mleka (rys. 10).

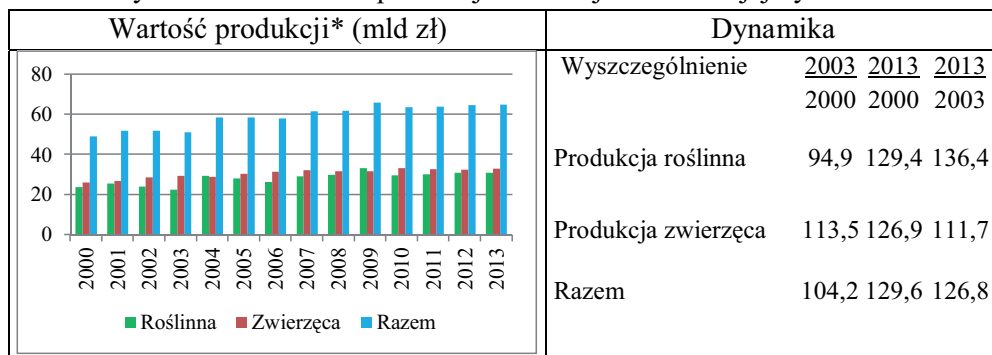
Rysunek 10. Struktura produkcji zwierzęcej w Polsce
(wg wartości, w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

W 2013 r. w porównaniu z 2003 r. wartość produkcji w cenach stałych z 2005 r. wzrosła o blisko 27%, w tym produkcji roślinnej o 36%, a zwierzęcej o 12%. W porównaniu z poprzednimi okresami, przeciętna dynamika wzrostu produkcji rolniczej po akcesji była kilkukrotnie większa, ale począwszy od 2009 r. daje się zauważyć stagnacja w tym względzie (rys. 11).

Rysunek 11. Wartość produkcji rolniczej w Polsce i jej dynamika

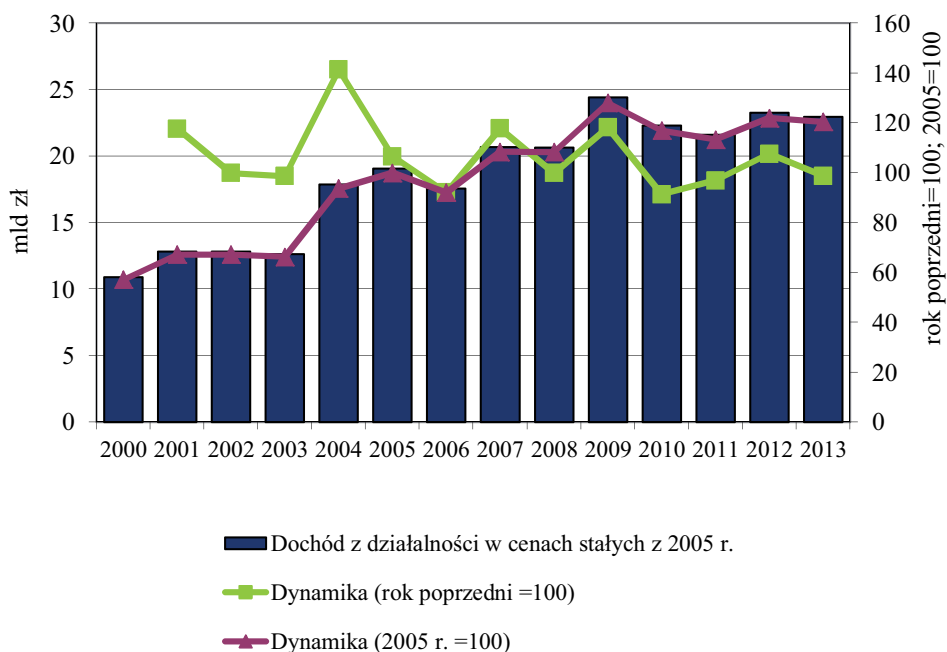

*) wartość w cenach stałych z 2005 r.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

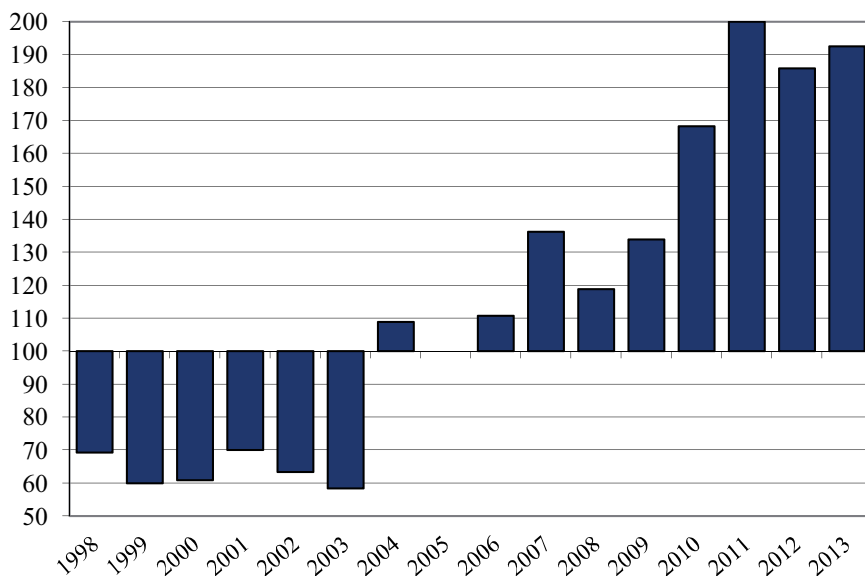
Po wejściu do UE dochody sektora rolnego znacznie wzrosły i wykazywały stałą tendencję wzrostową. Skokowy wzrost dochodów nastąpił w 2004 roku (do ponad 17 mld zł wobec 13 mld w 2003 r.), a więc w pierwszym roku akcesji Polski do UE i objęcia krajowego rolnictwa systemem wsparcia dochodów w ramach WPR. W kolejnych latach nie było już takiej dynamiki wzrostu dochodów. W cenach stałych z 2005 r. ich wartość w 2013 r. wyniosła blisko 23 mld zł, wobec niespełna 13 mld zł w okresie bezpośrednio poprzedzającym wejście do UE (rys. 12). Rosnące dochody sektora w połączeniu z redukcją zatrudnienia skutkowały znaczącym zwiększeniem dochodów w przeliczeniu na pełnozatrudnionego. W 2011 r. ich wysokość była blisko dwukrotnie wyższa niż w 2005 r. i kilkukrotnie wyższa w porównaniu z okresem przedakcesyjnym (rys. 13). W kolejnych latach poziom dochodów obniżył się, ale ciągle utrzymywał się na wysokim poziomie.

Rysunek 12. Dochody w polskim rolnictwie i ich dynamika w latach 1998-2010

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 13. Wskaźnik dochodów w polskim rolnictwie
na pełnozatrudnionego (2005 = 100)

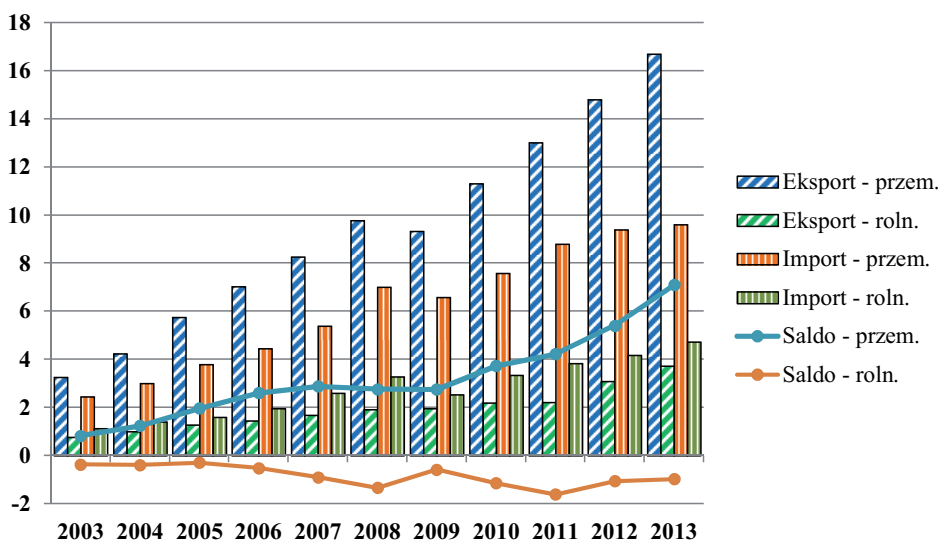

Źródło: EUROSTAT.

Z chwilą wejścia do UE Polska weszła w skład jednolitego obszaru celnego UE, wewnątrz którego w handlu dobrami, w tym produktami rolnymi, nie obowiązują żadne bariery administracyjno-celne. Należy zaznaczyć, że jest to bardzo duży, chłonny, ale wymagający rynek. Wbrew wcześniejszym obawom, polski rynek nie został „zalany” żywnością z importu. Wręcz odwrotnie, UE stała się głównym rynkiem zbytu dla polskich produktów rolno-spożywczych. Kluczową rolę odegrała tu częściowa liberalizacja obrotów jeszcze w okresie przedakcesyjnym i całkowita po wejściu do UE. Znaczenie pozostałych regulacji (reżim importowy z wysokimi cłami i eksportowy z subsydiami eksportowymi) było znacznie mniejsze. Rosła również dynamika importu, ale w znacznie mniejszym stopniu. W wyniku tego, Polska stała się eksporterem netto produktów rolno-spożywczych, a nadwyżka wymiany handlowej w ostatnich latach przewyższała 6 mld USD. Na wzrost nadwyżek zasadniczy wpływ mają wyniki handlu produktami przemysłu rolno-spożywczego, ponieważ poprawa wyników handlu zagranicznego w podziale na rolnictwo i przemysł rolno-spożywczy nie była symetryczna. Wejście do UE skutkowało wyraźną, systematyczną poprawą wyników handlu zagranicznego produktami

przemysłu rolno-spożywczego. Natomiast w handlu produktami rolnymi początkowo nastąpiło pogorszenie wyników, a w późniejszym okresie stagnacja (rys. 14). Jednakże ocena tego nie musi być jednoznacznie negatywna. Polska od lat importuje znaczne ilości produktów rolnych nieprodukowanych w kraju. Oprócz tego, sprowadzane są duże ilości surowców, które po przetworzeniu są eksportowane. To właśnie import wyżej wymienionych towarów w znacznym stopniu decyduje o rozmiarach deficytu w handlu produktami rolnictwa. Należy jednak pokreślić, że wpływ regulacji WPR na konkurencyjność produktów polskiego rolnictwa na rynkach międzynarodowych jest znikomy. W pierwszych latach po akcesji podnosiły ją refundacje eksportowe, ale w miarę wyrównywania się cen pomiędzy rynkiem UE a rynkami światowymi, traciły one na znaczeniu. Dodatkowo refundacje kopertowe były (i są) kwestionowane w ramach Światowej Organizacji Handlu (WTO) przez kraje trzecie. Pozytywny wpływ sytuacji w handlu produktami przemysłu spożywczego przejawia się w stabilizacji rynków poprzez zagospodarowanie nadwyżek krajowych, bowiem większa część przyrostu produkcji jest kierowana na eksport.

Rysunek 14. Polski handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi (mld EUR)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

4. Zmiany wysokości dochodów gospodarstw rolnych według danych FADN

Dochód rolniczy należy do jednej z podstawowych kategorii ekonomicznych wyrażających zasadniczy cel prowadzenia działalności produkcyjnej przez gospodarstwa rolne⁵. Stanowi on wynik finansowy prowadzenia tej działalności uzyskany poprzez pomniejszenie osiągniętego przychodu o poniesione wydatki oraz koszty.

Zróżnicowanie w wysokości dochodów uzyskiwanych przez producentów rolnych ma istotny wpływ na możliwości rozwoju gospodarstwa oraz wzrost produkcji. Poziom dochodów determinuje indywidualne krzywe popytu na czynniki produkcji oraz podaży, odzwierciedlające ofertę rynkową wytwarzanych produktów⁶. Gospodarstwa rolne, jako uczestnicy rynku, charakteryzują się różną efektywnością prowadzonej działalności wytwórczej. Skala tej efektywności stanowi istotne źródło przewagi konkurencyjnej, zapewniającej gospodarstwu wyższy udział w podziale dochodu wytworzonego w sektorze rolnym, korzystniejsze warunki rozwoju, a także ułatwiającej funkcjonowanie oraz utrzymanie się na danym rynku. Zróżnicowanie sytuacji dochodowej gospodarstw jest podstawowym czynnikiem warunkującym przemiany strukturalne w rolnictwie⁷.

Akcesja Polski do Unii Europejskiej i objęcie rolnictwa WPR dały istotny impuls procesom wzrostowym w gospodarstwach rolnych, przekładającym się m.in. na systematyczną poprawę ich sytuacji dochodowej⁸. Instrumenty WPR istotnie zwiększyły poziom wsparcia trafiającego do rolnictwa, zaś fundusze strukturalne umożliwiły dostęp do znacznych środków pieniężnych ukierunkowanych na modernizację gospodarki żywnościowej i rozwój obszarów wiejskich⁹.

Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie zmian w poziomie dochodów producentów rolnych, jakie zaszły w Polsce w pierwszych latach akcesji oraz określenie wpływu pozarynkowego wsparcia w ramach WPR na situa-

⁵ J. St. Zegar, *Przesłanki i uwarunkowania polityki kształtowania dochodów w rolnictwie*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2001, s. 15.

⁶ D. Niezgoda, *Zróżnicowanie dochodu w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, nr 1, s. 26.

⁷ Ibidem, s. 27.

⁸ A. Grzelak, *Ocena procesów inwestycyjnych w rolnictwie w Polsce w latach 2000-2011*, Journal of Agribusiness and Rural Development, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2013, zeszyt 2 (28), s. 112.

⁹ M. Wigier, *Wpływ polityki rolnej na zmiany strukturalne w rolnictwie*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, nr 4 (337), s. 3.

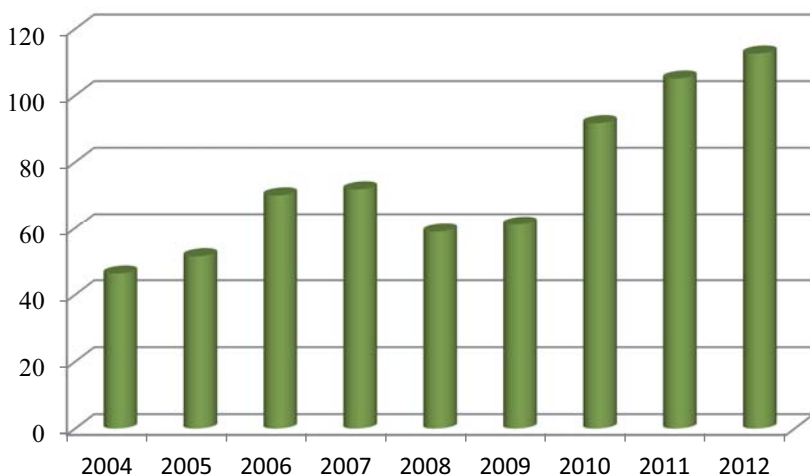
cję dochodową gospodarstw rolnych. Do badań wykorzystano, podobnie jak we wcześniejszych rozdziałach, system Sieci Danych Rachunkowości Rolnej (Farm Accountancy Data Network – FADN). System ten funkcjonuje we wszystkich krajach członkowskich i został stworzony w celu monitorowania wyników produkcyjno-ekonomicznych gospodarstw towarowych. Obejmuje on gospodarstwa, w których standardowa nadwyżka bezpośrednia przewyższa określony minimalny poziom. Zakres zbieranych w systemie danych umożliwia grupowanie gospodarstw według wielkości ekonomicznej, kierunku produkcji, a także w podziale na regiony. Zgodnie z metodologią FADN dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest nadwyżką ekonomiczną uzyskaną w wyniku prowadzenia przez gospodarstwo działalności operacyjnej. Stanowi on wynagrodzenie rolnika za zaangażowane w procesie wytwórczym własne czynniki produkcji, tj. pracę, ziemię i kapitał.

4.1. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego

Integracja Polski z Unią Europejską przyczyniła się do znacznej poprawy sytuacji dochodowej sektora rolnego. Blisko dwukrotny wzrost dochodów gospodarstw rolnych nastąpił już w 2004 roku, tj. w pierwszym roku integracji oraz objęcia krajowego rolnictwa systemem wsparcia w ramach WPR. W późniejszym okresie tendencja zwyżkowa była kontynuowana, jednakże z mniejszym natężeniem. W latach 2008-2012 średni poziom dochodu przypadający na jedno gospodarstwo wyniósł 86 tys. zł, tym samym był ponad 40% wyższy niż w początkowym okresie integracji. Zróżnicowanie wielkości dochodów producentów rolnych wynikało przede wszystkim z wielkości posiadanych zasobów produkcyjnych, aktywności inwestycyjnej, koniunktury na danym rynku rolnym, jak również kosztów czynników wytwórczych.

Obserwowany w pierwszych latach integracji stały trend wzrostowy dochodów producentów rolnych, został przejściowo zahamowany w 2008 roku, kiedy to przeciętny dochód z gospodarstwa rolnego obniżył się średnio o 18%. Był to efekt widocznego pogorszenia koniunktury rynkowej, przejawiający się spowolnieniem, zarówno w produkcji, jak i obrotach handlowych, wywołany m.in. znacznym wzrostem kosztów wytwarzania. W kolejnych latach dochody gospodarstw ponownie dynamicznie rosły i w ujęciu nominalny w 2012 roku były ponad dwukrotnie wyższe niż w 2004 r (rys. 15). Istotnie zwiększyła się także wysokość dochodu przeliczona na osobę pełnozatrudnioną rodziny. W latach 2008-2012 jego średnia wartość wyniosła 47 tys. zł, wobec 35 tys. zł notowanych w pierwszych latach po akcesji.

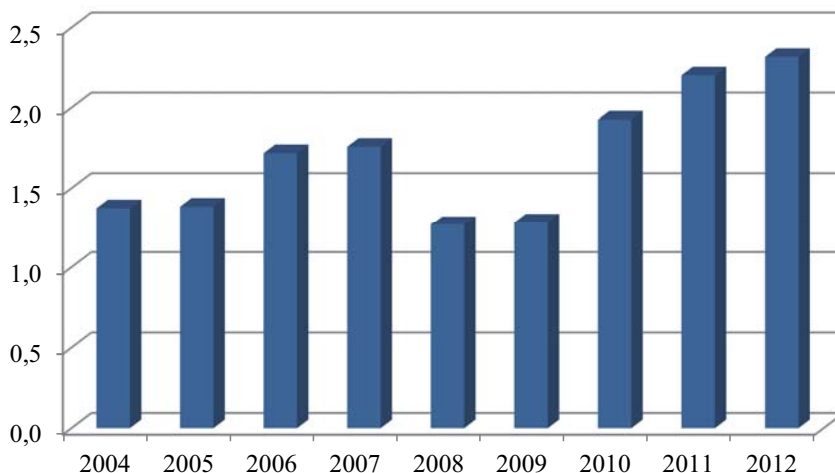
Rysunek 15. Średnia wysokość dochodu w gospodarstwach rolnych (w zł)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Analiza wykazała systematyczny wzrost przeciętnej powierzchni użytków rolnych przypadających na jedno gospodarstwo. W porównywanych okresach zwiększyła się ona z 38,1 do 47,6 ha tj. o blisko jedną czwartą. W poszczególnych grupach gospodarstw wielkość oraz tempo zmian areału było silnie zróżnicowane, niemniej większość badanych podmiotów odnotowała wyraźny wzrost wartości dochodu w odniesieniu do jednostki powierzchni użytków rolnych. W pierwszych latach integracji dochodowość ziemi wyniosła średnio 1,5 tys. zł rocznie, podczas gdy w latach 2008-2012 zwiększyła się do 1,8 tys. zł (rys. 16).

Rysunek 16. Dochód z gospodarstwa rolnego
w przeliczeniu na 1 ha UR (w tys. zł)

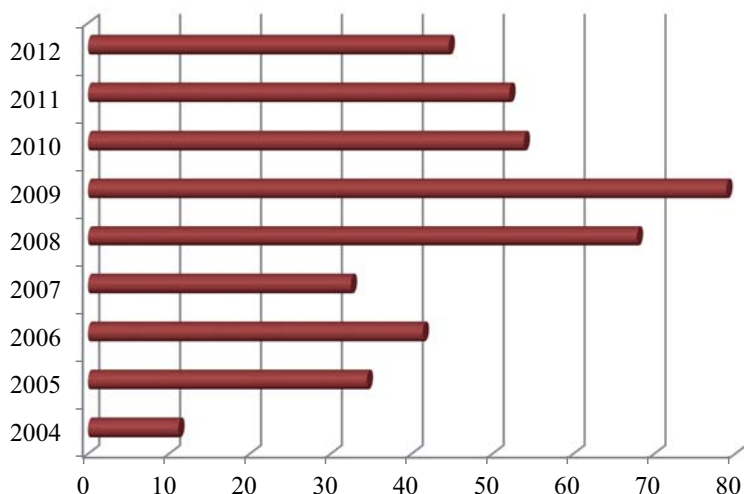

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Wzrost dochodów gospodarstw rolnych nie byłby możliwy bez dostępu do pozarynkowego wsparcia udzielanego rolnikom w postaci dopłat do działalności operacyjnej. W odniesieniu do badanych podmiotów, wsparcie to, oprócz płatności bezpośrednich zawierało także środki z unijnych funduszy strukturalnych, w tym dopłaty rolnośrodowiskowe, płatności ONW, jak również dopłaty związane z rozwojem obszarów wiejskich. W latach 2004-2012 wysokość subsydiów zwiększyła się ponad 9-krotnie. Na wzrost dochodów wpłynęła także poprawa koniunktury, korzystne ukształtowanie nożyc cen, a także korzystny kurs wymiany waluty krajowej na euro, decydujący o faktycznej wysokości przyznawanych dopłat.

Na skutek dynamicznego wzrostu poziomu dotacji udzielanych rolnikom w ramach WPR, zwiększała się także ich dochodotwórcza rola w sektorze rolnym. Zjawisko to było szczególnie widoczne w pierwszych latach po akcesji, tj. w okresie dochodzenia do pełnej wysokości dopłat w UE. W 2004 roku dopłaty do działalności operacyjnej stanowiły przeciętnie 11% dochodów, a w 2009 roku blisko 80%. W kolejnych latach dynamika wzrostu dochodów była zdecydowanie wyższa od tempa wzrostu dopłat, w wyniku czego udział wsparcia w dochodach uległ zmniejszeniu i wyniósł średnio 50% (rys. 17).

Rysunek 17. Wskaźnik relacji dopłat do dochodu z gospodarstwa rolnego (w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

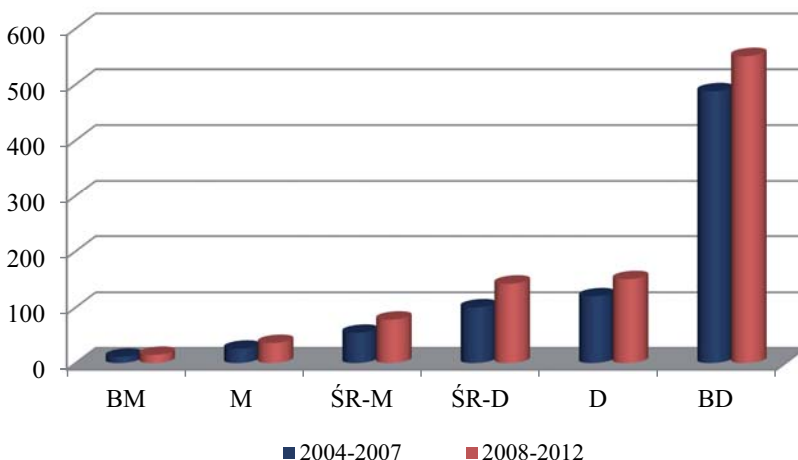
4.2. Dochody gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej

Wysokość dochodów uzyskiwanych przez rolników była silnie powiązana z wielkością ekonomiczną prowadzonego przez nich gospodarstwa. Zaobserwowano, że wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej zwiększała się przeciętna wartość dochodu z gospodarstwa rolnego. Zależność ta wynikała przede wszystkim z właściwości samego systemu dopłat bezpośrednich (przysługujących do powierzchni gruntów rolnych) oraz z różnic w potencjale produkcyjnym występujących między poszczególnymi klasami gospodarstw (m.in. w zasobach ziemi, infrastruktury itp.). Zjawisko to odnosiło się zarówno do wartości dochodu przeliczonej na 1 gospodarstwo, jak i na 1 ha UR.

W latach 2004-2012 przeciętny dochód w gospodarstwach bardzo dużych wyniósł średnio 520 tys. zł, podczas gdy w gospodarstwach bardzo małych i małych jego przeciętny poziom nie przekroczył 31 tys. zł (rys. 18). Najmniejsze gospodarstwa rolne (poniżej 8 ESU), przeważające wśród wszystkich badanych podmiotów, charakteryzowały się relatywnie niskim poziomem partycypacji w wytworzonym dochodzie sektora rolnego, wyniósł on przeciętnie 11%. Dla porównania, w średniej wielkości gospodarstwach, wartość tego wskaźnika była trzykrotnie wyższa. Oznacza to, że gospodarstwa silniejsze, w relacji do gospo-

darstw najmniejszych, miały znacznie większe możliwości rozwoju oraz szanse na uzyskanie trwałych przewag konkurencyjnych.

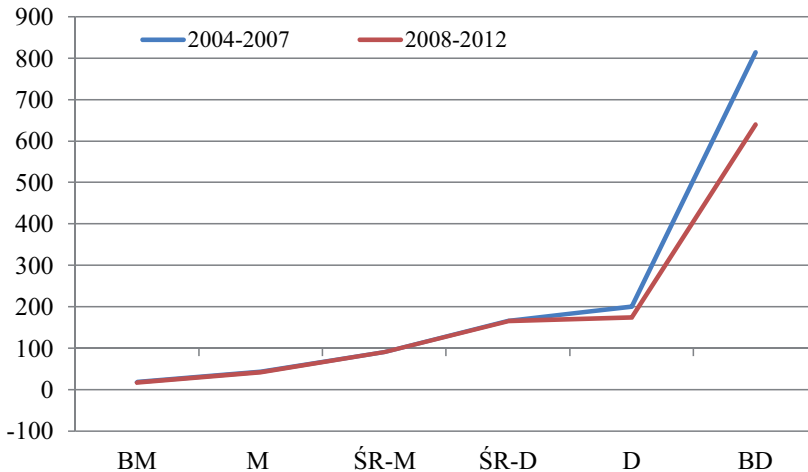
Rysunek 18. Średnia wartość dochodu w gospodarstwach rolnych według klas wielkości ekonomicznej (w tys. zł)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Dochody znacznie poniżej średniej z pola obserwacji FADN uzyskiwały gospodarstwa bardzo małe i małe, gdzie w całym omawianym okresie były niższe przeciętnie o 82% i 58%. W gospodarstwach dużych poziom dochodów był blisko 2-krotnie wyższy od przeciętnego, zaś w gospodarstwach bardzo dużych ponad 7-krotnie wyższy. W latach 2007-2009, w porównaniu z pierwszymi latami członkostwa, niewielką poprawę wskaźnika relacji przeciętnego dochodu z gospodarstwa do średniej z pola obserwacji FADN odnotowano jedynie w gospodarstwach średniej wielkości. W podmiotach małych jego wartość nie uległa większej zmianie, natomiast w pozostałych grupach gospodarstw zmniejszyła się. Zjawisko to było szczególnie widoczne w gospodarstwach bardzo dużych, gdzie wskaźnik ten obniżył się o blisko 175 p.p., podczas gdy w gospodarstwach bardzo małych jego wartość obniżyła się zaledwie o 2 p.p. (rys. 19).

Rysunek 19. Relacja dochodów gospodarstw z poszczególnych klas wielkości ekonomicznej do średniej z pola obserwacji FADN (średni dochód = 100)

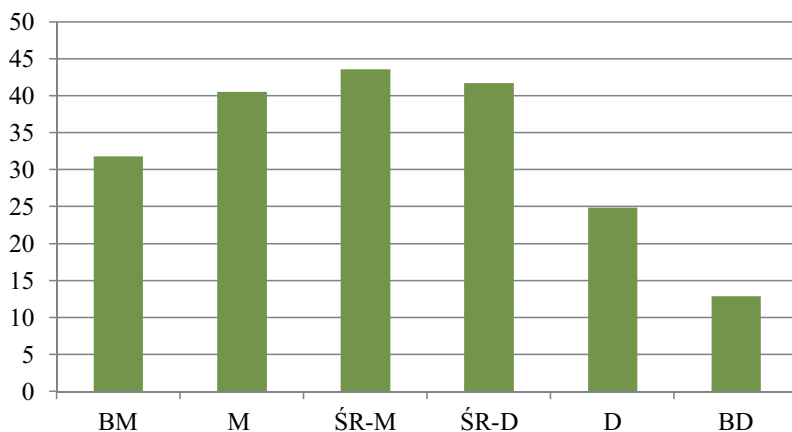

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W ujęciu dynamicznym, w porównywanych okresach, we wszystkich klasach ekonomicznych nastąpiło zwiększenie wartości dochodu przypadającego na 1 gospodarstwo rolne (rys. 20). Najszybciej proces ten przebiegał w gospodarstwach średniej wielkości. Wysoką dynamikę wzrostu dochodów odnotowano także w gospodarstwach małych. Te grupy gospodarstw odznaczały się także relatywnie wysokim tempem wzrostu wartości produkcji oraz poziomu dopłat do działalności operacyjnej. Zdecydowanie najwolniej poprawiała się natomiast sytuacja ekonomiczna gospodarstw bardzo dużych, gdzie wartość dochodu w przeliczeniu na 1 gospodarstwo zwiększyła się zaledwie o 13%. Spowodowane to było m.in. wysokimi kosztami ponoszonymi przez rolników. Tempo ich wzrostu było blisko dwukrotnie wyższe niż przyrost produkcji. Ponadto część gospodarstw największych, dysponujących dużą powierzchnią UR, musiała podporządkować się zasadzie modulacji, w wyniku której producenci rolni zostali pozbawieni części, a niekiedy i całości finansowego wsparcia.

Rysunek 20. Dynamika zmian dochodów gospodarstw rolnych w podziale na klasy wielkości ekonomicznej w latach 2008-2012 (średnia 2004-2007 = 100, w %)

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

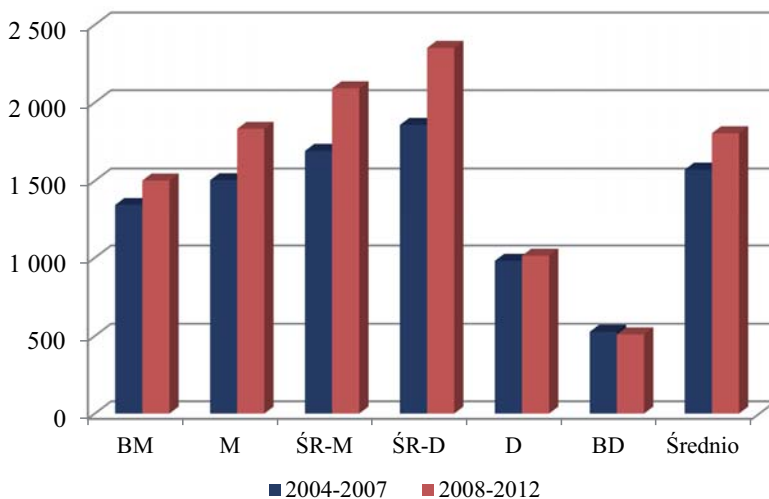
Analogicznie jak w przypadku dochodów z gospodarstwa najwyższy dochód w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną osiągnęły podmioty powyżej 100 ESU, zaś najniższy w przedziale do 8 ESU. Jego średnia wartość, w całym analizowanym okresie, wyniosła odpowiednio 860 i 10 tys. zł na osobę. Równocześnie w latach 2008-2012, w relacji do lat wcześniejszych, jedynie w bardzo dużych gospodarstwach nastąpiła redukcja wartości tej kategorii dochodu (o ponad połowę). W szybkim tempie zwiększała się natomiast wysokość dochodu przeliczona na pełnozatrudnionego w gospodarstwach małych oraz średniej wielkości (średnio o 40-44% rocznie), podczas gdy w dużych gospodarstwach dynamika jej wzrostu wyniosła przeciętnie 25%.

Mając na uwadze bardziej szczegółową analizę zmian wysokości dochodów między podmiotami z poszczególnych klas ekonomicznych, dokonano ich przeliczenia na 1 ha użytków rolnych. Badana zbiorowość odznaczała się znacznym zróżnicowaniem areалу UR, który wynosił przeciętnie od 9-19 ha w gospodarstwach bardzo małych i małych do ponad 1 tysiąca hektarów w gospodarstwach bardzo dużych.

Najwyższą wartość dochodu przypadającą na 1 ha UR uzyskiwały podmioty średniej wielkości, zaś najniższą gospodarstwa o sile ekonomicznej powyżej 40 ESU. Jednocześnie należy podkreślić, że tylko w trzech grupach go-

spodarstw wysokość dochodu przewyższała średnią dla całej badanej zbiorowości (rys. 21).

Rysunek 21. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na 1 ha UR według klas wielkości ekonomicznej (w zł)

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

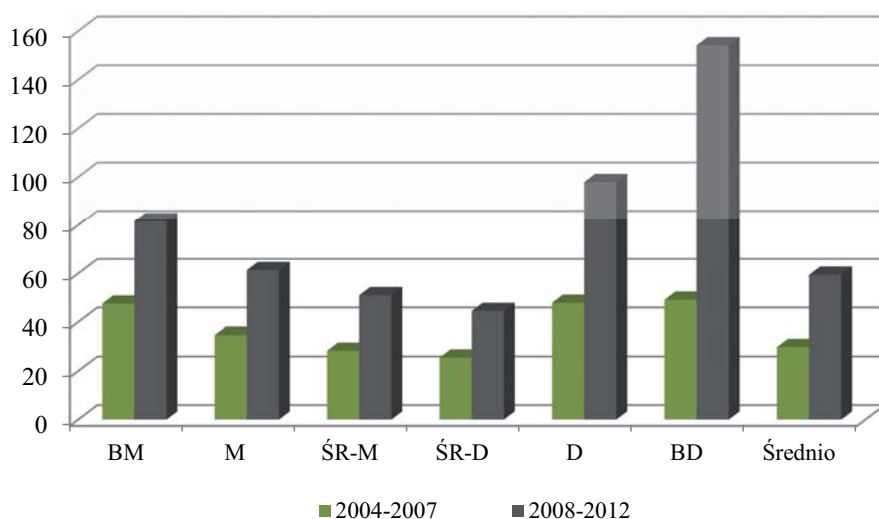
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W porównywanych okresach największy (26%) wzrost dochodowości ziemi miał miejsce w gospodarstwach średnio dużych, a wysoki w gospodarstwach małych i średnio małych (23%). Ujemną dynamikę zmian odnotowano natomiast w gospodarstwach największych. W latach 2007-2009, w relacji do pierwszych lat członkostwa w UE, dochód na 1 ha UR w tej grupie gospodarstw zmniejszył się o 3%.

We wszystkich grupach gospodarstw różnicowanych pod względem wielkości ekonomicznych zaobserwowano wzrost udziału wsparcia w tworzeniu dochodu z gospodarstwa rolnego. Było to widoczne zwłaszcza w odniesieniu do podmiotów największych (powyżej 100 ESU), gdzie w latach 2008-2012 dopłaty przewyższały dochód średnio o 54%, podczas gdy w pierwszych latach po akcesji były od niego o połowę niższe. Oznacza to, że w tej grupie gospodarstw dochód był w przeważającym stopniu kreowany poprzez wsparcie zewnętrzne, które po części posłużyło jako środek do pokrycia kosztów wytwórczych. Dużą skalą oraz wzrostem znaczenia dopłat w kształtowaniu sytuacji dochodowej od-

znaczały się również gospodarstwa duże, gdzie średni udział dopłat w dochodzie, w porównywanych okresach, zwiększył się o 50 p.p. Szybko rosła także dochodotwórcza rola wsparcia w podmiotach najmniejszych (rys. 22). Relatywnie niska skala i potencjał produkcyjny tych gospodarstw sprawiły, że nie były one w stanie uzyskać wystarczających dochodów z samej działalności rynkowej. Dostęp do dopłat był konieczny dla prowadzenia gospodarstwa oraz utrzymania rodziny rolnika.

Rysunek 22. Wskaźnik relacji dopłat do działalności operacyjnej do dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (według klas wielkości ekonomicznej, w %)

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W najmniejszym stopniu zwiększył się natomiast udział dopłat w dochodach gospodarstw średnio małych i średnio dużych. W latach 2008-2012 wyniósł on przeciętnie 48%, wobec 27% w 2004-2007. Równocześnie, wartości tego wskaźnika w obydwu grupach, w relacji do pozostałych gospodarstw w całym analizowanym okresie były najniższe. Można zatem wnioskować, że dla tych podmiotów wsparcie zewnętrzne stanowiło jedynie uzupełnienie dochodu w stosunku do działalności produkcyjnej.

4.3. Dochody gospodarstw rolnych według typów rolniczych FADN

Rozwój gospodarstwa rolnego uzależniony jest w dużym stopniu od zdolności rolników do zwiększania wolumenu oraz jakości prowadzonej produkcji, jak również od możliwości zbytu wytwarzanych surowców. Kierunek produkcji danego gospodarstwa powinien wynikać z właściwego wykorzystania warunków ekonomicznych oraz przyrodniczych, charakterystycznych dla danego podmiotu, tj. zasobów, jakimi dysponuje. Wybór odpowiedniego typu produkcji, dopasowanego do istniejących warunków umożliwi systematyczne powiększanie dochodu rolniczego¹⁰.

Dobór profilu produkcyjnego uzależniony jest także od czynników rynkowych i finansowych, istniejących ograniczeń wytwórczych, czy też posiadanych przez rolnika kwalifikacji. Pośrednio na decyzje te wpływają instrumenty WPR, a w szczególności dostęp do pozarynkowego wsparcia w postaci dopłat bezpośrednich.

Pośród siedmiu głównych typów rolniczych, dominującym kierunkiem produkcji w badanych gospodarstwach była produkcja mieszana (przeważała 38% ogółu podmiotów). Znaczny odsetek (17-19%) podmiotów specjalizował się w uprawach polowych (zbóż, roślin oleistych) oraz produkcji mleka, natomiast w najmniejszym stopniu rozpowszechnione były uprawy ogrodnicze oraz trwałe (występujące łącznie w ok. 8% całej zbiorowości).

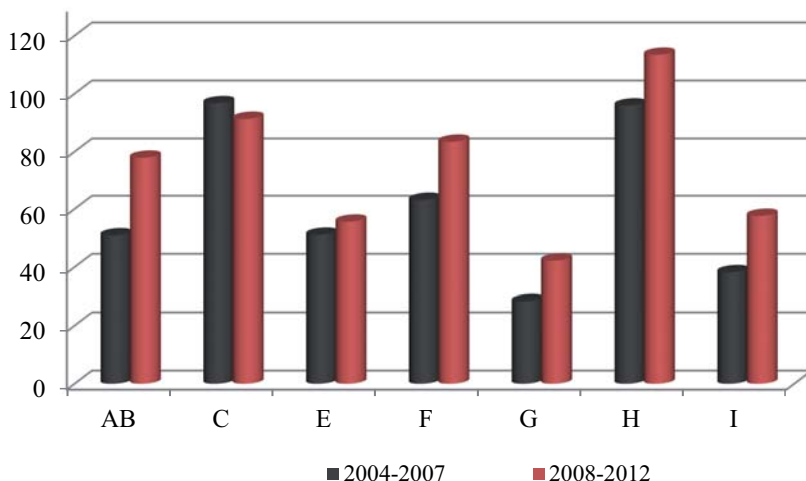
Wysokość dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa o danym typie rolniczym była uwarunkowana nie tylko poziomem ponoszonych kosztów oraz wartością produkcji, ale także jej opłacalnością i intensyfikacją. Istotną rolę odgrywał również stopień powiązania danego podmiotu z rynkiem. Wzrost koncentracji zasobów w gospodarstwach oraz skala zorientowania na rynek determinowały wzrost dochodu. Im większa była jego wartość, tym większe szanse miało gospodarstwo na prowadzenie działalności inwestycyjnej, a także na poprawę efektywności produkcji umożliwiających budowanie trwałej przewagi konkurencyjnej w danym sektorze.

Spośród badanej zbiorowości najwyższy przeciętny dochód osiągały gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt ziarnożernych, gdzie wyniósł on średnio 105 tys. zł na gospodarstwo. Wysoki poziom dochodów uzyskiwali także właściciele gospodarstw ogrodniczych, odznaczających się relatywnie dużą intensywnością produkcji oraz wysoką konkurencyjnością rynkową wytwarzanych produktów. Pomimo to, podmioty te, z uwagi na małą liczebność posia-

¹⁰ A. Ginter, *Zróżnicowanie sytuacji dochodowej w wybranych gospodarstwach rolnych*, Roczniki Naukowe SERiA 2011, t. XIII, z. 3, s. 84.

dały niski poziom partycypacji w wytworzonym dochodzie sektora rolnego, który wynosił ok. 5%. W gospodarstwach mleczarskich oraz z przewagą upraw polowych wartość dochodu była nieco niższa i wyniosła średnio od 64 do 73 tys. zł na gospodarstwo. Najniższe przychody osiągnęli natomiast rolnicy utrzymujący zwierzęta trawożerne oraz prowadzący produkcję mieszaną. W obydwu tych grupach, charakteryzujących się przeważnie małą opłacalnością produkcji (w tym niską relacją cen w odniesieniu do kosztów jednostkowych, np. zbóż) oraz niskim poziomem jej przetworzenia, średnia wartość dochodu nie przekraczała 48 tys. zł na gospodarstwo (rys. 23). Pomimo to, z uwagi na dużą liczebność, to właśnie gospodarstwa wielokierunkowe odznaczały się najwyższym wskaźnikiem partycypacji w dochodzie sektora rolnego, którego wartość wyniosła blisko 30%.

Rysunek 23. Średnia wartość dochodu w gospodarstwach rolnych w podziale na typy produkcyjne (w tys. zł)

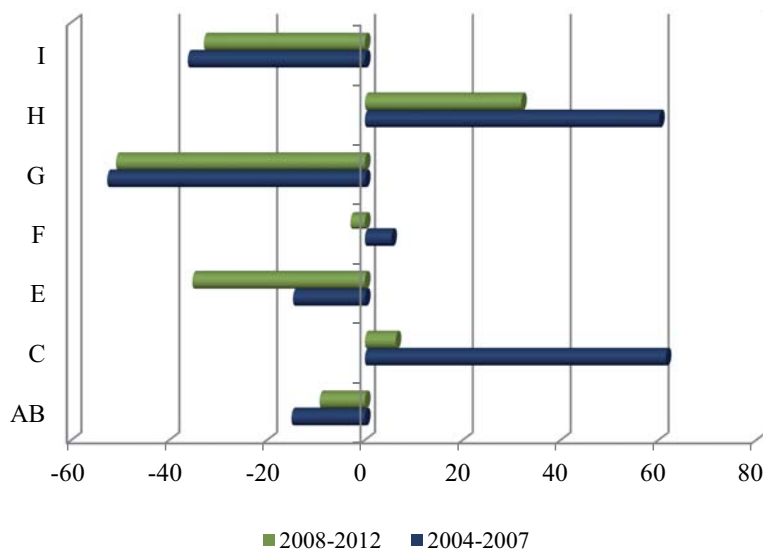
AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W całym analizowanym okresie dochody powyżej średniej z pola obserwacji FADN uzyskiwały gospodarstwa utrzymujące zwierzęta ziarnożerne oraz gospodarstwa ogrodnicze. W gospodarstwach mleczarskich poziom dochodów był zbliżony do przeciętnego. Natomiast w pozostałych grupach podmiotów wartość dochodu była wyraźnie niższa (rys. 24). W porównywanym okresie

poprawę wskaźnika relacji przeciętnego dochodu z gospodarstwa do średniej z pola obserwacji FADN odnotowano w odniesieniu do gospodarstw z przewagą upraw polowych, podmiotach prowadzących produkcję mieszaną oraz specjalizujących się w chowie zwierząt w systemie wypasowym. W pozostałych typach produkcyjnych wskaźnik ten uległ pogorszeniu, w tym najbardziej w gospodarstwach ogrodniczych.

Rysunek 24. Relacja dochodów gospodarstw rolnych o poszczególnych typach produkcji do średniej z pola obserwacji FADN (w %)

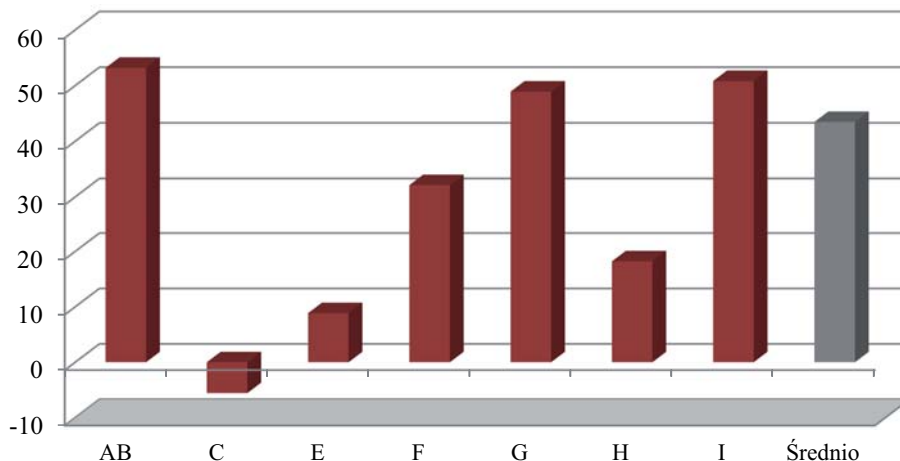

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W omawianym okresie obserwowany był stały wzrost dochodów większości badanych gospodarstw. Aczkolwiek natężenie tego zjawiska w obrębie poszczególnych typów rolniczych było mocno zróżnicowane. Najszybciej wzrosły dochody w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych. Istotnie poprawiła się także sytuacja dochodowa gospodarstw o mieszanym typie produkcji oraz utrzymujących zwierzęta trawożerne. W gospodarstwach mleczarskich wartość dochodów zwiększyła się o jedną trzecią, zaś w gospodarstwach sadowniczych oraz utrzymujących zwierzęta ziarnożerne jej wzrost nie przekroczył 20%. Pogorszała się natomiast sytuacja dochodowa gospodarstw ogrodniczych (rys. 25).

Rysunek 25. Dynamika zmian dochodów gospodarstw rolnych w podziale na typy produkcyjne w latach 2008-2012 (2004-2007 = 100, w %)

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

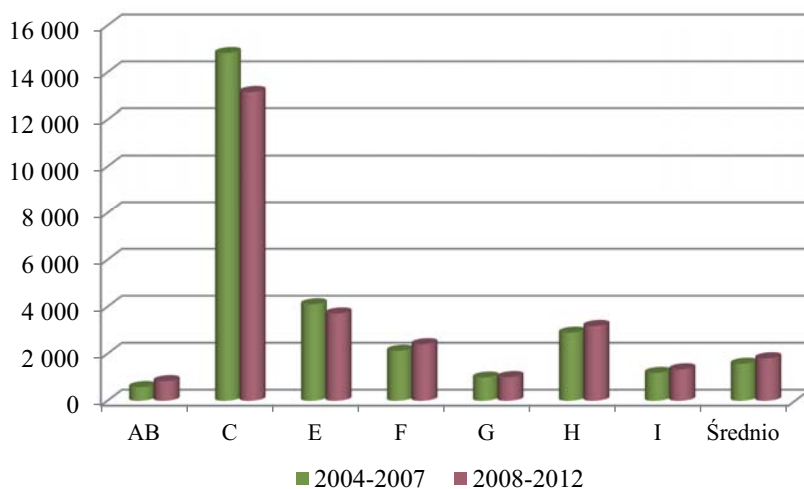
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Najwyższą wartość dochodu w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną, podobnie jak w przypadku dochodu z 1 gospodarstwa, uzyskiwały gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych oraz utrzymujące zwierzęta ziarnożerne (60-66 tys. zł), zaś najniższe rolnicy hodujący zwierzęta trawożerne (22 tys. zł). W porównywanych okresach spadek wartości tej kategorii dochodu odnotowano jedynie w gospodarstwach ogrodniczych (o 4% średnio rocznie). W przypadku pozostałych grup sytuacja dochodowa rolników uległa poprawie. O ponad połowę zwiększył się dochód przeliczony na osobę pełnozatrudnioną w gospodarstwach ukierunkowanych na uprawy polowe i utrzymujących zwierzęta trawożerne. W gospodarstwach o mieszanym profilu produkcji wartość tej kategorii dochodu wzrosła o 40%, zaś w gospodarstwach sadowniczych oraz hodujących zwierzęta trawożerne o 7-10%.

Gospodarstwa wyodrębnione pod względem dominującego typu produkcyjnego charakteryzowały się znacznym zróżnicowaniem powierzchni UR. Ich przeciętny areał wahał się od 7-14 ha w gospodarstwach ogrodniczych oraz sadowniczych do ponad 90 ha w gospodarstwach z przewagą upraw polowych. W pozostałych grupach gospodarstw średnia powierzchnia UR wyniosła od 33 do ponad 38 ha.

Najwyższą wartość dochodu w przeliczeniu na 1 ha UR odnotowano w gospodarstwach ogrodniczych. Relatywnie wysoką dochodowością ziemi charakteryzowały się także gospodarstwa sadownicze i utrzymujące zwierzęta ziarnożerne. W gospodarstwach mleczarskich oraz w pozostałych grupach podmiotów średnia wartość dochodu w przeliczeniu na 1 ha UR utrzymywała się poniżej 2,5 tys. zł (rys. 26).

Rysunek 26. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na 1 ha UR według typów produkcyjnych (w zł)

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

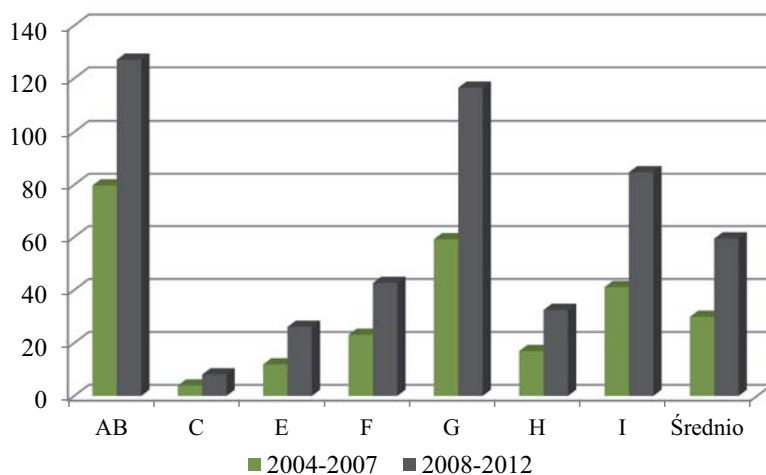
W ujęciu dynamicznym, w porównywanych okresach, najwyższy (blisko 45%) wzrost dochodowości ziemi miał miejsce w gospodarstwach z przewagą upraw polowych. W gospodarstwach mleczarskich oraz prowadzących produkcję mieszaną zwiększyła się ona o ok. 13%, zaś o niespełna 2% wzrosła w podmiotach specjalizujących się chowie zwierząt ziarnożernych. Spadek wartości dochodu przeliczonego na 1 ha UR odnotowano natomiast w gospodarstwach ogrodniczych i sadowniczych. W latach 2008-2012, w relacji do pierwszych lat po akcesji, przeciętna dochodowość ziemi w tych dwóch grupach podmiotów średnio zmniejszyła się odpowiednio o 11 i 9% rocznie.

W gospodarstwach grupowanych pod względem kierunku produkcji, rola wsparcia zewnętrznego w tworzeniu dochodu zależała przede wszystkim od

możliwości uzyskania przez rolników płatności uzupełniających, przysługujących do określonej działalności produkcyjnej. Z tego względu najwyższą relacją dopłat do dochodu charakteryzowały się gospodarstwa prowadzące chów zwierząt trawożernych, specjalizujące się w uprawach polowych oraz produkcji mieszanej (rys. 27). Gospodarstwa te, pomimo dużej powierzchni UR, odznaczały się także relatywnie niskim dochodem i opłacalnością produkcji, jak również słabym powiązaniem z rynkiem.

Odminną sytuację zaobserwowano w grupach podmiotów silnie powiązanych z rynkiem, cechujących się wyższą produktywnością oraz efektywnością, a także zauważalnie mniejszym wykorzystaniem ziemi jako czynnika produkcji. Należały do nich przede wszystkim gospodarstwa ogrodnicze, sadownicze, gospodarstwa utrzymujące zwierzęta ziarnożerne oraz krowy mleczne. Na uwagę zasługuje fakt, że pomimo możliwości uzyskania jednolitej płatności obszarowej, jak i płatności uzupełniających, sytuacja dochodowa producentów z dwóch ostatnich grup gospodarstw determinowana była głównie ich aktywnością rynkową, zaś w znacznie mniejszym stopniu dostępem do zewnętrznego wsparcia.

Rysunek 27. Wskaźnik relacji dopłat do działalności operacyjnej do dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (według typów produkcyjnych, w %)

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W ujęciu dynamicznym wzrost udziału dopłat w tworzeniu dochodu z gospodarstwa rolnego widoczny był we wszystkich analizowanych typach produkcyjnych. Największy odnotowano w gospodarstwach utrzymujących zwierzęta trawożerne, gdzie w latach 2008-2012 wsparcie przewyższało dochód o 16%, podczas gdy w pierwszych latach członkostwa było od niego o 41% niższe. W przypadku gospodarstw ukierunkowanych na uprawy polowe oraz produkcję mieszaną, wartość tego wskaźnika zwiększyła się o 44-47 p.p. W pozostałych grupach skala oraz wzrost znaczenia dopłat w kreowaniu dochodów z gospodarstwa były wyraźnie niższe. W porównywanych okresach udział dopłat w dochodzie z gospodarstw mleczarskich zwiększył się o 20 p.p., a gospodarstwach sadowniczych i utrzymujących zwierzęta ziarnożerne o ok. 14-15 p.p. Natomiast najniższym wzrostem udziału dopłat w tworzeniu dochodu charakteryzowały się gospodarstwa o profilu ogrodniczym, gdzie wartość dochodu w latach 2008-2012 w zaledwie 8% była tworzona przez wsparcie zewnętrzne.

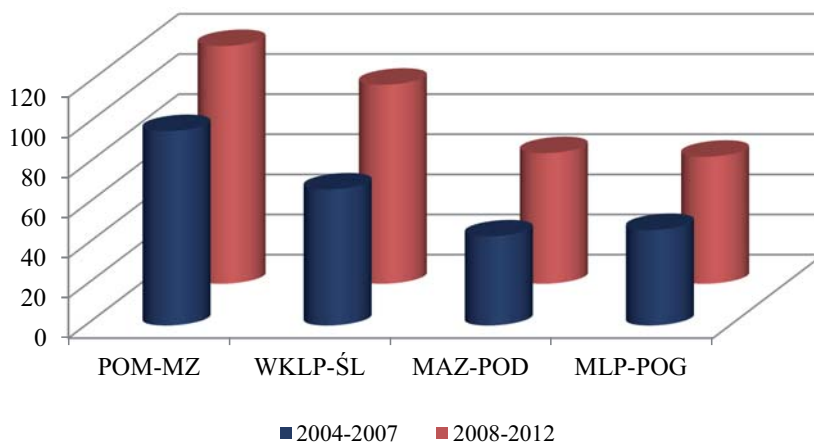
4.4. Dochody gospodarstw rolnych według regionów FADN

Regionalne zróżnicowanie poziomu dochodów gospodarstw rolnych, jak również udziału wsparcia zewnętrznego w jego kreowaniu, jest efektem odmiennych struktur agrarnych charakterystycznych dla poszczególnych części kraju. Struktury te w znacznym stopniu określają kierunki produkcji typowe dla każdego regionu, a co się z tym wiąże warunkują możliwość uzyskania zarówno odpowiednio wysokiego dochodu, jak i dopłat do działalności operacyjnej¹¹.

W analizowanych latach najwyższy przeciętny dochód osiągnęli rolnicy z regionu Pomorze i Mazury. Był on wyższy od średniej z pola obserwacji FADN o blisko połowę. Ponieważ w regionie tym dominowały duże obszary gospodarstwa z przewagą produkcji roślinnej, uzyskiwane przez nie dochody były w przeważającej części tworzone przez wsparcie zewnętrzne. Wysokie dochody uzyskiwały także gospodarstwa z Wielkopolski i Śląska (rys. 28). Region ten zdominowany był przez średniej wielkości gospodarstwa o znacznej sile ekonomicznej, ukierunkowane głównie na produkcję zwierzęcą. Podmioty te charakteryzowały się dużym potencjałem wytwórczym oraz znacznym powiązaniem z rynkiem.

¹¹ W. Czubak, A. Sadowski, W. Poczta, *Wpływ reformy systemu dopłat bezpośrednich...*, op. cit., s. 70.

Rysunek 28. Średnia wartość dochodu w gospodarstwach rolnych w podziale na typy produkcyjne (w tys. zł)

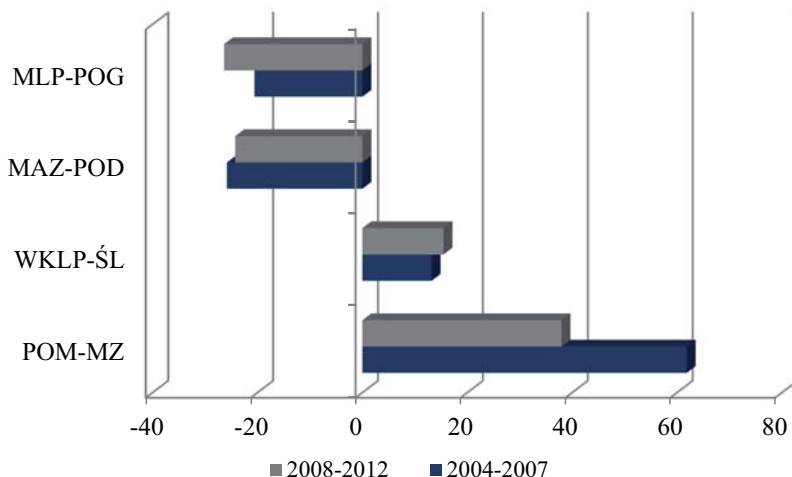
POM-MZ – Pomorze i Mazury, WKLP-ŚL – Wielkopolska i Śląsk, MAZ-POD – Mazowsze i Podlasie, MLP-POG – Małopolska i Pogórze.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Znacznie gorsze wyniki ekonomiczne odnotowywali natomiast rolnicy z pozostałych dwóch regionów kraju, gdzie średni dochód przypadający na jedno gospodarstwo wyniósł 54-55 tys. zł. Wyniki te były niższe od średniej z pola obserwacji FADN o ok. jedną czwartą (rys. 29). Słabsza sytuacja dochodowa notowana przez rolników z obydwu regionów wynikała przede wszystkim z niższej siły ekonomicznej prowadzonych gospodarstw oraz dużego rozdrobnienia agrarnego. Gospodarstwa te, w relacji do pozostałych badanych grup, charakteryzowały się także najniższym udziałem dochodów w tworzeniu dochodu całego sektora rolnego.

W porównywanych okresach niewielką poprawę (o 1-2 p.p.) wskaźnika relacji przeciętnego dochodu z gospodarstwa do średniej dla całej zbiorowości odnotowano w Wielkopolsce i Śląsku oraz na Mazowszu i Podlasiu, podczas gdy w pozostałych dwóch regionach kraju jego wartość uległa zmniejszeniu. Było to widoczne zwłaszcza na obszarze Pomorza i Mazur, gdzie wskaźnik ten obniżył się o 24 p.p.

Rysunek 29. Relacja dochodów gospodarstw w poszczególnych regionach do średniej z pola obserwacji FADN (w %)

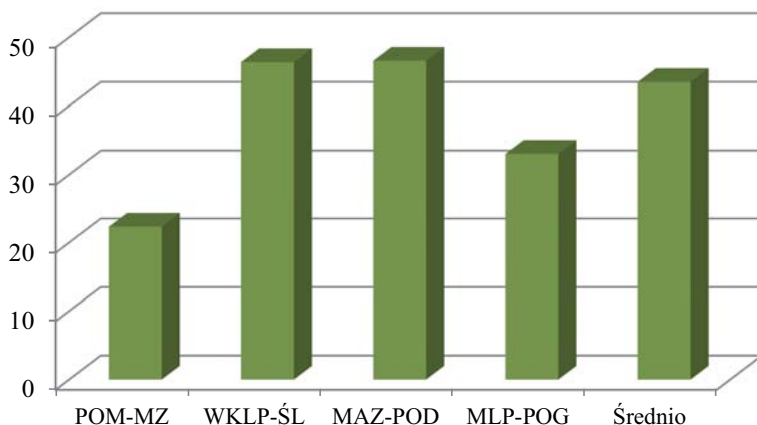

POM-MZ – Pomorze i Mazury, WKLP-ŚL – Wielkopolska i Śląsk, MAZ-POD – Mazowsze i Podlasie, MLP-POG – Małopolska i Pogórze.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

We wszystkich badanych regionach nastąpiło zwiększenie wysokości dochodu przypadającego na 1 gospodarstwo rolne. Najwyższą dynamikę jego wzrostu odnotowano w Wielkopolsce i Śląsku oraz na Mazowszu i Podlasiu. W południowo-wschodniej części kraju dochody rolników zwiększyły się o 1/3. Najwolniej poprawiała się natomiast sytuacja dochodowa rolników z Pomorza i Mazur (rys. 30).

Rysunek 30. Dynamika zmian dochodów gospodarstw rolnych w podziale na regiony w latach 2008-2012 (2004-2007 =100, w %)

POM-MZ – Pomorze i Mazury, WKLP-ŚL – Wielkopolska i Śląsk, MAZ-POD – Mazowsze i Podlasie, MLP-POG – Małopolska i Pogórze.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

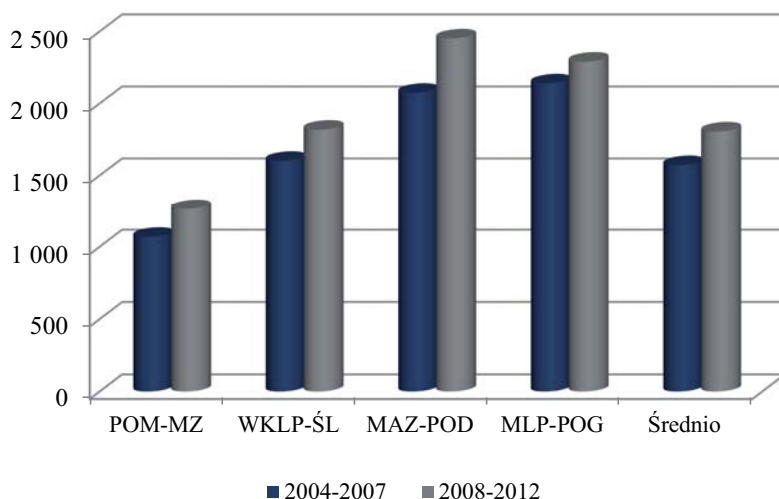
Analiza sytuacji dochodowej gospodarstw w poszczególnych regionach FADN, grupowanych wg klas ekonomicznych wykazała, że spośród podmiotów najmniejszych i największych, najwyższe dochody osiągalni rolnicy z Pomorza i Mazur, zaś w przypadku gospodarstw średnich – producenci z Małopolski i Pogórza. Zdecydowanie gorszą sytuacją dochodową, we wszystkich klasach ekonomicznych, cechowały się natomiast podmioty z Wielkopolski i Śląska.

W podziale na typy produkcyjne najlepszą sytuacją ekonomiczną cechowały się gospodarstwa ogrodnicze, mieszane oraz utrzymujące zwierzęta trawożerne z Wielkopolski i Śląska, zaś w przypadku pozostałych grup gospodarstwa z regionu Pomorze i Mazury. W innych regionach kraju wysokość uzyskiwanych przez rolników dochodów, we wszystkich typach produkcyjnych, była zdecydowanie niższa, w tym w szczególności na obszarze Małopolski i Pogórza.

Dochodowość ziemi na obszarze całej Polski osiągała względnie zbliżone wartości. W analizowanym okresie przeciętny dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na 1 ha UR wyniósł ok. 1,68 tys. zł. Zbliżone do średniej z pola obserwacji FADN dochody uzyskiwali rolnicy z Wielkopolski i Śląska. Nieco wyższą wartość tej kategorii dochodu odnotowano w gospodarstwach z regionu Małopolska i Pogórze oraz Mazowsze i Podlasie. Niższą dochodowością ziemi odznaczały się natomiast podmioty z północno-wschodniej

części kraju, co było efektem większej powierzchni użytków rolnych przypadających na przeciętne gospodarstwo rolne w tym regionie (rys. 31).

Rysunek 31. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego w przeliczeniu na 1 ha UR (w zł)

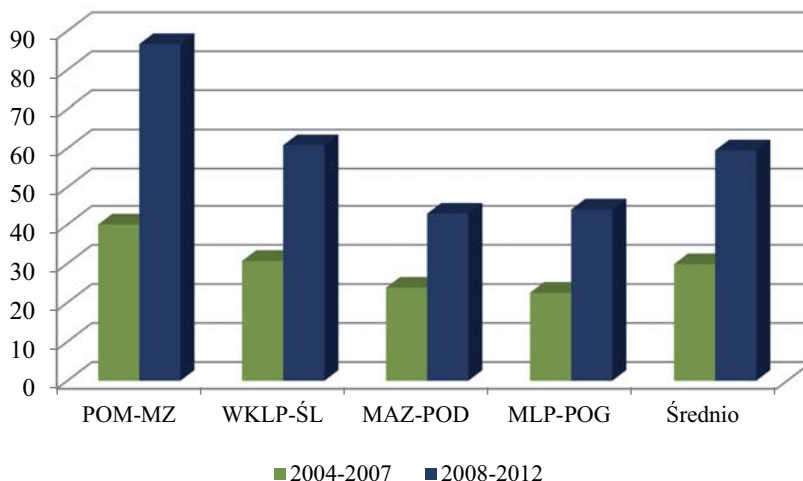
POM-MZ – Pomorze i Mazury, WKLP-ŚL – Wielkopolska i Śląsk, MAZ-POD – Mazowsze i Podlasie, MLP-POG – Małopolska i Pogórze.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W porównywanych okresach, najwyższą (18%) dynamikę wzrostu dochodowości ziemi zaobserwowano w regionie Pomorze i Mazury oraz Mazowsze i Podlasie. W Wielkopolsce i Śląsku wskaźnik ten zwiększył się o 14% średnio rocznie, zaś w regionie Małopolska i Pogórze zaledwie o 7%.

Udział dopłat do działalności operacyjnej w dochodzie z gospodarstwa rolnego był niejednorodny także w ujęciu regionalnym, przy czym skala zróżnicowania tego zjawiska była zdecydowanie mniej widoczna, niż to miało miejsce w przypadku grupowania gospodarstw pod względem wielkości ekonomicznej i typów produkcyjnych. Największy udział dopłat w dochodzie z gospodarstwa rolnego odnotowano na Pomorzu i Mazurach, zaś najmniejszy na Mazowszu i Podlasiu oraz w Małopolsce i Pogórze (rys. 32).

Rysunek 32. Wskaźnik relacji dopłat do działalności operacyjnej do dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego (według regionów, w %)

POM-MZ – Pomorze i Mazury, WKLP-ŚL – Wielkopolska i Śląsk, MAZ-POD – Mazowsze i Podlasie, MLP-POG – Małopolska i Pogórze.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Także w tym ujęciu dał się zaobserwować stały wzrost zewnętrznego wsparcia w dochodzie z gospodarstwa. Najszybciej proces ten przebiegał w północno-wschodniej części kraju, gdzie w latach 2008-2012 dopłaty były niższe od dochodu zaledwie o 13%, wobec 60% w pierwszych latach integracji. W Wielkopolsce i Śląsku wartość tego wskaźnika, w porównywanym okresie, zwiększyła się o 46 p.p. W pozostałych częściach kraju wzrost udziału dopłat w dochodach rolników przebiegał z mniejszym natężeniem (33 p.p.).

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza wykazała systematyczną poprawę sytuacji dochodowej producentów rolnych. W latach 2008-2012 przeciętna wartość dochodu przypadająca na jedno gospodarstwo rolne wyniosła 86 tys. zł, tym samym była o ponad 43% wyższa niż w pierwszych latach integracji. Możliwość tworzenia dochodu uzależniona była głównie od posiadanego potencjału produkcyjnego, wysokości uzyskiwanego wsparcia do działalności operacyjnej i inwestycyjnej, koniunktury na danym rynku, jak również wysokości ponoszonych kosztów wytwórczych. Istotny wpływ na wysokość dochodów miała także struktura

agrarna charakterystyczna dla danego obszaru Polski. Wszystkie te czynniki sprawiły, że sytuacja dochodowa gospodarstw rolnych w obrębie poszczególnych grup oraz regionów była silnie zróżnicowana.

Widoczna poprawa sytuacji dochodowej polskich producentów rolnych była w dużej części efektem korzystnego wpływu mechanizmów WPR. Spośród wszystkich instrumentów wsparcia rolnictwa stosowanych w Unii Europejskiej, kluczową rolę w kreowaniu dochodów gospodarstw, ich stabilizacji oraz łagodzeniu skutków zróżnicowania opłacalności produkcji odgrywały płatności bezpośrednie. Ważne miejsce zajmowały także płatności uzupełniające. Zwiększały one wartość dochodów nie tylko w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej, ale również pośrednio w podmiotach utrzymujących zwierzęta gospodarskie. Przełożyło się to na systematyczny wzrost udziału wsparcia zewnętrznego w dochodzie rolniczym. W pierwszych latach integracji wyniósł on przeciętnie 30%, natomiast w latach 2008-2012 osiągnął blisko 60%.

Wartość dochodów producentów rolnych zwiększała się wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa. Zjawisko to wynikało przede wszystkim z właściwości unijnego systemu wsparcia (dopłat wypłacanych do powierzchni UR), a także ze zróżnicowań w wielkości oraz efektywności zasobów produkcyjnych występujących pomiędzy poszczególnymi grupami gospodarstw. W omawianym okresie przeciętny dochód w gospodarstwach bardzo dużych był ponad 24-krotnie wyższy niż w gospodarstwach małych i bardzo małych. Dodatnia dynamika wzrostu dochodów wystąpiła we wszystkich analizowanych grupach, przy czym w porównywanych okresach, zdecydowanie najszybciej poprawiała się sytuacja finansowa gospodarstw średniej wielkości, zaś najwolniej gospodarstw największych.

We wszystkich gospodarstwach grupowanych według wielkości ekonomicznych zaobserwowano wzrost udziału dopłat w tworzeniu dochodu z gospodarstwa rolnego. Proces ten przebiegał najszybciej w podmiotach największych (najsilniejszych), dysponujących dużą powierzchnią UR, zaś najwolniej w gospodarstwach o średniej sile ekonomicznej i mniejszych zasobach ziemi. W gospodarstwach największych (dużych i bardzo dużych) oraz bardzo małych wskaźniki udziału dopłat w dochodzie były w całym analizowanym okresie najwyższe. W pozostałych grupach podmiotów znaczenie dopłat w kreowaniu dochodów producentów rolnych zmniejszało się wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej.

Znaczne zróżnicowanie wysokości dochodów zaobserwowano także w podziale gospodarstw według typów rolniczych FADN. W tym ujęciu situa-

cja dochodowa producentów rolnych warunkowana była opłacalnością prowadzonej produkcji, jej intensyfikacją, stopniem przetworzenia produktów, jak również poziomem orientacji rynkowej danego gospodarstwa. Z uwagi na to najwyższe dochody uzyskiwały gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt ziarnożernych, gospodarstwa ogrodnicze oraz mleczarskie. Ich przeciętna wartość odbiegała w górę, zarówno względem dochodów gospodarstw o innym typie rolniczym, jak i od średniej z pola obserwacji FADN. Niższe o blisko połowę przychody odnotowano natomiast w gospodarstwach utrzymujących zwierzęta trawożerne oraz prowadzących produkcję mieszaną. W porównywanych okresach wzrost średniej wartości dochodu wystąpił w większości analizowanych grup gospodarstw. Przy tym najwyższym odznaczały się gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych oraz produkcji mieszanej. Pogarszała się natomiast sytuacja dochodowa gospodarstw ogrodniczych.

Zaobserwowano, że od pozarynkowego wsparcia w największym stopniu zależne były gospodarstwa opierające swoją produkcję na posiadanych zasobach ziemi (UR) oraz co do której przysługiwały płatności uzupełniające. Zjawisko to było widoczne zwłaszcza w podmiotach ukierunkowanych na uprawy polowe utrzymujących zwierzęta w systemie wypasowym oraz prowadzących produkcję mieszaną. W wyraźnie mniejszym zakresie dopłaty determinowały poziom dochodów rolników z gospodarstw ogrodniczych i sadowniczych, a także zorientowanych na produkcję zwierzęcą, tj. podmiotów silnie powiązanych z rynkiem, niewykorzystujących ziemi, jako głównego czynnika produkcji.

Istotny wpływ na różnicowanie sytuacji dochodowej producentów rolnych miała także struktura agrarna polskiego rolnictwa. Determinowała ona kierunki produkcji rolniczej dopasowanej do uwarunkowań ekonomicznych, przyrodniczych, infrastrukturalnych oraz społecznych występujących w poszczególnych regionach kraju. Pośrednio struktura ta warunkowała również możliwość uzyskania przez rolnika odpowiedniej wysokości wsparcia do prowadzonej działalności operacyjnej.

Porównanie wysokości dochodów gospodarstw rolnych uwidoczniło wyraźną linię podziału między zachodnią a wschodnią częścią kraju. Zdecydowanie korzystniejszą sytuacją ekonomiczną odznaczały się gospodarstwa z Pomorza i Mazur oraz Wielkopolski i Śląska, co można tłumaczyć lepszym potencjałem produkcyjnym, niższymi kosztami wytwórczymi oraz korzystniejszą strukturą agrarną tych podmiotów. Znacząco niższe dochody uzyskiwali natomiast rolnicy z pozostałych dwóch regionów Polski, tj. obszarów o większym roz-

drobnieniu agrarnym, z relatywnie słabszymi ekonomicznie gospodarstwami o mniejszych możliwościach produkcyjnych.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że nastąpiła konwergencja dochodów gospodarstw rolnych przejawiająca się zmniejszeniem zróżnicowania ich wysokości pomiędzy podmiotami z północnej i zachodniej części kraju. W ujęciu dynamicznym, w porównywanych okresach, to właśnie w gospodarstwach z Wielkopolski i Śląska poprawa sytuacji dochodowej rolników była największa.

We wszystkich regionach FADN odnotowano wzrost dochodotwórczej roli wsparcia zewnętrznego. Proces ten przebiegał najszybciej na obszarze Pomorza i Mazur. Jego dynamika odbiegała w górę zarówno od tempa wzrostu notowanego w innych częściach kraju, jak i od średniej dla całej badanej zbiorowości. Równocześnie region ten, w całym analizowanym okresie, charakteryzował się najwyższym udziałem dopłat w dochodzie z gospodarstwa. W Polsce południowej natomiast skala oraz wzrost znaczenia wsparcia w kreowaniu dochodu były najniższe.

5. Zmiany wysokości dopłat do działalności operacyjnej według danych FADN

Zgodnie z metodologią FADN zmienna „dopłaty do działalności operacyjnej” zawierała większość kategorii transferów wsparcia skierowanego do gospodarstw rolnych w ramach WPR, z wyjątkiem dopłat do inwestycji i płatności za zaprzestanie działalności rolniczej. Zatem nie należy mylić jej z używanymi potocznie sformułowaniami, skądinąd nie zawsze prawidłowo, takimi jak dopłaty bezpośrednie, płatności bezpośrednie, czy wsparcie bezpośrednie, które de facto są jej częścią składową. Na potrzeby prowadzonej analizy przyjęto skrócone określenia „dopłaty”, „płatności”, lub „świadczenia”.

W strukturze dopłat dominowały trzy rodzaje wsparcia tj. płatności niezwiązane z produkcją (*decoupled*), płatności do produkcji roślinnej oraz pozostałe płatności, które w ww. okresie obejmowały znaczną część dopłat do produkcji roślinnej.

Badania wykazały, że wysokość wpływów pieniężnych z tytułu wsparcia bezpośredniego uzyskiwanego przez rolników zależała przede wszystkim od rozmiarów gospodarstwa. Z tego względu uwidoczniło się duże zróżnicowanie wysokości świadczeń w zależności od powierzchni i tym samym wielkości ekonomicznej gospodarstwa.

W latach 2008-2012 w próbie FADN wysokość dopłat wyniosła średnio 48,5 tys. zł na gospodarstwo rocznie. W najmniejszych gospodarstwach świadczenia były znacznie niższe od przeciętnej, zaś w gospodarstwach średnio ma-

łych porównywalne. W dużych gospodarstwach płatności istotnie przewyższały średnią, w tym w największych nawet ponad dwudziestokrotnie (tab. 1).

Tabela 1. Porównanie wielkości dopłat na gospodarstwo do średniej w próbie FADN wg klas ekonomicznych (średnia = 100)

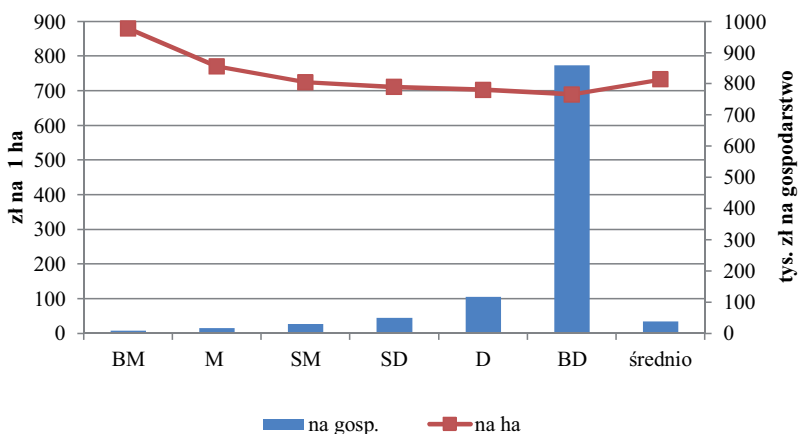
	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
2004	29,5	59,0	97,9	182,3	289,4	649,6
2005	29,9	49,4	90,1	143,2	323,0	2011,9
2006	26,9	47,4	80,5	131,7	283,5	2362,1
2007	33,1	48,7	80,2	132,2	335,8	1954,6
2008	25,9	44,6	79,5	130,8	306,4	2222,4
2009	24,4	41,9	77,1	126,2	295,1	2428,7
2010	24,9	43,3	78,5	119,6	279,7	2336,4
2011	22,1	44,2	77,1	122,7	308,1	2215,7
2012	22,0	43,0	80,4	128,3	305,9	2011,4

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

O ile wielkość dopłaty na gospodarstwo wynika z jego wielkości, to wielkość płatności na 1 ha użytków rolnych (UR) była skorelowana odwrotnie. Największe gospodarstwa otrzymywały do 1 ha mniejsze wsparcie (rys. 33).

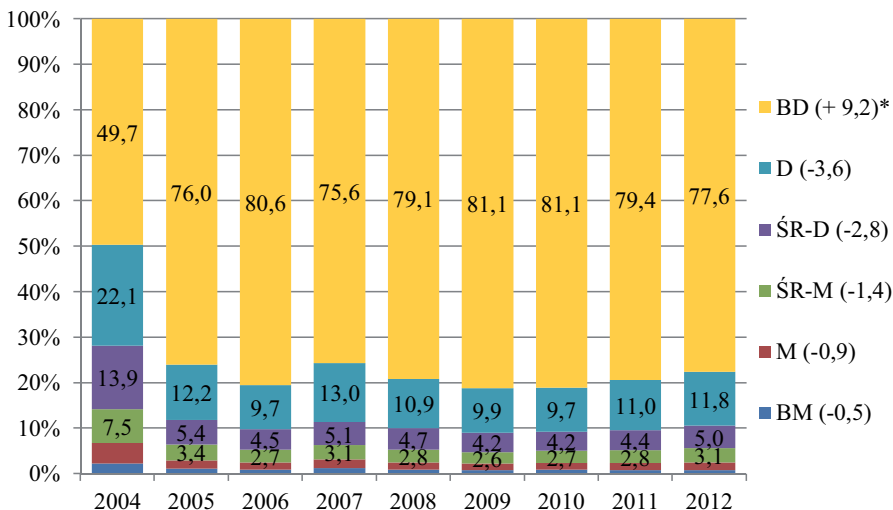
Rysunek 33. Średnia roczna wielkość płatności na gospodarstwo i na 1 ha UR w latach 2004-2012 wg klas ekonomicznych FADN

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Analiza dystrybucji płatności pomiędzy badane gospodarstwa wykazała, że większość dopłat trafiało do dużych gospodarstw, silnych ekonomicznie, mocno powiązanych z rynkiem. W ujęciu dynamicznym to właśnie udział podmiotów z tej grupy zwiększył się, podczas gdy udział mniejszych jednostek zmalał (rys. 34).

Rysunek 34. Dystrybucja dopłat do działalności operacyjnej wg klas ekonomicznych FADN

*) wzrost/spadek udziału w pkt. proc.

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

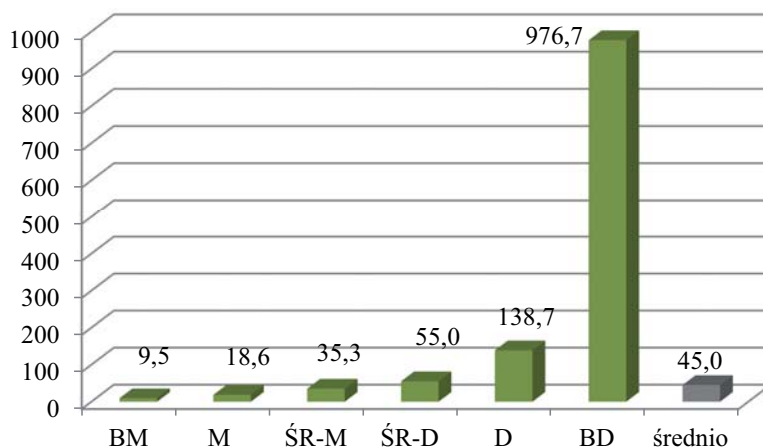
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Wzrost stawek płatności w dużej części wynikał z warunków dochodzenia do pełnej wysokości wsparcia przyznanego w ramach WPR. Istotne znaczenie miał także kurs wymiany złotego na euro. W pierwszych latach członkostwa w UE znaczną część stawek wyrażonych w euro „pochłaniało” umacnianie się krajowej waluty.

Analiza zmian relatywnej wysokości płatności z jednej strony uwidoczniła rosnącą polaryzację wpływów z tego tytułu, a z drugiej dążenie gospodarstw do maksymalizacji wysokości otrzymywanego wsparcia. Zjawisko to dało się zaobserwować szczególnie w największych gospodarstwach, gdzie dynamika wzrostu dopłat była wielokrotnie wyższa niż przeciętna (rys. 35).

Wzrost wysokości płatności w dużych gospodarstwach wynikał po części ze zwiększania posiadanego areału. Istotną rolę odegrał także odpowiedni dobór rodzajów płatności. W miarę upływu czasu rolnicy z dużych gospodarstw tak dostosowywali produkcję, aby uzyskiwane dopłaty zapewniały im jak największy wpływ przeciętnie z 1 ha.

Rysunek 35. Wzrost wysokości dopłat na gospodarstwo wg klas ekonomicznych FADN w latach 2004-2012 (nominalnie, w tys. zł, 2004 = 100)

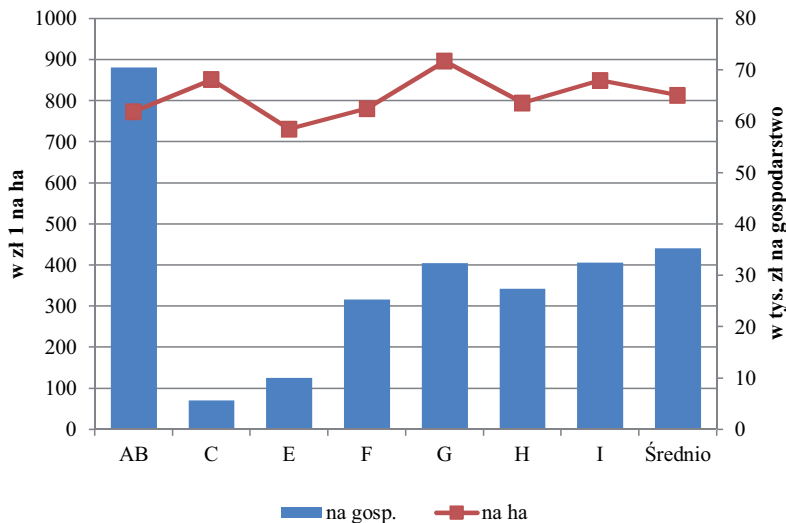

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Pomimo tego, że poziom wsparcia skierowanego do gospodarstw rolnych nie wynikał bezpośrednio z rodzaju prowadzonej produkcji, to w podziale na typy produkcyjne odnotowano również znaczne różnice w wysokości uzyskanych świadczeń. W analizowanym okresie największe płatności otrzymywały podmioty specjalizujące się w uprawach polowych. Przyczyniła się do tego przede wszystkim znacznie większa powierzchnia UR, jaką dysponowały te gospodarstwa. Natomiast najniższe świadczenia na gospodarstwo otrzymywali beneficjenci specjalizujący się w uprawach ogrodniczych i sadowniczych. Płatności w gospodarstwach z przewagą produkcji mieszanej, przeważającej w ponad połowie badanych podmiotów kształtowały się natomiast nieco poniżej średniej dla całej zbiorowości (rys. 36).

Rysunek 36. Średnia roczna wielkość płatności na gospodarstwo i na 1 ha UR w latach 2004-2012 wg typów produkcyjnych FADN

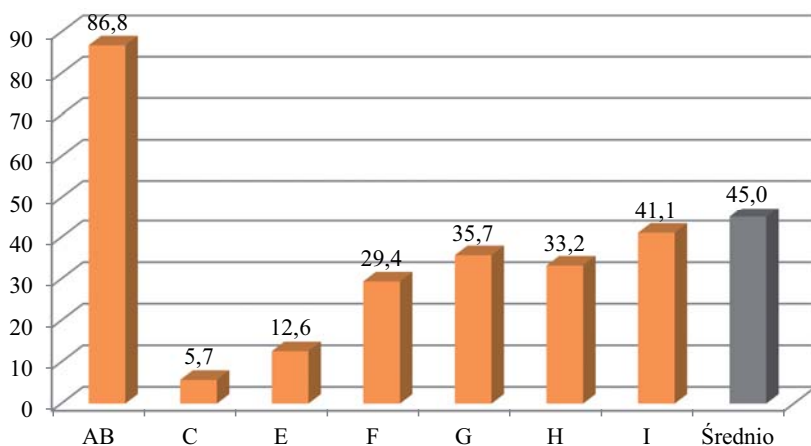

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W latach 2004-2012, w ujęciu dynamicznym, najbardziej wzrosła wartość dopłat w gospodarstwach z uprawami polowymi, gospodarstwach bez specjalizacji oraz utrzymujących zwierzęta trawożerne (rys. 37).

Rysunek 37. Wzrost wysokości dopłat na gospodarstwo wg typów produkcyjnych FADN w latach 2004-2012 (nominalnie, w tys. zł, 2004 = 100)

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

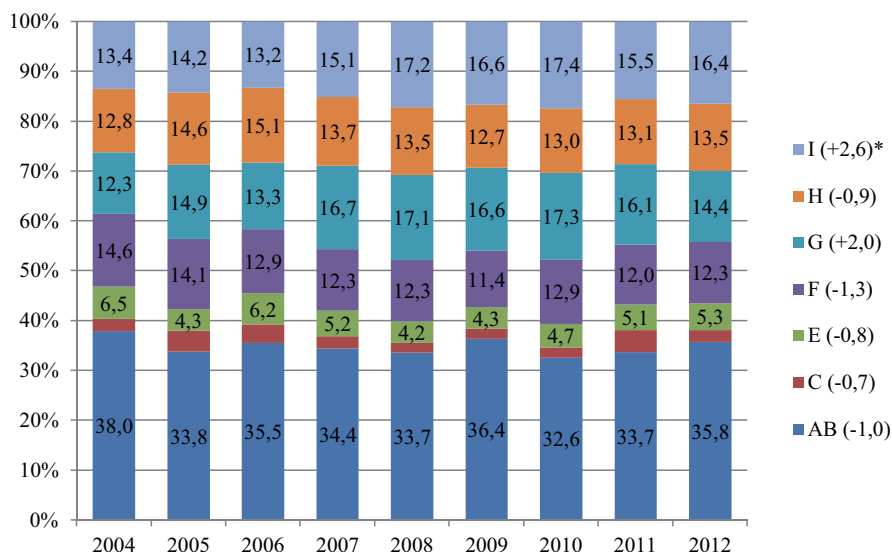
Większy niż w innych gospodarstwach przeciętny wzrost dopłat w jednostkach bez specjalizacji i utrzymujących zwierzęta wynikał przede wszystkim ze zmian w systemie płatności. Natomiast duże gospodarstwa, głównie roślinne, czerpiące więcej niż inne z efektu skali, miały często ograniczone możliwości pozyskania dodatkowych wpływów w ramach wsparcia bezpośredniego.

Analizę zmian wysokości płatności w podziale na typy produkcyjne znacząco utrudniały zmiany dokonywane w zasadach ich przyznawania, polegające głównie na wprowadzeniu tzw. płatności paszowych, płatności zwierzęcych oraz innych nowych form płatności: np. do owoców miękkich i pomidorów, czy też roślin motylkowych. Pomimo to, także w tym ujęciu dało się zaobserwować wpływ mechanizmów WPR na decyzje produkcyjne rolników przejawiający się zmianą formy prowadzonej działalności w kierunku takiego profilu, który umożliwiłby w danych warunkach i czasie zwiększenie wpływów z tytułu dopłat bezpośrednich.

Analiza dystrybucji płatności pomiędzy poszczególnymi typami produkcyjnymi wykazała, że około 50% dopłat trafiało do dwóch grup podmiotów, tj. do gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych oraz mieszanych. Był to efekt po pierwsze dużej liczebności gospodarstw mieszanych, po drugie

dużego areалу gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych. Udział pozostałych typów produkcyjnych był znacznie mniejszy (rys. 38).

Rysunek 38. Dystrybucja dopłat do działalności operacyjnej wg typów produkcyjnych FADN

*) wzrost/spadek udziału w pkt. proc.

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Można zatem stwierdzić, że ze wsparcia unijnego korzystały głównie dwa najpowszechniej występujące typy gospodarstw. Taka sytuacja budzi pewne wątpliwości co do efektywności wykorzystania tych środków. Duża część gospodarstw mieszanych to podmioty małe, które w długiej perspektywie czasowej nie mają możliwości rozwoju. Relatywnie małe sumy wsparcia, jakie te gospodarstwa otrzymują nie powodują ani dużej poprawy sytuacji ekonomicznej, ani też nie przyczyniają się do zauważalnej poprawy warunków materialnych rodzin rolniczych.

Należałoby zatem poszukać innych rozwiązań w zakresie wsparcia działalności tego typu gospodarstw i pójść dalej w kierunku finansowego wsparcia gospodarstw drobnotowarowych z jednoczesnym zaostrzeniem czy zmianą kryteriów, aby skierować pomoc do jednostek najbardziej potrzebujących. Kryteriami w tym względzie mogłyby być takie cechy, jak regularność sprzedaży na

rynek, udział dochodu z rolnictwa, wiek osoby zarządzającej (właściciela), możliwości rozwojowe itp.¹².

Średnia wysokość świadczeń przypadająca na jedno gospodarstwo rolne w ujęciu regionalnym była również silnie zróżnicowana. Wynikało to z odmiennej struktury agrarnej występującej w poszczególnych częściach kraju, a także różnorodnego potencjału produkcyjno-ekonomicznego cechującego gospodarstwa z danego regionu. W regionach FADN dysponujących korzystniejszą strukturą agrarną oraz silnymi ekonomicznie gospodarstwami, średnie stawki dopłat były wyraźnie wyższe niż w pozostałych częściach kraju. Z tego względu skala wpływu płatności na rolnictwo w poszczególnych regionach była inna, a zmiany, jakie zaszły w poszczególnych częściach kraju, przebiegały w różnych kierunkach.

Uwidoczniła się wyraźna linia podziału będąca odzwierciedleniem struktury agrarnej polskich gospodarstw rolnych. W analizowanym okresie najwyższe średnie stawki dopłat otrzymywali beneficjenci z regionów Pomorze i Mazury oraz Wielkopolska i Śląsk, natomiast najniższe z regionów Mazowsze i Podlasie oraz Małopolska i Pogórze. Analizując zmiany relatywnej wysokości dopłat w ujęciu dynamicznym w początkowych latach członkostwa, zaobserwowano pogłębiające się rozwarstwienie pomiędzy regionami o niższym od średniej dla całej zbiorowości poziomie dopłat, a regionami plasującymi się pod tym względem powyżej przeciętnej, w tym szczególnie Pomorzem i Mazurami. Jednak w kolejnych latach tendencja ta została zahamowana (tab. 2).

¹² A. Judzińska, W. Łopaciuk, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej...*, op. cit., s. 24.

Tabela 2. Porównanie wielkości dopłat na gospodarstwo do średniej w próbie FADN wg regionów

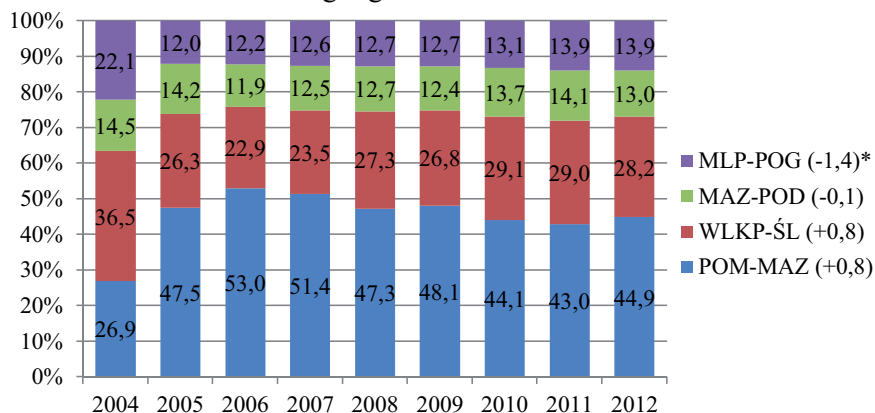
	POM-MAZ	WLKP-ŚL	MAZ-POD	MLP-POG
2004	110,0	149,2	59,1	90,3
2005	211,9	117,3	63,4	53,6
2006	250,1	108,0	56,3	57,6
2007	234,3	107,2	57,1	57,2
2008	203,9	117,8	54,9	54,8
2009	205,4	114,4	52,8	54,3
2010	183,1	120,7	56,7	54,5
2011	177,2	119,7	58,1	57,2
2012	188,6	118,3	54,6	58,4

POM-MZ – Pomorze i Mazury, WLKP-ŚL – Wielkopolska i Śląsk, MAZ-POD – Mazowsze i Podlasie, PLM-POG – Małopolska i Pogórze.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W ujęciu regionalnym także zaobserwowano wyraźne dysproporcje w dystrybucji płatności pomiędzy poszczególnymi regionami FADN. Ponad 70% wsparcia trafia do regionów Mazowsze i Podlasie oraz Wielkopolska i Śląsk, a pozostała część w większości do regionu Pomorze i Mazury. Powyższe różnice wynikały głównie z liczebności oraz rozmiarów gospodarstw, których blisko połowa znajdowała się w regionie Mazowsze i Podlasie (rys. 39).

Rysunek 39. Dystrybucja dopłat do działalności operacyjnej wg regionów FADN

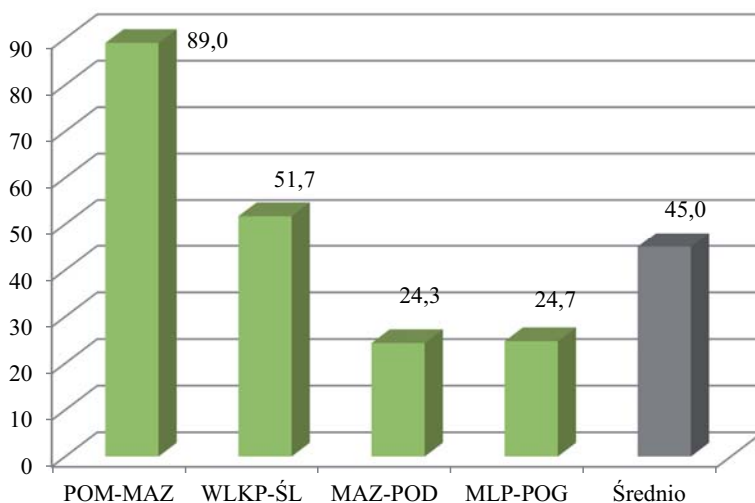
*) wzrost/spadek udziału w pkt. proc.

POM-MZ – Pomorze i Mazury, WLKP-ŚL – Wielkopolska i Śląsk, MAZ-POD – Mazowsze i Podlasie, PLM-POG – Małopolska i Pogórze.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W latach 2004-2012 wysokość dopłat (nominalnie) najbardziej zwiększyła się w regionie Pomorze i Mazury oraz Wielkopolska i Śląsk. W pozostałych regionach stopa wzrostu była mniejsza od średniej o blisko połowę (rys. 40).

Rysunek 40. Wzrost wysokości dopłat na gospodarstwo
w regionów FADN w latach 2004-2012
(nominalnie, w tys. zł, 2004 = 100)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Regionalne zróżnicowanie wysokości dopłat oraz dynamiki ich zmian dało się zaobserwować także przy podziale gospodarstw zarówno na poszczególne klasy wielkości ekonomicznej, jak i typy produkcyjne. We wszystkich klasach ekonomicznych najwyższy poziom wsparcia odnotowały gospodarstwa z Pomorza i Mazur. Jego przeciętna wartość odbiegała w górę, zarówno od wysokości dopłat notowanych w pozostałych regionach, jak i od średniej z pola obserwacji FADN. Tak wysokie wpływy wynikały przede wszystkim z największego obszaru użytków rolnych oraz relatywnie dużej siły ekonomicznej gospodarstw z tej części Polski. Pomimo to podmioty te w całym analizowanym okresie odznaczały się najwolniejszym tempem wzrostu wartości dopłat na gospodarstwo. W regionie Wielkopolska i Śląsk wysokość wsparcia oraz tempo jego wzrostu było najbardziej zbliżone do przeciętnego. Natomiast w południowo-wschodnich regionach kraju wysokość świadczeń kształtowała się poniżej średniej dla badanej zbiorowości, w szczególności w regionie Małopolska i Po-

górze. Niemniej, w ujęciu dynamicznym to właśnie we wschodniej części Polski dynamika wzrostu zewnętrznego wsparcia była najwyższa (tab. 3).

Tabela 3. Dynamika zmian wysokości dopłat w poszczególnych regionach FADN wg klas ekonomicznych (średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, w %)

	POM-MZ	WLKP-ŚL	MAZ-POD	MLP-POG	ŚR
BM	106,2	120,3	93,3	122,0	106,1
M	130,3	126,6	118,6	117,6	128,1
SM	131,8	152,4	127,0	137,9	141,5
SD	118,6	144,0	128,7	154,8	134,3
D	161,0	143,0	196,9	143,7	149,4
BD	133,8	244,1	.	.	184,3

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, Ś-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Spośród wszystkich gospodarstw grupowanych wg typów produkcyjnych, analogicznie jak przy podziale na klasy wielkości ekonomicznej, najwyższe stawki dopłaty do działalności operacyjnej otrzymywali beneficjenci z Pomorza i Mazur, zaś najniższe z Małopolski i Pogorza. Świadczy to o relatywnie niewielkiej zależności pomiędzy wysokością uzyskiwanego wsparcia a dominującym kierunkiem produkcji. Zdecydowanie większy wpływ na wysokość dopłat miała wielkość ekonomiczna oraz liczba hektarów, UR jaką dysponują gospodarstwa z poszczególnych regionów FADN. Wyjątek stanowiły gospodarstwa ogrodnicze, których właściciele najwyższe świadczenia uzyskiwali na Mazowszu i Podlasiu, tj. w regionie, na którego obszarze znajdowała się największa ilość podmiotów o tym typie produkcyjnym.

W ujęciu dynamicznym we wszystkich grupach gospodarstw, z wyjątkiem podmiotów ukierunkowanych na produkcję mleka, najwolniej kwoty dopłat wzrastały na Pomorzu i Mazurach oraz w Małopolsce i Pogorzu (tab. 4).

Tabela 4. Dynamika zmian wysokości dopłat w poszczególnych regionach FADN wg typów produkcyjnych (średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, w %)

	POM-MZ	WLKP-ŚL	MAZ-POD	MLP-POG	ŚR
UP	102,6	128,0	181,0	173,6	133,64
O	114,4	130,2	72,5	10,7	84,62
UT	86,2	128,3	119,2	54,1	106,58
KML	96,6	148,2	106,8	117,8	120,31
ZTR	175,8	85,0	180,2	140,3	163,65
ZZR	103,7	122,1	123,5	105,2	116,40
MIE	111,9	200,6	159,9	138,2	179,85

UP – uprawy polowe, O – uprawy ogrodnicze, UT – uprawy trwałe, KML – krowy mleczne, ZTR – zwierzęta trawożerne, ZZR – zwierzęta ziarnożerne, MIE – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Zaobserwowano znaczące regionalne zróżnicowanie dystrybucji płatności pomiędzy gospodarstwami wyodrębnionymi zarówno pod względem wielkości ekonomicznej, jak i profilu produkcyjnego. W tym ujęciu, przeważająca większość łącznej kwoty dopłat skierowana była do gospodarstw z regionu Mazowsze i Podlasie oraz w nieco mniejszym zakresie do podmiotów z Wielkopolski i Śląska. Natomiast zdecydowanie najmniejszą część wszystkich świadczeń uzyskiwały gospodarstwa z Polski południowej. Podział ten wynikał przede wszystkim z nierównomiernego rozkładu liczebności gospodarstw pomiędzy regiony FADN, a także z dysproporcji w wielkości poszczególnych gospodarstw oraz ich areale.

Analizując podział dopłat pomiędzy gospodarstwa rolne z poszczególnych regionów FADN, można stwierdzić, że funkcjonujący w obecnej formie system dopłat bezpośrednich wspiera głównie dużych producentów rolnych. Zdecydowana większość łącznej kwoty dopłat trafiała do największych gospodarstw rozwojowych, silnych ekonomicznie. Podmioty te w coraz większym zakresie decydować będą o podaży rynkowej zarówno podstawowych produktów rolnictwa, jak i żywności i to one w przyszłości będą wyznaczały pozycję polskiego rolnictwa na rynku międzynarodowym¹³.

Odmierna sytuacja dotyczy najmniejszych gospodarstw rolnych, tj. podmiotów słabych ekonomicznie, pozbawionych szans rozwojowych i inwestycyjnych. Ta grupa gospodarstw nie wykazuje większych zmian produkcyjnych, a co się z tym wiąże nie dostosowuje prowadzonej przez siebie działalności do

¹³ A. Judzińska, W. Łopaciuk, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na zmiany w rolnictwie*, seria Program Wieloletni 2011-2014, nr 38, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2012, s. 103-104.

zmieniających się uwarunkowań rynkowych lub robi to w bardzo ograniczonym zakresie. Dostęp do wsparcia zewnętrznego nie jest więc w stanie poprawić ich słabej pozycji w łańcuchu żywnościowym, co po części przyczynia się do utrwalania niekorzystnej struktury agrarnej polskiej wsi. Ewentualnemu wyłączeniu najsłabszych ekonomicznie podmiotów z systemu wsparcia bezpośredniego powinno towarzyszyć stworzenie alternatywnych instrumentów z zakresu polityki rolnej i społecznej, które będą odpowiednio dopasowane do potrzeb oraz znaczenia tych gospodarstw w krajowym rolnictwie¹⁴.

Z analizy dystrybucji dopłat pomiędzy gospodarstwa o danym typie produkcyjnym wynika, że unijny system wsparcia, w tym w szczególności dostęp do płatności uzupełniających, faworyzuje gospodarstwa, które prowadzą intensywną produkcję roślinną, uzyskują wysokie plony zbóż oraz prowadzą intensywny chów zwierząt trawożernych¹⁵.

Mając na uwadze, że jednym z głównych celów WPR jest systematyczna poprawa konkurencyjności sektora rolnego, wskazane jest stworzenie takiego systemu wsparcia, aby środki finansowe kierowane były przede wszystkim do gospodarstw rozwojowych, wyróżniających się m.in.: wysoką skalą produkcji towarowej, efektywnością gospodarowania, zdolnością kredytową, a także aktywnością inwestycyjną¹⁶.

Istotną kwestię stanowi również sprawiedliwy podział środków finansowych przeznaczanych na wsparcie gospodarstw rolnych pomiędzy poszczególne regiony kraju. Powinien on wyrównywać ich szanse konkurowania zarówno na rynku krajowym, jak i międzynarodowym. Rozwiązania proponowane na kolejny okres programowania powinny zatem w większym stopniu być dopasowane do uwarunkowań istniejących na danym obszarze Polski. Zmiany te powinny uwzględniać nie tylko ogólne różnice pomiędzy regionami, ale także ich cechy charakterystyczne, takie jak: poziom infrastruktury, uwarunkowania przyrodnicze, główne kierunki produkcji, czy też ogólny poziom rozwoju gospodarczego¹⁷.

¹⁴ A. Wrutniak, *Równo znaczy sprawiedliwe*, Rolnik Dzierżawca, Bydgoszcz 2010, nr 6, s. 18.

¹⁵ K. Babuchowska, R. Kisiel, R. Marks-Bielska, *Gospodarstwa rolne Polski wschodniej i skłonność ich właścicieli do inwestowania z wykorzystaniem instrumentów WPR*, PTE Odział w Toruniu, Toruń 2012, s.133.

¹⁶ Ibidem, s. 168.

¹⁷ A. Judzińska, W. Łopaciuk, *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na zmiany w rolnictwie w ujęciu regionalnym*, seria Program Wieloletni 2011-2014, Raport nr 76, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 76.

6. Zmiany w wartości oraz strukturze produkcji rolnej według danych FADN

W latach 2004-2009 w gospodarstwach próby FADN nieznacznie zmalała powierzchnia użytków rolnych, przy jednoczesnym wzroście areału dzierżaw. Zmniejszył się również areał uprawy zbóż i plantacji trwałych. Zaobserwowano duży spadek areału gruntów wyłączonych z produkcji, w tym obszarów odłogowanych. Zwiększyła się natomiast powierzchnia upraw pastewnych, pozostałych upraw polowych oraz warzyw i kwiatów.

W strukturze użytków rolnych badanych gospodarstw zmalał udział zbóż oraz gruntów wyłączonych z produkcji. Wzrosło znaczenie upraw pastewnych, a także, choć w znacznie mniejszym zakresie, upraw polowych oraz warzyw i kwiatów. W podziale na klasy ekonomiczne w strukturze UR największych gospodarstw wzrosło znaczenie upraw pastewnych oraz pozostałych upraw polowych, przy znacznym spadku udziału zbóż. W małych gospodarstwach wyraźnie wzrosło znaczenie upraw warzyw i kwiatów. Zmniejszenie udziału gruntów wyłączonych z produkcji miało natomiast miejsce przede wszystkim w gospodarstwach małych i średnich (tab. 5). W kolejnych latach większość ww. tendencji była kontynuowana. Aczkolwiek w latach 2008-2012, w porównaniu z latami 2004-2007 zwiększył się areał użytków rolnych, głównie za sprawą wzrostu powierzchni uprawy zbóż. Zwiększyła się również powierzchnia gruntów wyłączonych z produkcji (tab. 6).

Tabela 5. Zmiany areału użytków rolnych oraz wybranych upraw wg danych FADN w podziale na klasy ekonomiczne (średnia 2007-2009 do średniej 2004-2006, w %)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Powierzchnia UR	-0,7	-0,2	5,2	-1,9	3,7	8,8	13,7
Powierzchnia dodzierżawionych UR	3,6	4,8	1,0	-3,7	4,7	2,1	21,7
Zboża	-3,1	-0,2	4,8	-2,7	-0,3	0,0	4,8
Pozostałe uprawy polowe	1,7	-14,9	-0,9	-8,7	9,4	28,8	19,8
Warzywa i kwiaty	12,3	91,0	43,8	2,2	-9,2	-40,6	-37,7
Uprawy trwałe	-0,5	-5,3	6,6	1,1	-1,3	34,7	116,8
w tym: sady	-1,2	-6,2	6,1	1,0	-2,8	33,8	149,4
pozostałe trwałe	47,8	156,7	126,3	14,5	54,5	41,1	-1,9
Uprawy pastewne	11,3	7,3	14,4	10,8	20,3	53,5	56,3
Powierzchnia UR wyłączona z produkcji	-57,0	-48,7	-59,3	-68,1	-59,0	-51,1	-23,8
w tym: odłogi	-91,8	-85,6	-92,2	-95,3	-90,1	-86,1	-84,3
ogory	-10,6	-16,9	5,8	-5,1	-12,3	-40,4	-19,3
Lasy	5,9	-5,0	16,2	4,5	15,6	21,2	36,2

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 6. Zmiany areалу użytków rolnych oraz wybranych upraw wg danych FADN w podziale na klasy ekonomiczne (średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, w %)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	B
Powierzchnia UR	16,9	18,0	15,2	16,2	12,1	20,8	16,7
Powierzchnia dodzierżawionych UR	15,4	24,2	22,5	24,9	9,9	11,6	15,7
Zboża	7,3	23,9	17,9	13,9	3,6	15,7	5,7
Pozostałe uprawy polowe	9,9	19,0	26,5	36,4	23,0	32,1	6,7
Warzywa i kwiaty	7,3	-42,2	-25,5	-19,1	3,0	-4,1	31,3
Uprawy trwałe	103,5	-7,2	21,9	13,2	18,2	124,8	179,5
w tym: sady	116,7	-7,6	21,7	11,3	18,7	161,2	215,4
pozostałe trwałe	-10,5	248,9	144,9	209,3	8,4	4,7	-21,8
Uprawy pastwne	78,4	29,7	12,2	18,3	36,7	32,4	95,7
Powierzchnia UR wyłączona z produkcji	7,4	-6,0	-34,8	-44,4	-31,6	-18,4	16,7
Lasy	22,0	10,4	8,2	12,3	24,4		21,6

M – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Zaobserwowano, że po wejściu do UE gospodarstwa rolne były zainteresowane powiększaniem swojego areálu z różnych względów, z których najważniejszym okazały się być płatności obszarowe. Istotną rolę odegrały także czynniki rynkowe, w wyniku których określone grupy gospodarstw rozwijały produkcję silniej niż pozostałe gospodarstwa (m.in. specjalizujące się w produkcji mleka, bydła opasowego), co wymagało dodatkowej powierzchni uprawnej. Czynniki rynkowe przyczyniły się również do zmniejszenia areálu zbóż, zaś w ostatnich latach do jego zwiększenia. Zjawisko to początkowo było widoczne szczególnie w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej, gdzie wzrosło zainteresowanie pozostałymi uprawami polowymi (w tym rzepaku) oraz w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą, które powiększały areály upraw pastwnych w celu zabezpieczenia produkcji pasz własnych. W okresie dobrej koniunktury tendencja ta była bardzo widoczna przede wszystkim w mniejszych gospodarstwach, które są bardziej wrażliwe na krótkotrwałe zmiany sytuacji rynkowej.

Wzrost zainteresowania plantacjami trwałymi, szczególnie w gospodarstwach niespecializujących się w tej działalności, wynikał z dostosowania areálu pod kątem otrzymywania płatności w ramach WPR, podobnie jak redukcja powierzchni wyłączonej z produkcji, której dokonano w celu powiększenia obszaru, do którego przyznawane były płatności bezpośrednie (tab. 7 i 8).

Tabela 7. Zmiany areału użytków rolnych oraz wybranych upraw wg danych FADN w podziale na typy produkcyjne (średnia 2007-2009 do średniej 2004-2006, w %)

	AB	C	E	F	G	H	I
Powierzchnia UR	-5,3	13,7	-0,2	9,3	9,2	-5,5	-3,0
Powierzchnia dodzierżawionych UR	-5,6	64,9	74,5	19,0	34,7	-9,5	0,0
Zboża	-7,8	11,5	27,5	15,3	6,9	-4,6	-4,8
Pozostałe uprawy polowe	5,3	-13,0	31,5	-19,4	1,5	2,1	-12,7
Warzywa i kwiaty	-0,9	80,9	14,4	79,1	16,4	75,4	2,1
Uprawy trwałe	-0,3	40,4	-4,3	5,0	7,3	-19,8	-9,6
w tym sady	-1,6	40,9	-4,9	5,0	7,3	-19,8	-9,5
Pozostałe uprawy trwałe	88,7	-98,0	28,2	-	-	-	-61,0
Uprawy pastwne	-9,3	0,5	-16,4	16,1	17,5	-20,8	14,6
Razem pow. UR wyłączona z produkcji	-34,2	-29,6	-7,0	-87,8	-82,0	-36,0	-63,6
w tym: odłogi	-84,7	31,2	192,0	-96,4	-97,2	-71,6	-92,0
ugory	-15,8	-32,6	-9,8	-23,2	-19,2	-27,8	3,6
Lasy	11,1	55,2	-4,2	2,7	6,3	-10,4	5,7

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 8. Zmiany areału użytków rolnych oraz wybranych upraw wg danych FADN w podziale na typy produkcyjne (średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, w %)

	AB	C	E	F	G	H	I
Powierzchnia UR	6,1	5,6	20,4	16,9	46,1	7,5	33,7
Powierzchnia dodzierżawionych UR	-7,3	26,6	61,5	32,2	99,2	-14,7	63,0
Zboża	5,9	4,4	4,6	17,7	36,8	5,3	28,9
Pozostałe uprawy polowe	12,6	-6,5	40,0	41,0	74,1	27,3	40,8
Warzywa i kwiaty	-36,5	36,1	-29,7	-37,8	30,8	-19,3	-8,0
Uprawy trwałe	-19,5	-9,5	22,5	115,2	164,2	45,2	43,4
w tym: sady	-23,0	3,8	22,1	115,2	162,4	45,2	36,8
pozostałe trwałe	98,3	-27,7	-	-	-	-	458,8
Uprawy pastwne	6,1	23,1	26,5	19,4	56,5	5,4	50,3
Powierzchnia UR wyłączona z produkcji	-17,2	-26,6	91,1	-74,5	-64,4	5,4	-5,2
Lasy	41,4	39,6	33,1	33,1	60,6	42,1	14,3

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Do 2009 r. w strukturze użytków rolnych w populacji gospodarstw FADN zmniejszył się udział zbóż, a także gruntów wyłączonych z produkcji, odłogów i ugorów. Zwiększyła się natomiast proporcja upraw pastwnych, minimalnie pozostałych upraw polowych oraz warzyw i kwiatów. W podziale na klasy ekonomiczne, w strukturze UR udział zbóż zmniejszył się głównie w największych gospodarstwach. W to miejsce weszły uprawy pastwne oraz pozostałe uprawy polowe. Jednak, o ile udział tych pierwszych zwiększył się we wszystkich kla-

sach ekonomicznych, proporcja tych drugich wzrosła tylko w dużych gospodarstwach, a w mniejszych się zmniejszyła. Udział warzyw i kwiatów zwiększył się przede wszystkim w małych gospodarstwach, a w większych nieznacznie zmalał. Zmniejszenie udziału gruntów wyłączonych z produkcji miało miejsce głównie w gospodarstwach małych i średnich (tab. 9).

Tabela 9. Zmiany struktury użytków rolnych wg danych FADN
w podziale na klasy ekonomiczne
(średnia 2008-2009 do średniej 2004-2006, pkt. proc.)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Zboża	-1,5	0,0	-0,3	-0,5	-2,4	-5,5	-4,8
Pozostałe uprawy polowe	0,3	-1,3	-0,5	-0,8	0,7	3,1	1,6
Warzywa i kwiaty	0,2	1,3	0,6	0,1	-0,2	-0,9	-0,5
Uprawy trwałe	0,0	-0,1	0,0	0,1	-0,1	0,3	0,3
w tym sady	0,0	-0,2	0,0	0,1	-0,1	0,2	0,3
Pozostałe uprawy trwałe	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Uprawy pastewne	2,5	1,9	2,1	2,9	3,1	4,1	3,8
Powierzchnia UR wyłączona z produkcji	-1,3	-1,5	-1,7	-1,5	-1,0	-1,0	-0,4
w tym: odłogi	-1,2	-1,3	-1,7	-1,5	-0,9	-0,4	-0,1
ugory	-0,1	-0,3	0,0	0,0	-0,1	-0,6	-0,3

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W kolejnych latach powyższe tendencje, z różnym nasileniem, utrzymywały się (tab. 10) w większości klas ekonomicznych.

Tabela 10. Zmiany struktury użytków rolnych wg danych FADN
w podziale na klasy ekonomiczne
(średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, pkt. proc.)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Zboża	-1,6	3,1	1,4	-1,1	-4,8	-2,9	-5,4
Pozostałe uprawy polowe	0,8	0,1	1,1	2,3	1,5	2,1	-2,4
Warzywa i kwiaty	-0,9	-3,2	-1,1	-0,5	-0,1	-0,2	0,0
Uprawy trwałe	0,0	-1,0	0,2	0,0	0,0	0,4	0,3
w tym: sady	0,0	-1,0	0,2	-0,1	0,0	0,4	0,3
Uprawy pastewne	2,3	1,6	-0,6	0,4	3,8	1,1	7,5
Grunty wyłączone z produkcji	-0,5	-0,5	-0,9	-0,8	-0,5	-0,5	0,1

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W latach 2004-2009 w podziale na typy produkcyjne zboża i pozostałe uprawy polowe straciły na znaczeniu w gospodarstwach specjalizujących się

w produkcji zwierząt trawożernych i ziarnożernych oraz w gospodarstwach mieszanych (a więc także prowadzących produkcję zwierzęcą). W gospodarstwach, w których wykorzystuje się duże ilości pasz objętościowych (zwierzęta trawożerne i mieszane), zboża straciły na znaczeniu na rzecz upraw pastewnych. Udział zbóż zmalał również w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej, w których ustąpiły one miejsca pozostałym uprawom polowym, czyli głównie rzepakowi. Gospodarstwa mleczarskie zrezygnowały z części pozostałych upraw polowych na rzecz zbóż i upraw pastewnych. W gospodarstwach sadowniczych udział plantacji trwałych zmalał na korzyść zbóż. W gospodarstwach ogrodniczych zwiększył się udział warzyw i kwiatów kosztem upraw nieogrodniczych.

Po wejściu do UE gospodarstwa były zainteresowane powiększaniem arealu z różnych przyczyn, z których najważniejszą wydają się być płatności obszarowe. Oprócz tego pewną rolę w tym względzie odegrały czynniki rynkowe, wskutek których określone grupy gospodarstw rozwijały produkcję silniej niż inne gospodarstwa (gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka, bydła opasowego), co wymagało dodatkowej powierzchni uprawnej. Czynniki rynkowe spowodowały również zmniejszenie arealu zbóż. Było to widoczne szczególnie w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej, gdzie wzrosło zainteresowanie pozostałymi uprawami polowymi (rzepak) oraz w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą, które zwiększyły areały upraw pastewnych, aby zabezpieczyć produkcję pasz własnych, głównie objętościowych. Wzrost zainteresowania plantacjami trwałymi, szczególnie w gospodarstwach niespecializujących się w tej działalności, wynikał z dostosowania arealu pod kątem otrzymywania płatności w ramach WPR, podobnie jak redukcja powierzchni wyłączanej z produkcji, której dokonano w celu powiększenia obszaru, do którego przyznawane są płatności bezpośrednio.

Tabela 11. Zmiany struktury użytków rolnych wg danych FADN
w podziale na typy produkcyjne
(średnia 2007-2009 do średniej 2004-2006, pkt. proc.)

	AB	C	E	F	G	H	I
Zboża	-1,7	-0,8	3,2	1,9	-0,8	-3,1	-2,5
Pozostałe uprawy polowe	2,3	-2,0	0,8	-0,9	-0,3	0,3	-1,3
Warzywa i kwiaty	0,2	7,5	0,3	0,1	0,0	0,2	0,0
Uprawy trwałe	0,1	1,0	-3,0	0,0	0,0	0,0	0,0
w tym sady	0,1	1,0	-3,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Pozostałe uprawy trwałe	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Uprawy pastewne	-0,4	-1,8	-0,9	3,4	4,3	-1,4	3,1
Razem pow. UR wyłączona z produkcji	-0,5	-4,1	-0,2	-3,8	-2,7	-0,6	-1,3
w tym: odłogi	-0,4	0,0	0,1	-3,7	-2,6	-0,2	-1,4
ugory	-0,1	-4,2	-0,3	-0,2	-0,2	-0,4	0,0

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W bieżącej dekadzie większość tendencji obserwowanych w latach 2004-2009 była kontynuowana. Jednakże w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji krów mlecznych oraz upraw trwałych zboża straciły na znaczeniu na rzecz pozostałych upraw polowych i roślin pastewnych (tab. 12).

Tabela 12. Zmiany struktury użytków rolnych wg danych FADN
w podziale na typy produkcyjne
(średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, pkt. proc.)

	AB	C	E	F	G	H	I
Zboża	-0,2	-0,4	-1,3	0,3	-2,3	-1,8	-2,3
Pozostałe uprawy polowe	1,7	-1,0	0,3	0,8	0,7	2,1	1,0
Warzywa i kwiaty	-1,2	4,0	-1,5	-0,1	0,0	-0,1	-0,4
Uprawy trwałe	0,0	-1,7	1,3	0,0	0,0	0,0	0,1
w tym: sady	0,0	-0,1	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Uprawy pastewne	0,0	1,7	0,2	1,2	4,2	-0,2	2,1
Grunty wyłączone z produkcji	-0,3	-2,5	1,0	-1,9	-2,3	-0,1	-0,4

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W większości gospodarstw, w strukturze produkcji ogółem (w ujęciu wartościowym) zwiększyło się znaczenie produkcji roślinnej, w tym głównie zbóż, roślin oleistych (rzepaku) oraz pastewnych, co oprócz zmian w strukturze produkcji powodowały zmiany cen. Zmalał natomiast udział roślin okopowych (w szczególności buraków cukrowych) oraz produktów ogrodnictwa.

Zmiany w produkcji roślinnej wynikały z wielu przyczyn. Główną rolę w tym zakresie odgrywały czynniki rynkowe, takie jak popyt na dany produkt

oraz ceny zbytu. Istotne znaczenie miał duży wzrost cen zbóż, co pośrednio wpłynęło także na inne kierunki produkcji rolnej, nie tylko roślinnej. Z tego względu, pomimo zmniejszenia udziału zbóż w strukturze UR, wzrosło ich znaczenie w strukturze produkcji rolnej. Z uwagi na korzystne ceny, zwiększył się także udział roślin oleistych, w tym głównie rzepaku. Ograniczone możliwości zbytu i stosunkowo niskie ceny były natomiast powodem ograniczenia uprawy ziemniaków. Wpływ na zmiany w strukturze produkcji roślinnej miały także mechanizmy WPR. Reforma regulacji rynku cukru bez wątplenia przyczyniła się do silnej redukcji uprawy buraków cukrowych. Wzrost znaczenia upraw pastewnych wynikał natomiast po części z rozwoju produkcji zwierzęcej (m.in. chowu krów mlecznych i bydła opasowego), co do której przysługiwały płatności zwierzęce.

W większości działów produkcji zwierzęcej po wejściu do UE nastąpił regres. W latach 2004-2009 w gospodarstwach z próby FADN stan zwierząt ogółem zmniejszył się średnio o ponad 10%, co wynikało przede wszystkim z redukcji pogłowia trzody chlewnej oraz w mniejszym stopniu drobiu i krów mlecznych. Wydatnie zwiększył się stan pozostałego bydła (opasowego) oraz nieznacznie owiec i kóz. Zmniejszenie stanu zwierząt ogółem nastąpiło głównie w dużych gospodarstwach i wynikało z redukcji pogłowia trzody chlewnej oraz drobiu, czego nie skompensował wzrost stanu pozostałych zwierząt. W gospodarstwach małych i średnich zwiększył się stan bydła opasowego oraz owiec i kóz. Natomiast w najmniejszych wzrósł jeszcze stan drobiu.

Zmiany stanu zwierząt w największym stopniu związane były z procesami specjalizacji i koncentracji zachodzącymi szczególnie w dużych gospodarstwach. Wiele z nich zaniechało produkcji zwierzęcej (przeważnie gospodarstwa produkujące trzodę chlewną), a te, które ją kontynuowały i rozwijały, specjalizowały się w określonych działalnościach, takich jak: bydło mleczne i opasowe. Przyczyniły się do tego czynniki strukturalne oraz rynkowe. Duże gospodarstwa, dysponujące relatywnie mniejszą ilością zasobów pracy, ograniczyły zainteresowanie pracochłonnymi działalnościami, czyli produkcją zwierzęcą. Wysokie ceny zbóż i pasz, na których bazuje produkcja zwierząt ziarnożernych (trzoda i drób), przyczyniły się do spadku zainteresowania tymi działalnościami. Z kolei wzrost zainteresowania produkcją mleka należy tłumaczyć wysokimi, pomimo dużych wahań, cenami mleka w drugiej połowie analizowanego okresu (tab. 13).

Tabela 13. Zmiany stanu zwierząt* wg danych FADN
w podziale na klasy ekonomiczne
(średnia 2007-2009 do średniej 2004-2006, %)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Zwierzęta ogółem	-10,5	1,8	1,1	-5,5	-5,9	-14,8	-11,5
Krowy mleczne	-8,3	-4,1	-10,8	-10,2	6,2	49,5	42,5
Pozostałe bydło	23,9	43,6	50,3	19,8	24,8	56,7	43,8
Owce i kozy	4,0	-31,8	3,1	84,9	42,0	80,2	32,6
Trzoda chlewna	-22,1	-19,4	-8,6	-15,7	-15,3	-21,6	-30,1
Drób	-13,2	47,2	-5,2	2,2	-27,0	-51,0	-1,2

* w przeliczeniu na sztuki duże.

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, Ś – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W bieżącej dekadzie zmiany w produkcji zwierzęcej przebiegały podobnie jak w latach 2004-2009. Nasiliła jednak dynamika zmian w największych gospodarstwach – spadek pogłowia trzody i drobiu oraz wzrost krów mlecznych i pozostałych zwierząt gospodarskich (tab. 14).

Tabela 14. Zmiany stanu zwierząt* wg danych FADN
w podziale na klasy ekonomiczne
(średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, %)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Zwierzęta ogółem	-14,1	-0,7	-7,2	-4,4	-0,8	-9,8	-16,0
Krowy mleczne	75,7	-21,3	-14,8	2,3	29,2	21,3	103,8
Pozostałe bydło	76,8	49,5	30,4	30,6	49,0	33,0	90,4
Owce i kozy	97,3	8,5	-17,2	144,2	-35,9	-20,5	159,2
Trzoda chlewna	-36,2	-9,2	-20,3	-24,1	-18,2	-8,1	-41,5
Drób	-38,7	19,1	28,5	-17,0	-36,0	-41,2	-38,4

* w przeliczeniu na sztuki duże.

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W latach 2004-2009 w podziale na typy produkcyjne najbardziej ograniczyły stan pogłowia zwierząt gospodarstwa specjalizujące się w produkcji zwierząt ziarnożernych, gospodarstwa bez specjalizacji oraz w mniejszym stopniu roślinne. Natomiast największy wzrost stanu zwierząt nastąpił tam, gdzie stanowiły one działalność mało istotną (gospodarstwa sadownicze i ogrodnicze). Pogłowie bydła mlecznego najbardziej wzrosło w gospodarstwach ogrodniczych oraz w mniejszym stopniu w mleczarskich i sadowniczych, w pozostałych

typach nastąpił jego spadek. Podobnie wzrosła liczebność pozostałego bydła (opasowego), ale tu wzrost wystąpił we wszystkich typach gospodarstw. Większość typów gospodarstw ograniczyła pogłowie trzody chlewnej, w tym najbardziej mleczarskie i utrzymujące zwierzęta trawożerne, gdzie również najbardziej zmalała liczebność stada drobiu. Natomiast w gospodarstwach sadowniczych, specjalizujących się w uprawach polowych i mieszanych jego liczebność wzrosła. W kolejnych latach zmiany przebiegały w zbliżonych kierunkach (tab. 15 i 16). Jedynie w gospodarstwach o mieszanym profilu produkcji zanotowano wzrost stanu wszystkich zwierząt.

Tabela 15. Zmiany stanu zwierząt* wg danych FADN
w podziale na typy produkcyjne
(średnia 2007-2009 do średniej 2004-2009, %)

	AB	C	E	F	G	H	I
Zwierzęta ogółem	-4,0	42,2	57,8	12,9	6,4	-7,8	-9,5
Krowy mleczne	-10,1	31,2	9,2	11,1	-0,6	-25,4	-16,0
Pozostałe bydło	29,4	106,5	123,2	29,7	24,2	24,0	21,2
Owce i kozy	-29,7	-83,4	-11,4	-84,6	5,3	3,7	21,5
Trzoda chlewna	-15,8	38,1	33,1	-35,4	-42,1	-9,9	-19,9
Drob	11,2	0,6	93,7	-43,2	-25,8	-2,5	11,2

* w przeliczeniu na sztuki duże

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 16. Zmiany stanu zwierząt* wg danych FADN
w podziale na typy produkcyjne
(średnia 2007-2009 do średniej 2004-2009, %)

	AB	C	E	F	G	H	I
Zwierzęta ogółem	-28,6	11,4	43,1	21,4	33,6	-3,8	18,1
Krowy mleczne	-39,2	14,6	9,1	18,7	14,4	-38,2	16,2
Pozostałe bydło	-7,5	42,8	136,6	35,9	63,6	36,8	56,5
Owce i kozy	-29,2	-92,4	.	.	-27,9	-34,8	30,7
Trzoda chlewna	-35,1	-3,8	61,8	-44,0	-45,0	-0,4	4,9
Drob	-48,7	146,3	-30,6	-48,5	-56,6	-18,6	30,6

* w przeliczeniu na sztuki duże

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Analiza zmian wielkości pogłowia zwierząt gospodarskich nasuwa wniosek, że większość typów gospodarstw, w których da się wyodrębnić dominującą działalność, z jednej strony dążyła i dąży do specjalizacji, a z drugiej dywersyfi-

kuje profil, zwiększając skalę pobocznych działalności czy je wprowadzając. Skala zmian pogłowia w poszczególnych typach produkcyjnych była zbliżona do zmian pogłowia obserwowanych w podziale na klasy ekonomiczne. Duży spadek trzody w gospodarstwach mieszanych i innych niespecjalizujących się w tej działalności wskazuje na oddziaływanie czynników rynkowych. Na skutek rosnących kosztów produkcji (wzrost cen zbóż i pasz przemysłowych), rolnicy produkujący drożej i niemający możliwości redukcji kosztów ograniczali pogłowie trzody lub likwidowali całkowicie tę działalność. Wpływ WPR przejawiał się w tym ujęciu również we wzroście pogłowia pozostałego bydła (bydła opasowego), wspieranego dopłatami do krów mamek.

Zmiany w strukturze inwentarza wynikały ze zmian pogłowia zwierząt gospodarskich. W całej próbie FADN zmniejszył się udział trzody chlewnej i nieznacznie drobiu na rzecz bydła opasowego i krów mlecznych. Największa redukcja udziału trzody i wzrost krów mlecznych miał miejsce w dużych gospodarstwach. We wszystkich klasach ekonomicznych, w tym najsilniej w małych gospodarstwach, zwiększyła się proporcja bydła opasowego. Ponadto w najmniejszych gospodarstwach zwiększył się udział drobiu. W ostatnich latach te tendencje były kontynuowane. Wyjątkiem była sytuacja w największych gospodarstwach, gdzie udział ww. zwierząt zmalał (tab. 16 i 17).

Tabela 17. Zmiany struktury stada zwierząt* wg danych FADN
w podziale na klasy ekonomiczne
(średnia 2007-2009 do średniej 2004-2009, pkt. proc.)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Krowy mleczne	0,5	-1,7	-3,4	-1,4	2,7	6,2	7,0
Pozostałe bydło	5,7	6,6	7,8	4,8	4,7	5,5	6,2
Owce i kozy	0,1	-1,0	0,0	0,3	0,1	0,1	0,1
Trzoda chlewna	-6,5	-7,8	-4,0	-4,7	-5,4	-5,7	-15,0
Droń	0,3	4,0	0,6	0,7	-2,1	6,2	0,3

* w przeliczeniu na sztuki duże

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, Ś – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 18. Zmiany struktury stada zwierząt* wg danych FADN
w podziale na klasy ekonomiczne
(średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, pkt. proc.)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Krowy mleczne	-2,4	-6,1	-2,8	2,2	5,9	3,0	-16,6
Pozostałe bydło	4,7	9,5	8,4	7,2	6,8	3,1	-6,6
Owce i kozy	0,1	0,1	0,1	0,3	-0,1	0,0	0,2
Trzoda chlewna	-7,6	-3,9	-5,9	-9,5	-10,7	11,1	-16,6
Drób	-2,6	0,4	0,4	0,2	-1,8	-7,5	-6,6

* w przeliczeniu na sztuki duże

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W latach 2004-2009 w strukturze stanu zwierząt w podziale na typy produkcyjne udział krów zwiększył się tylko w gospodarstwach mleczarskich, a w pozostałych typach produkcyjnych zmalał, szczególnie w gospodarstwach sadowniczych. Niezależnie od rodzaju specjalizacji, udział pozostałego bydła (opasowego) zwiększył się we wszystkich grupach gospodarstw, w tym najbardziej w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej, ogrodniczych i o mieszanym profilu produkcji. Proporcja trzody chlewnej zwiększyła się tylko w gospodarstwach specjalizujących się w jej produkcji. Udział drobiu zmalał w gospodarstwach ogrodniczych. Natomiast wyraźny wzrost jego znaczenia nastąpił w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji drobiarskiej i gospodarstwach sadowniczych (tab. 19 i 20).

Tabela 19. Zmiany struktury stanu zwierząt* wg danych FADN
w podziale na typy produkcyjne
(średnia 2007-2009 do średniej 2004-2009, pkt. proc.)

	AB	C	E	F	G	H	I
Krowy mleczne	-1,3	-2,6	-6,2	1,1	-3,7	-0,4	-1,5
Pozostałe bydło	7,1	6,5	4,8	3,1	5,6	1,4	6,3
Owce i kozy	-0,7	-4,6	-0,8	-0,2	0,0	0,0	0,2
Trzoda chlewna	-6,0	-0,8	-1,3	-1,2	-2,2	2,0	-5,3
Drób	0,8	-1,8	6,1	-0,1	-0,1	7,7	0,7

* w przeliczeniu na sztuki przeliczeniowe

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 20. Zmiany struktury stanu zwierząt* wg danych FADN
w podziale na typy produkcyjne
(średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, pkt. proc.)

	AB	C	E	F	G	H	I
Krowy mleczne	-2,6	3,1	-6,1	-1,5	-4,8	-0,2	-0,4
Pozostałe bydło	7,9	2,9	6,2	3,6	11,1	0,4	6,3
Owce i kozy	0,0	-0,8	3,1	0,0	-2,5	0,0	0,0
Trzoda chlewna	-4,6	-6,1	7,1	-2,0	-3,3	3,2	-6,3
Drób	-1,0	0,8	-1,0	0,0	-0,2	-3,3	0,2

* w przeliczeniu na sztuki przeliczeniowe

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Zaobserwowane zjawiska znajdują potwierdzenie w zmianach, jakie zaszły w strukturze produkcji zwierzęcej (w ujęciu wartościowym). W analizowanym okresie w badanych gospodarstwach zmniejszył się udział produkcji żywca wieprzowego oraz w minimalnym stopniu jaj. Nieznacznie wzrósł natomiast udział żywca wołowego, drobiowego oraz mleka.

Produkcja zwierzęca najbardziej straciła na znaczeniu w dużych gospodarstwach, zaś zyskała jedynie w podmiotach najmniejszych. We wszystkich klasach ekonomicznych nieznacznie zwiększył się udział żywca wołowego, przy istotnym spadku udziału żywca wieprzowego. W większości gospodarstw nieznacznie zmniejszył się także udział jaj. W ujęciu regionalnym udział produkcji zwierzęcej w produkcji rolniczej ogółem na przeważającym obszarze kraju również wyraźnie zmalał, w szczególności na Pomorzu i Mazurach. Niewielki wzrost tej proporcji nastąpił jedynie na Mazowszu i Podlasiu.

W latach 2004-2009 wartość produkcji rolniczej w badanych gospodarstwach zwiększyła się średnio o blisko 6%. Przyczynił się do tego znaczny wzrost wartości produkcji roślinnej, podczas gdy wartość produkcji zwierzęcej zwiększyła się tylko nieznacznie. Zwiększenie wartości produkcji roślinnej było efektem relatywnie dużego wzrostu cen tych produktów. Przyrost wartości produkcji zwierzęcej wynikał natomiast ze znacznej poprawy jej produktywności i wydajności. W podziale na klasy ekonomiczne zaobserwowano silną polaryzację wzrostu produkcji rolniczej – największy wystąpił w gospodarstwach najmniejszych (bardzo małych i małych) oraz największych (bardzo dużych), zaś najmniejszy w podmiotach średniej wielkości (tab. 21).

W bieżącej dekadzie sytuacja w tym względzie się zmieniła. Wynikało to jednak ze zmian cen produktów rolnych, w szczególności zbóż, co widoczne

było przede wszystkim w gospodarstwach, w których zboża dominowały w produkcji, a więc jednostkach dużych, korzystających dodatkowo z efektów skali.

W ujęciu regionalnym zmiany w chowie zwierząt były uwarunkowane głównie czynnikami strukturalnymi. Stan zwierząt gospodarskich zmniejszył się na obszarze całego kraju. Największy jego spadek odnotowano w regionach Małopolska i Pogórze oraz Pomorze i Mazury (o 16-18%), zaś najmniejszy w Wielkopolsce i Śląsku. W analizowanym okresie we wszystkich regionach kraju zwiększył się jedynie stan pozostałego bydła (opasowego). Największa redukcja pogłowia trzody chlewnej (25-20%), drobiu (15-25%) i krów mlecznych (9-14%) wystąpiła w regionach Małopolska i Pogórze oraz Pomorze i Mazury. Duże gospodarstwa z Pomorza i Mazur powstałe często na bazie majątku sektora publicznego już wiele lat przed wejściem do UE, m.in. ze względu na ograniczony dostęp do siły roboczej, wyspecjalizowały się w produkcji roślinnej. Po wejściu do UE ten proces był kontynuowany z jeszcze większym natężeniem. Zupełnie inna była sytuacja w Małopolsce i Pogórze, gdzie rozdrobniona struktura agrarna oraz izolacja od rynku, sprawia, że część gospodarstw (głównie z przyczyn ekonomicznych) nie była zdolna do rozwoju prowadzonej działalności produkcyjnej.

Tabela 21. Zmiany wartości produkcji roślinnej i zwierzęcej, i wybranych wskaźników wg danych FADN w podziale na klasy ekonomiczne (średnia 2007-2009 do średniej 2004-2009, w %)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Produkcja ogółem	5,8	24,4	16,1	4,8	3,5	-1,6	21,6
Produkcja roślinna	10,3	19,6	20,8	6,2	3,4	2,5	36,9
Produkcja roślinna na 1 ha	5,0	13,5	7,9	-2,4	-21,3	-33,5	24,4
Plon pszenicy	1,4	-2,4	0,6	-0,2	1,2	2,2	0,8
Plon kukurydzy	28,0	21,5	17,0	20,9	24,5	16,6	40,9
Produkcja zwierzęca	0,9	30,6	11,4	3,2	3,4	-7,3	4,0
Produkcja zwierzęca na 1 SD	17,2	29,7	4,1	7,9	9,5	8,7	27,9
Wydajność mleczna krów	6,9	-1,0	0,4	0,1	4,5	4,1	17,6

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 22. Zmiany wartości produkcji roślinnej i zwierzęcej, i wybranych wskaźników wg danych FADN w podziale na klasy ekonomiczne (średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, w %)

	Średnio	BM	M	ŚR-M	ŚR-D	D	BD
Produkcja ogółem	29,1	13,5	23,6	27,4	25,3	28,1	29,7
Produkcja roślinna	45,4	12,4	33,5	41,0	27,8	47,1	46,7
Produkcja roślinna na 1 ha	16,0	-4,0	16,5	21,7	14,2	22,5	27,3
Plon pszenicy	3,2	0,5	4,0	4,3	4,2	4,3	1,4
Plon kukurydzy	22,9	23,3	20,7	17,9	16,8	25,1	34,9
Produkcja zwierzęca	12,7	14,2	7,2	14,6	23,1	9,2	12,7
Produkcja zwierzęca na 1 SD	22,6	15,0	15,6	19,9	23,9	21,4	37,2
Wydajność mleczna krów	9,4	-2,6	0,4	6,5	8,6	9,5	23,0

BM – bardzo małe, M – małe, ŚR-M – średnio małe, ŚR-D – średnio duże, D – duże, BD – bardzo duże.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Uwzględniając poszczególne typy produkcyjne, w latach 2004-2009 wartość produkcji rolniczej zwiększyła się w gospodarstwach mleczarskich oraz specjalizujących się w chowie zwierząt trawożernych (głównie bydła opasowego), zaś zmniejszyła w gospodarstwach ogrodniczych i sadowniczych (uprawy trwałe) (tab. 23). W kolejnych latach sytuacja w tym względzie była podobna, jednak zmiany cen produktów rolnych (poczynając od wzrostu cen zbóż) spowodowały zwiększenie dynamiki tych procesów (tab. 24).

Tabela 23. Zmiany wartości produkcji rolniczej i wybranych wskaźników wg danych FADN w podziale na typy produkcyjne (średnia 2007-2009 do średniej 2004-2009, w %)

	AB	C	E	F	G	H	I
Produkcja ogółem	17,5	-6,7	-7,6	25,5	26,3	11,4	5,0
Produkcja roślinna	18,3	-7,0	-7,9	35,2	29,6	14,2	9,7
Produkcja roślinna na 1 ha	35,3	5,7	-24,8	27,3	-0,3	18,0	11,4
Plon pszenicy	0,9	-4,2	5,1	7,7	8,4	5,5	0,3
Plon kukurydzy	27,1	11,3	31,5	0,5	45,4	19,8	30,6
Produkcja zwierzęca	11,8	46,0	59,1	23,6	25,4	10,9	1,1
Produkcja zwierzęca na 1 LU	21,4	-5,8	11,7	7,7	29,1	41,8	2,7
Wydajność mleczna krów	17,4	11,2	-11,9	4,6	6,8	4,7	5,4

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 24. Zmiany wartości produkcji rolniczej i wybranych wskaźników wg danych FADN w podziale na typy produkcyjne (średnia 2008-2012 do średniej 2004-2007, w %)

	AB	C	E	F	G	H	I
Produkcja ogółem	35,4	-0,6	18,0	47,8	74,1	20,3	59,8
Produkcja roślinna	38,3	-0,8	18,0	56,9	72,2	43,3	0,0
Produkcja roślinna na 1 ha	30,3	-4,5	-0,4	34,1	22,5	34,6	24,4
Plon pszenicy	2,8	-1,3	3,3	15,8	17,9	9,7	2,5
Plon kukurydzy	20,3	8,6	83,9	18,1	38,2	31,9	22,6
Produkcja zwierzęca	-24,2	40,2	3,3	46,0	76,0	14,5	54,7
Produkcja zwierzęca na 1 SD	5,9	29,5	-23,3	20,3	32,6	18,5	31,3
Wydajność mleczna krów	-0,1	1,5	-4,4	9,2	20,7	4,0	29,5

AB – uprawy polowe, C – uprawy ogrodnicze, E – uprawy trwałe, F – krowy mleczne, G – zwierzęta trawożerne, H – zwierzęta ziarnożerne, I – mieszane.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych FADN.

W podziale na typy produkcyjne wyraźnie była widoczna zależność pomiędzy wzrostem wartości produkcji a wysokością płatności bezpośrednich, jakie otrzymywały poszczególne grupy podmiotów. Gospodarstwa, w których nastąpił spadek wartości produkcji i kosztów, otrzymywały najniższe (kilkukrotnie niższe od średniej) płatności. Jednocześnie ich udział w dochodach typów gospodarstw był mniejszy. Zatem także w tym ujęciu wysokość wsparcia miała istotny wpływ na intensywność produkcji oraz jej skalę.

Porównując powyższe zmiany w odniesieniu do relacji dopłat do dochodów, dało się zauważyć wyraźną prawidłowość. Najślabszy wzrost produktywności odnotowano w tych klasach ekonomicznych, w których udział dopłat w dochodach był najmniejszy (gospodarstwa średniej wielkości). Podczas gdy w klasach z dużym udziałem wsparcia w dochodach, wzrost produktywności był znacznie większy (gospodarstwa małe i największe). Oznacza to, że wysokość wsparcia bezpośredniego miała niezaprzeczalny wpływ na produkcję, zwłaszcza w większych gospodarstwach. W małych gospodarstwach jego oddziaływanie było mniejsze z uwagi na uwarunkowania ekonomiczne (ograniczone możliwości finansowe), jednak było również widoczne.

7. Zmiany w polskim rolnictwie a WPR w opinii rolników

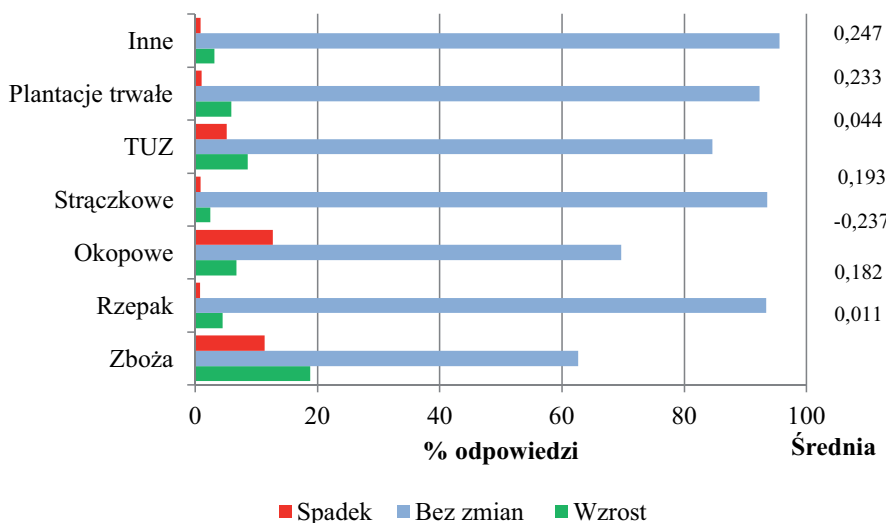
7.1. Zmiany w rolnictwie

Zmiany, jakie zaszły w polskim rolnictwie po wejściu do UE zaobserwowane na podstawie analizy danych FADN w dużej części znajdują swoje potwierdzenie również w wynikach badań ankietowych przeprowadzonych przez IERiGŻ-PIB w 2011 roku w blisko 2,5 tys. gospodarstw rolnych.

W celu określenia zmian powierzchni roślin uprawnych po wejściu do UE rolnicy w ankietach wskazywali powierzchnię wymienionych upraw w 2011 roku oraz jej trwałe zmiany w porównaniu z 2003 r., a więc rokiem poprzedzającym akcesję. Do określenia kierunków zmian wykorzystano średnią arytmetyczną w zakresie wartości od -1 do 1 (-1 – spadek, 0 – bez zmian, 1 – wzrost).

Spośród wymienionych grup roślin uprawnych, ujemna wartość średniej wystąpiła jedynie w przypadku roślin okopowych (-0,237), co wskazywałoby, że w analizowanym okresie gospodarstwa częściej redukowały areał tych roślin. Natomiast jeżeli chodzi o pozostałe grupy roślin, to sytuacja była odwrotna – częściej występował wzrost powierzchni uprawy. Wartości średnie, zarówno te ujemne, jak i dodatnie, stosunkowo niewiele różniły się od zera, co oznaczało, że częstość występowania tych zmian w badanej zbiorowości była niewielka (rys. 41).

Rysunek. 41. Zmiany areału roślin uprawnych po wejściu do UE

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznik 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo IERiGŻ-PIB.

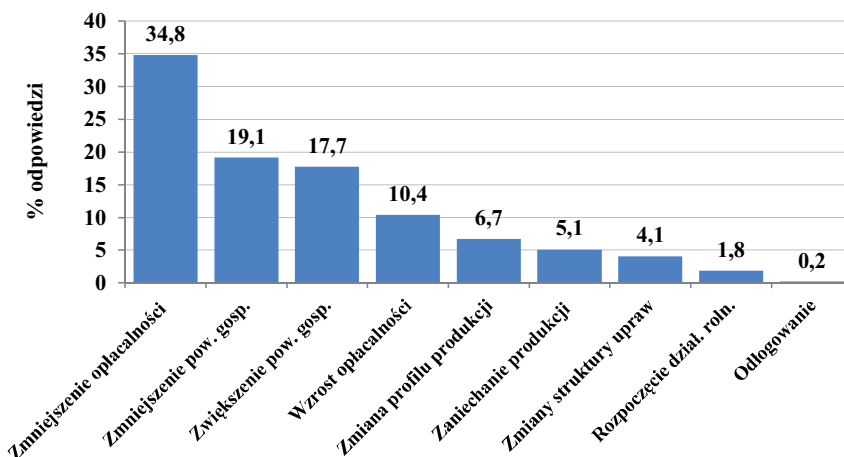
Ponad połowa ankietowanych gospodarstw nie zgłaszała trwałych zmian areału upraw. Gospodarstwa częściej zwiększały niż zmniejszały areał większości upraw, przy czym różnice te były nieduże. Wyjątek stanowiły rośliny okopowe. Najrzadziej gospodarstwa zgłaszały zmianę areału zbóż i trwałych użytków zielonych (TUZ) i plantacji trwałych. Około 30% badanych gospodarstw zwiększyła areał innych roślin uprawnych, strączkowych, plantacji trwałych

oraz rzepaku. Z kolei najwięcej ograniczyło uprawę roślin okopowych (około 35%) i zbóż (ponad 20%).

W ujęciu regionalnym powierzchnię zbóż częściej zwiększały gospodarstwa w regionach Małopolska i Pogórze oraz Wielkopolska i Śląsk, ale skala tego procesu była niewielka. Z kolei w regionie Pomorze i Mazury ankietowani rolnicy częściej zmniejszali areał zbóż, a na Mazowszu i Podlasiu nie było jego zmian. Uprawę rzepaku częściej gospodarstwa zwiększały przede wszystkim w Wielkopolsce i Śląsku oraz rzadziej na Pomorzu i Mazurach. Na pozostałym obszarze kraju respondenci nie wskazywali większych zmian. W badanej próbie we wszystkich regionach gospodarstwa najczęściej ograniczały powierzchnię okopowych w regionach Wielkopolska i Śląsk, Pomorze i Mazury, Małopolska i Pogórze oraz w znacznie mniejszym stopniu na Mazowszu i Podlasiu. Powierzchnię roślin wysokobiałkowych najczęściej ograniczały gospodarstwa na Mazowszu i Podlasiu oraz Wielkopolsce i Śląsku. W pozostałych regionach rolnicy w minimalnym stopniu częściej zwiększali powierzchnię tych roślin. Powierzchnię użytków zielonych ankietowani rolnicy zwiększali najczęściej na Pomorzu i Mazurach. Na pozostałym obszarze kraju zmiany były minimalne. Zainteresowanie plantacjami trwałymi zwiększyło się najbardziej na Mazowszu i Podlasiu, w nieco mniejszym stopniu w Wielkopolsce i Śląsku oraz Pomorzu i Mazurach. W południowo-wschodniej części kraju nie było zmian w tym zakresie.

Jako przyczyny powyższych zmian respondenci wskazywali najczęściej chęć zmiany powierzchni gospodarstwa, przy czym blisko 18% dążyło do zwiększenia jego rozmiarów, a 19% do redukcji. Ta druga opcja była najbardziej popularną przyczyną zmiany areału upraw w regionach Wielkopolska i Śląsk oraz Pomorze i Mazury. Powiększenie gospodarstwa miało największe znaczenie w Małopolsce i Pogórze. Następną co do znaczenia grupą czynników były zmiany opłacalności – zmniejszenie (35%) lub wzrost (10%). Te czynniki miały największe znaczenie w Małopolsce i Pogórze oraz na Mazowszu i Podlasiu. Kolejne czynniki wskazywane przez rolników miały daleko mniejsze znaczenie. Wśród nich należy wymienić zmianę profilu działalności (7%), czy zaniechanie produkcji rolniczej (5%). Miały one największe znaczenie w Małopolsce i na Pogórze (rys. 42).

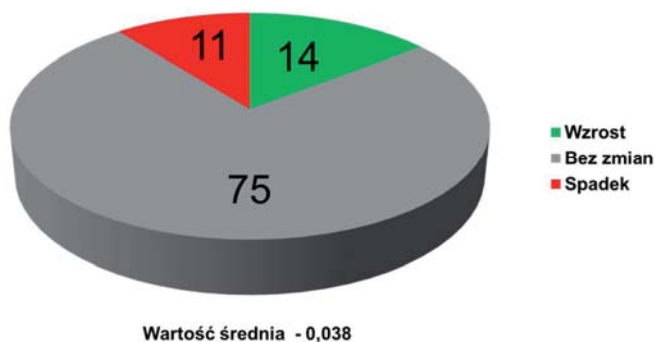
Rysunek. 42. Przyczyny zmian areału roślin uprawnych po wejściu do UE

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznik 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo IERiGŻ-PIB.

Jednocześnie, po wejściu do UE, trzy czwarte badanej zbiorowości nie wykazywało istotnych zmian zużycia środków produkcji. Wzrost zużycia zgłaszała niespełna 15% próby, a w pozostałej części gospodarstw zużycie tych środków zmalało (rys. 43). Rolnicy najczęściej redukowali zużycie środków produkcji w regionie Małopolska i Pogórze, a zwiększali w Wielkopolsce i na Śląsku. W pozostałych regionach zmiany były niewielkie, ale była to jednak redukcja zużycia.

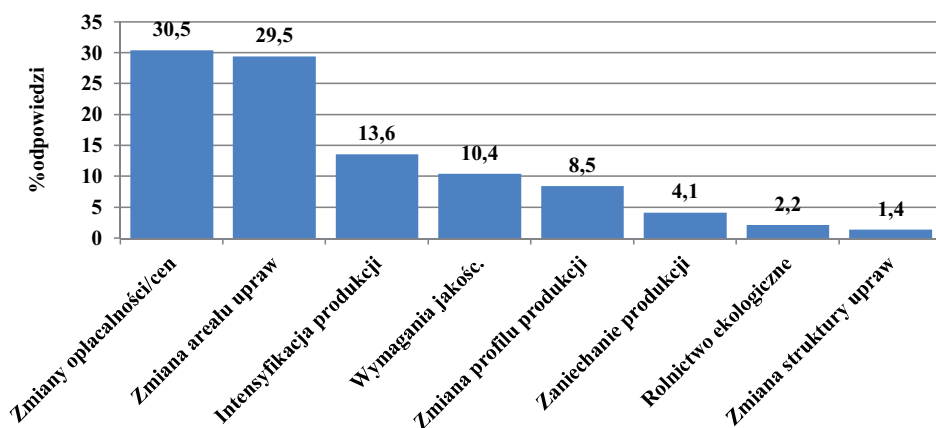
Rysunek 43. Zmiany zużycia środków produkcji po wejściu do UE (% odpowiedzi)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznik 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo IERiGŻ-PIB.

Wśród przyczyn zmian zużycia środków produkcji ankietowani rolnicy w pierwszej kolejności wymieniali zmiany areálu upraw (blisko 30%), intensyfikację produkcji (19%) oraz uzyskiwanie produktów o określonej jakości (18%) i zmiany opłacalności (14%). Znacznie rzadziej (od 1,5 do 9% odpowiedzi) respondenci powoływali się na zmianę profilu produkcji, zaniechanie produkcji czy przejście na rolnictwo ekologiczne. Zmiana areálu upraw oraz opłacalność produkcji grały najważniejszą rolę tylko w regionie Małopolska i Pogórze. Intensyfikacja produkcji miała największe znaczenie na Pomorzu i Mazurach. Wymagania jakościowe były najważniejsze w regionie Wielkopolska i Śląsk oraz Pomorze i Mazury (rys. 44).

Rysunek 44. Przyczyny zmian zużycia środków produkcji po wejściu do UE

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznik 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo IERiGŻ-PIB.

Przed wejściem do UE ankietowane gospodarstwa w przeważającej części nie miały wyspecjalizowanego profilu produkcji (89%). Największą proporcję stanowiły gospodarstwa o mieszanej specjalizacji (dominujące 2 profile produkcji), gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych, produkcji trzody chlewnej oraz bydła mlecznego. Jednak należy tu zaznaczyć, że w kwestionariuszu nie sprecyzowano sztywnych kryteriów podziału, a rolnicy odpowiadając kierowali się własnym, subiektywnym kryterium przychodów.

Po wejściu do UE ponad 91% ankietowanej zbiorowości nie zmieniło specjalizacji. W poszczególnych regionach było jednak pod tym względem różnie. Najwięcej ankietowanych gospodarstw pozostało przy swojej specjalizacji

na Mazowszu i Podlasiu (94%), a najmniej w Małopolsce i Pogórzu (88%), Pomorzu i Mazurach oraz Wielkopolsce i Śląsku (81%).

Rolnicy deklarujący zmianę specjalizacji, wśród jej przyczyn w pierwszej kolejności wskazywali nieopłacalność dotychczasowej produkcji, najczęściej w Wielkopolsce i na Śląsku, Pomorzu i Mazurach oraz Małopolsce i Pogórzu, gdzie z tego powodu odpowiednio 11 i 7% gospodarstw zmieniło specjalizację.

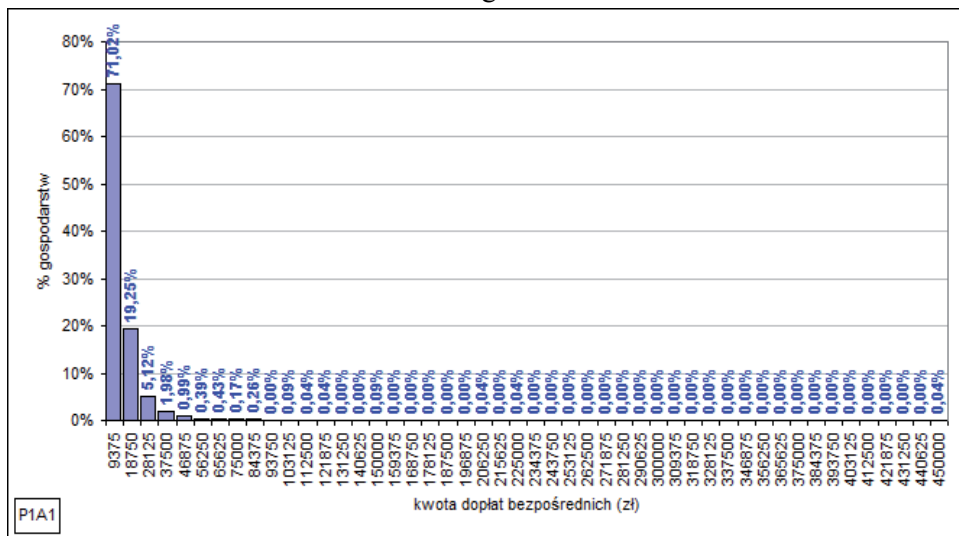
Większa opłacalność nowego typu produkcji czy brak możliwości prowadzenia dotychczasowej produkcji były kolejnymi, co do ważności powodami zmiany specjalizacji. O ile ta pierwsza przyczyna wskazywana była najczęściej na Pomorzu i Mazurach (4%), to tę drugą postrzegali rolnicy we wszystkich regionach niemalże jednakowo.

Wbrew obiegowym opiniom, czy też wcześniejszym obawom, brak zbytu na dane produkty lub wspieranie nowego typu produkcji, miały stosunkowo niewielkie znaczenie w tym względzie, podobnie jak rozpoczęcie działalności rolniczej. Podobnie wsparcie unijne – jedynie niespełna 2% ankietowanych gospodarstw w regionie Pomorze i Mazury zmieniło swój profil z tego powodu. W pozostałych regionach to było znacznie poniżej 1%. Na Śląsku i w Wielkopolsce niespełna 1% gospodarstw rozpoczęło działalność rolniczą.

7.2. Wsparcie bezpośrednie

Spośród ankietowanych gospodarstw blisko 95% otrzymywało dopłaty bezpośrednie. W badanej zbiorowości średnia wartość płatności JPO i UPO na gospodarstwo wyniosła 8843 zł. Jedna czwarta gospodarstw uzyskiwała dopłaty nieprzekraczające 2,5 tys. zł (dolny kwartył), a jedna czwarta powyżej 10,4 tys. zł (górną kwartył), podczas gdy u połowy respondentów wsparcie to wynosiło poniżej 5 tys. zł. Współczynnik asymetrii był dodatni, co świadczy o prawostronności rozkładu, czyli przewadze wartości mniejszych od średniej, a jego wartość wskazywała na bardzo duże odchylenie w tym kierunku. Wskaźnik kurtozy sygnalizował wyraźną szpiczastość rozkładu (rys. 45). Blisko 94% ankietowanych gospodarstw, które udzieliły odpowiedzi należało do typowego obszaru zmienności cechy, tj. otrzymało płatności nieprzekraczające 24,5 tys. zł.

Rysunek 45. Kwota dopłat JPO i UPO w 2011 r. – szereg rozdzielczy, histogram*

*) Liczby przedstawione na osi poziomej oznaczają górne granice przedziałów szeregu rozdzielczego wartości cechy (zmiennej).

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznika 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo” IERiGŻ-PIB.

Średni obszar objęty dopłatami JPO i UPO wyniósł 11,5 ha, co stanowiło średnio 714 zł/ha. Podobnie jak w przypadku wysokości tych świadczeń, rozkład tej zmiennej był silnie prawostronny i spiczasty. Trzy czwarte gospodarstw otrzymywało dopłaty do powierzchni nieprzekraczającej 13,5 ha, a połowa do 7,0 ha. W typowym obszarze zmienności (do 29,4 ha) znalazło się ponad 91% badanych gospodarstw.

7.3. Wpływ WPR na zmiany w rolnictwie

Wpływ poszczególnych grup regulacji WPR na rolnictwo ankietowani rolnicy określali odpowiadając następująco: 0 – żaden, 1 – niewielki i 2 – duży. Do określenia jego siły użyto zatem średniej arytmetycznej w zakresie wartości od 1 do 2.

Analiza uzyskanych średnich wskazała, że wpływ regulacji WPR na zmiany w rolnictwie był raczej niewielki. Przewaga odpowiedzi o dużym wpływie zaznacza się tylko w odniesieniu do płatności bezpośrednich. Ponad jedna trzecia respondentów wskazywała na ich duży wpływ, jedna trzecia na niewielki, a tylko jedna czwarta na żaden. Wartości zbliżone lub równe jedności,

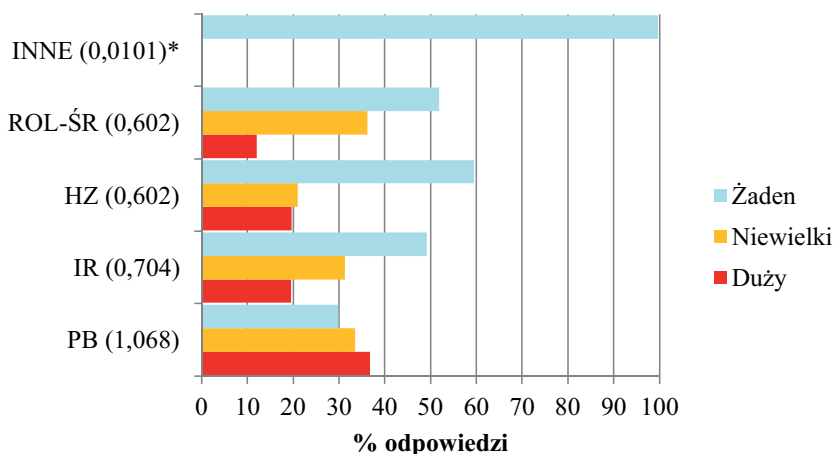
świadczące o niewielkim wpływie regulacji WPR, wystąpiły w odniesieniu do interwencji rynkowej oraz systemu regulacji handlu zagranicznego. Zatem znaczenie tej pierwszej było stawiane niemal na równi z regulacjami handlowymi. Jednak w poszczególnych ocenach tych grup regulacji zaznaczają się duże różnice. W przypadku interwencji rynkowej więcej respondentów, niż w odniesieniu do regulacji handlowych, wskazywała niewielki ich wpływ, natomiast zdecydowanie rzadziej wskazywano duży wpływ oraz żaden. Jednocześnie od ww. grup regulacji wyraźnie odstawały wartości średnie dla programów rolnośrodowiskowych oraz pozostałych grup regulacji (rys. 46).

W ujęciu regionalnym duże znaczenie płatności bezpośrednich deklaruwali rolnicy w regionach Małopolska i Pogórze oraz Pomorze i Mazury (wartości średnie odpowiednio 1,53 i 1,24). W pozostałych regionach ich znaczenie postrzegano jako niewielkie.

Wartości zbliżone lub równe jedności, świadczące o niewielkim wpływie regulacji WPR, wystąpiły w odniesieniu do interwencji rynkowej oraz systemu regulacji handlu zagranicznego. Zatem znaczenie tej pierwszej jest stawiane niemal na równi z regulacjami handlowymi. Jednak w poszczególnych ocenach tych grup regulacji zaznaczały się duże różnice. W przypadku interwencji rynkowej więcej respondentów, niż w odniesieniu do regulacji handlowych, wskazuje niewielki wpływ, ale mniej żaden, również mniej wskazuje duży wpływ. Interwencja rynkowa miała wyraźnie większe znaczenie w opiniach rolników z Wielkopolski i Śląska, ale i tak była to wartość obrazująca niewielki wpływ (średnia 0,91). Z kolei w regionach Mazowsze i Podlasie oraz Pomorze i Mazury do tych regulacji przypisywano najmniejsze znaczenie (odpowiednio 0,63 i 0,62). Podobnie kształtowały się opinie rolników w przypadku wpływu regulacji handlu zagranicznego, ale oceny tu były nieznacznie niższe.

Od ww. grup regulacji wyraźnie odstają wartości średnie dla programów rolnośrodowiskowych oraz pozostałych grup regulacji. O ile wpływ regulacji środowiskowych postrzegany był jako niewielki w regionach Wielkopolska i Śląsk oraz Pomorze i Mazury, znaczenie pozostałych instrumentów polityki rolnej w opinii rolników całego kraju było nieistotne.

Rysunek 46. Wpływ WPR na zmiany w polskim rolnictwie

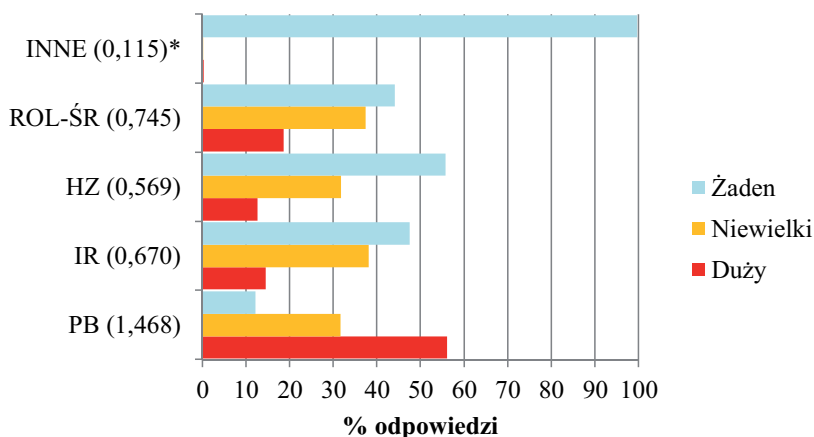
*) w nawiasach wartość średnia odpowiedzi.

PB – płatności bezpośrednie, IR – interwencja rynkowa, HZ – regulacje handlu zagranicznego, ROL-ŚR – płatności rolnośrodowiskowe, INNE – inne regulacje.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznika 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo” IERiGŻ-PIB.

Analiza średnich wyników dotyczących wpływu WPR na dochody rolników (które były interpretowane w analogiczny sposób jak przy ocenie wpływu regulacji na zmiany w rolnictwie) uwidoczniła dominujący wpływ płatności bezpośrednich w tym zakresie. Blisko 65% ankietowanych rolników wskazało duże znaczenie wsparcia bezpośredniego w dochodach gospodarstwa, a tylko 13% na żaden. Wpływ pozostałych regulacji według ankietowanych był zauważalnie mniejszy lub nie było go wcale (rys. 47). Największy wpływ regulacji na dochody wskazywali rolnicy w regionach Wielkopolska i Śląsk, Mazowsze i Podlasie oraz Pomorze i Mazury.

Rysunek 47. Wpływ WPR na dochody gospodarstw rolnych

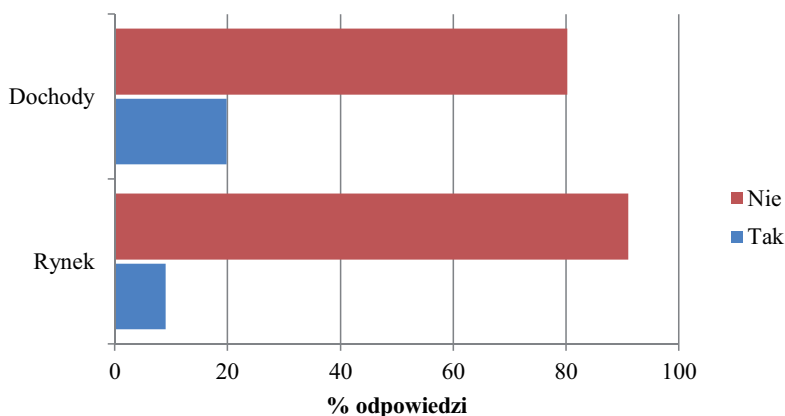
*) w nawiasach wartość średnia odpowiedzi

PB – płatności bezpośrednie, IR – interwencja rynkowa, HZ – regulacje handlu zagranicznego, ROL-ŚR – płatności rolnośrodowiskowe, INNE – inne regulacje.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznika 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo” IERiGŻ-PIB.

Zdecydowana większość ankietowanych rolników wyrażała negatywne opinie na temat roli regulacji WPR jako czynnika stabilizującego zarówno rynki rolne, jak i dochody z działalności rolniczej. Aczkolwiek proporcja pozytywnych ocen odnośnie stabilizacji dochodów była blisko dwukrotnie większa niż ocen dotyczących stabilizacji rynków (rys. 48). Największe znaczenie WPR w stabilizacji dochodów przypisywali rolnicy w regionie Pomorze i Mazury oraz Małopolska i Pogórze, gdzie odpowiednio 29 i 26% ankietowanych wyraziło pozytywne opinie. W pozostałych regionach takie opinie miała jedna piąta ankietowanych. Rolę WPR w stabilizacji rynków najbardziej doceniali rolnicy w regionach Pomorze i Mazury (16% pozytywnych wskazań) i Małopolska i Pogórze (15%) oraz Wielkopolska i Śląsk (13%). W regionie Mazowsze i Podlasie tylko 5% rolników wyraziło pozytywną opinię na ten temat.

Rysunek 48. Wpływ WPR na stabilizację rynków rolnych i dochodów rolników

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Załącznika 2 ankiety „Rodzina i Gospodarstwo” IERiGŻ-PIB.

Analiza regionalna potwierdza, że zmiany w rolnictwie po stronie produkcji w znacznym stopniu wynikały z uwarunkowań rynkowych, a w mniejszym z regulacji WPR. Skala i kierunki tych zmian były różne w poszczególnych regionach, a zależały od cech charakterystycznych rolnictwa w danym regionie: struktury agrarnej i wielkości gospodarstw, dominującego typu produkcji, sytuacji makroekonomicznej, socjalnej i od otoczenia rolnictwa. Siła reakcji gospodarstw na zarówno czynniki rynkowe, jak i WPR była w regionach z bardziej korzystną strukturą agrarną, innymi słowy, tam gdzie gospodarstwa biorące czynny udział w rynku stanowiły większą proporcję. Oczywiście te pierwsze czynniki, w opinii rolników miały o wiele większe znaczenie. Kierunki zmian natomiast zależały także od charakterystyki produkcji rolniczej w danym regionie oraz potencjału rolnictwa. W regionach z dużymi gospodarstwami dostarczały bodźców do ich zmniejszenia, a w regionach z największym udziałem małych gospodarstw przeciwnie – do wzrostu areału użytków rolnych. Zmiany opłacalności dotyczyły w znacznie większym stopniu gospodarstw produkujących drożej, czyli małych, i to one najczęściej zmieniały produkcję z tego powodu (Małopolska i Pogórze). To z kolei wiązało się z odpowiednimi dostosowaniami w technologii i zużyciu środków produkcji. Wyjątkiem jest tu redukcja uprawy buraków cukrowych, która wynikała z reformy polityki w sektorze cukru.

8. Podsumowanie i wnioski

Po wejściu do UE w polskim rolnictwie zaszły duże zmiany. Były one kontynuacją procesów rozpoczętych w okresie transformacji, jak również częścią globalnych zmian i dostosowań w rolnictwie światowym. Udział WPR w przeobrażeniach polskiego sektora rolnego był i jest niepodważalny, co w pierwszej kolejności ilustruje wyraźny i trwały wzrost dochodów rolnictwa. Wynika to przede wszystkim z wprowadzenia dopłat bezpośrednich. Potwierdzają to zarówno wyniki analizy danych GUS i agend rządowych oraz Polskiego FADN, jak i opinie rolników.

Z analizy danych FADN wynika, że wpływ WPR na polskie rolnictwo przejawia się głównie wzrostem dochodów producentów rolnych, co bezsprzecznie związane jest z objęciem sektora wsparciem bezpośrednim. Jednak jego wpływ jest dwojaki. Płatności bezpośrednio z jednej strony powodują wzrost dochodów rolników, ich stabilizację i zachęcają do powiększania gospodarstw. Z drugiej strony, przy ograniczonych zasobach ziemi (szczególnie relatywnie dobrej jakościowo) powoduje to wzrost cen gruntów rolnych, co utrudnia powiększanie gospodarstw. Ponadto, stanowiąc pewne źródło dochodów, częściowo podtrzymują istniejącą strukturę agrarną.

Wpływ wsparcia unijnego w skali kraju na zmiany w rolnictwie w poszczególnych grupach gospodarstw jest zróżnicowany, w zależności od przede wszystkim ich klasy ekonomicznej (rozmiarów) oraz w mniejszym stopniu, typu produkcyjnego (profilu działalności) i regionu. Zmiany po wejściu do UE były obserwowane głównie w gospodarstwach mających większy udział wsparcia w dochodach (gospodarstwa duże oraz najmniejsze), bądź też relatywnie wyższe dochody. W ujęciu przestrzennym były widoczne na północy i zachodzie Polski. Polegały w pierwszych latach członkostwa przede wszystkim na zwiększaniu areału produkcyjnego, głównie poprzez dzierżawy i eliminowanie gruntów wyłączonych z użytkowania (ugory, odłogi). Zmieniły się w tej grupie gospodarstw metody produkcji – wzrost kosztów świadczy o jej intensyfikacji. Wraz z innymi instrumentami wspierały one bowiem inwestycje. Z drugiej strony ograniczano produkcję zwierzęcą. Widoczna była też tendencja dostosowywania produkcji w celu maksymalizacji wpływów z tytułu wsparcia bezpośredniego, szczególnie w gospodarstwach, w których poziom wsparcia był mniejszy (ogrodnictwo, plantacje trwałe).

Analizując zmiany w poszczególnych regionach, można mówić o ekspansji rolnictwa na północy i zachodzie kraju (regiony Pomorze i Mazury, Wielkopolska i Śląsk oraz w mniejszym stopniu Mazowsze i Podlasie), podczas

gdy na południowym wschodzie (region Małopolska i Pogórze) następuje odwrotny proces, co ilustruje różny wpływ WPR na rolnictwo w zależności od charakterystyki danego regionu, czyli głównie od warunków klimatyczno-glebowych, istniejącej struktury agrarnej, sytuacji społeczno-gospodarczej i uwarunkowań historycznych. Czynniki te, a szczególnie struktura agrarna, determinują w dużym stopniu spektrum odbiorców dopłat typowo obszarowych (płatności JPO, UPO) oraz w znacznie mniejszym stopniu ONW i pozostałych. Dlatego w zależności od regionu, zmienia się kompozycja beneficjentów w zależności od rozmiarów gospodarstwa, jego położenia czy profilu działalności.

To wyjaśniałoby, dlaczego, pomimo dużych zmian, struktura agrarna nadal jest bardzo rozdrobniona i silnie spolaryzowana. Z kolei wpływ na produkcję (z założenia o *decouplingu*) jest nieznaczny, aczkolwiek dobór działalności do produkcji w pewnym stopniu odzwierciedla listę roślin, do których przysługują określone płatności. Większe znaczenie w tym względzie mają czynniki rynkowe. Wsparcie bezpośrednie, pośrednio wpływa też na inwestycje w rolnictwie, bowiem poprawa dochodów wydatnie zwiększa możliwości rolników w tym zakresie.

Wyniki analizy danych ankietowych w wielu miejscach były zbieżne z tendencjami określonymi na podstawie danych Polskiego FADN. Wpływ WPR na zmiany produkcyjne był niewielki i zróżnicowany w zależności od rodzaju instrumentów. Wykazano, że płatności bezpośrednie były instrumentem mającym największy wpływ na polskie rolnictwo, szczególnie na dochody rolników. Równocześnie oddziaływanie mechanizmów WPR na stabilizację rynków było marginalne, w większym zakresie natomiast oddziaływały one (głównie za sprawą płatności bezpośrednich) na stabilizację dochodów. Wpływ pozostałych regulacji na polski sektor rolny był niewielki.

Literatura

1. Babuchowska K., Kisiel R., Marks-Bielska R., *Gospodarstwa rolne Polski wschodniej i skłonność ich właścicieli do inwestowania z wykorzystaniem instrumentów WPR*, PTE Oddział w Toruniu, Toruń 2012.
2. Chmielewska B., *Płatności bezpośrednie jako forma wsparcia dochodów gospodarstw rolniczych w Polsce po integracji z Unią Europejską*. Problemy Rolnictwa Światowego, SGGW, t. 2, Warszawa 2007, s. 28-34.
3. Czubak W., Poczta W., Pawlak K., *Zmiany w wolumenie produkcji i dochodach rolniczych w warunkach akcesji Polski do UE*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, IERiGŻ-PIB, nr 4, Warszawa 2008, s. 118-127.
4. Ginter A., *Zróżnicowanie sytuacji dochodowej w wybranych gospodarstwach rolnych*, Roczniki Naukowe SERiA 2011, t. XIII, z. 3, s. 83-87.
5. Grzelak A., *Ocena procesów inwestycyjnych w rolnictwie w Polsce w latach 2000-2011*, Journal of Agribusiness and Rural Development, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2013, zeszyt 2 (28), s. 111-120.
6. Judzińska A., Łopaciuk W., *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na zmiany w rolnictwie*, seria Program Wieloletni 2011-2014, nr 38, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2012.
7. Judzińska A., Łopaciuk W., *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na zmiany w rolnictwie w ujęciu regionalnym*, seria Program Wieloletni 2011-2014, nr 76, IERiGŻ-PiB, Warszawa 2013.
8. Musiał W., Mikołajczyk J., *Inwestycje produkcyjne jako czynnik wzrostu dochodu rolniczego [w:] Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004, s. 185.
9. Niezgodą D., *Zróżnicowanie dochodu w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, nr 1, s. 26.
10. Poczta W., *Przemiany w rolnictwie ze szczególnym uwzględnieniem przemian strukturalnych [w:] Raport o stanie wsi, Polska wieś 2012*, FDPA, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 65-100.
11. Wigier M., *Wpływ polityki rolnej na zmiany strukturalne w rolnictwie*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, nr 4 (337), s. 3-18.
12. Wrutniak A., *Równo znaczy sprawiedliwe*, Rolnik Dzierżawca, Bydgoszcz 2010, nr 6, s. 18-19.

13. Zegar J. St., *Przesłanki i uwarunkowania polityki kształtowania dochodów w rolnictwie*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2001.

Aneks

Załącznik nr 2 do ankiety :”Rodzina i Gospodarstwo” IERiGŻ-PIB

**INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY**

00-002 Warszawa,
ul. Świętokrzyska 20

Nr rejonu

1

Nr województwa

2

Nr stały wsi

3

Nr kolejny rodzinny

4

Nr stały rodziny

5

Kategoria rodziny

6

ANKIETA 2011

Załącznik 2

do ankiety „Rodzina i Gospodarstwo”

A. Dopłaty bezpośrednie

1. Z jakiego tytułu otrzymuje Pan(i) dopłaty? (p. 1 i 2 porównaj z pytaniem 42 w ankiecie głównej)

	Kwota dopłat w 2011 r. (w zł)	Obszar objęty wsparciem (w ha)	Który to jest rok otrzymywania dopłat
	1	2	3
1 - bezpośrednie (JPO, UPO, TUZ)			
2 – ONW			
3 - rolnośrodowiskowe			
4 - do zalesień			
5 - inne, jakie?.....			

Jeśli 3, to jakie pakiety są realizowane w gospodarstwie?

.....

Jeśli 4, to jaki rodzaj gruntów zalesiono?

1-rolne, 2-inne niż rolne

1
2

B. Działania inwestycyjne

2. Z jakiego działania otrzymał(a) Pan(i) dofinansowanie? (porównaj z pytaniem 44, 55, 57 i 61 w ankiecie głównej)

Działania	Kwota dofinansowania (zł)	Wartość inwestycji (zł)	Rok uczestnictwa w programie	Na czym polega inwestycja
	1	2	3	4
6 - Inwestycje w gospodarstwach rolnych				
7 - Różnicowanie działalności rolniczej				
8 - Dostosowanie do standardów UE				
9 - Młody rolnik				
9 - Wsparcie gospodarstw niskotowarowych				
10 - Inne, jakie?.....				

Jeśli działanie 9, to czy gospodarstwo zostało przejęte w ramach programu „Renty strukturalne”? tak -1, nie -0

Jeśli działanie 7, to kto kieruje powstałą działalnością? proszę podać nr osoby z ankiety ze str. 2

C. Pozostałe działania

3. Jeżeli Pan(i) jest członkiem grupy producenckiej (porównaj pytanie 28 w ankiecie głównej), to

czy korzystał Pan(i) z dofinansowania dla grup producenckich? tak -1, nie -0

jeśli tak, to jaki jest sektor produkcji grupy producenckiej?.....

4. Czy któryś z członków rodziny posiada własną firmę? (porównaj pytanie 8 i 14 w ankiecie głównej)?

Jeśli tak, to proszę podać numer osoby z ankiety ze str. 2

Rok założenia firmy

Liczbę zatrudnionych

	7
	10
	11
	13
	14

Czy firma korzystała ze wsparcia dla mikroprzedsiębiorstw?

tak -1, nie -0

Jeśli tak, to proszę podać: Kwotę dofinansowania

Wartość inwestycji

Opis inwestycji

.....

5. Czy Pana(i) gospodarstwo było objęte scalaniem gruntów?

tak -1, nie - 0

Jeśli **tak**: Jaka powierzchnię gospodarstwa objęto scaleniem?

Ilu rolników brało udział w scaleniu?

Kto był inicjatorem?

.....

Jeśli **nie**: Czy jest Pan(i) zainteresowany?

tak -1, nie - 0

Jeśli **tak**, jaka jest liczba posiadanych działek ewidencyjnych przeznaczonych do scalenia?

Jaka jest powierzchnia użytków rolnych gospodarstwa w stosunku do których nie są uregulowane prawa własności?

tj. użytkownik nie posiada aktu własności i nie jest wpisany do księgi wieczystej jako właściciel (nie dotyczy gruntów dzierżawionych)

Co jest przyczyną takiego stanu?.....

6. Czy uczestniczyła lub korzysta Pan(i) z przedsięwzięć zrealizowanych ze środków UE? Jeśli **tak**, to jakich?

Rodzaje przedsięwzięć	W którym/od którego roku	Opis
1. szkolenia		
2. inwestycje zrealizowane na terenie wsi lub gminy		
3. program LEADER (porównaj pytanie 71 i 72 w ankiecie głównej)		
4. inne, jakie?		

D. Efekty realizowanych działań

7. Które z kierunków wsparcia są według Pana(i) najważniejsze z punktu widzenia rozwoju gospodarstwa i poprawy warunków życia na wsi? Jaka powinna być proporcja rozdysponowania środków finansowych?

Kierunki wsparcia	Istotność (najważniejsze-1, najmniej istotne - 7 lub 8)	Podział środków finansowych w % (suma=100%)
	1	2
1. Dopłaty bezpośrednie		
2. Inwestycje w gospodarstwie rolnym		
3. Różnicowanie działalności rolniczej i rozwój mikroprzedsiębiorstw		
4. Ochrona środowiska naturalnego		
5. Szkolenia i doradztwo rolnicze		
6. Infrastruktura techniczna		
7. Infrastruktura społeczna		
8. Inne, jakie?		

8. Jakie przedsięwzięcia, które do tej pory nie były dofinansowywane, powinny być wspierane ze środków UE?.

9. Jaka jest obecnie specjalizacja gospodarstwa?

1- uprawy polowe, 2-bydło mleczne, 3-trzoda chlewna, 4- ogrodnictwo, 5- mieszana, 6-inna, jaka?.....

Czy po wejściu Polski do UE uległa zmianie?
tak -1, nie - 0

Jeśli **tak**, to jaka była wcześniej?

Jakie były tego przyczyny?

.....

10. Jakie były zmiany powierzchni roślin uprawnych w gospodarstwie po wejściu do UE?
(0-bez zmian, 1-wzrost, 2 spadek)

Rodzaje roślin uprawnych	Powierzchnia w ha w 2011 r.	Zmiana w stosunku do 2003 r.
	1	2
1. zboża		
2. rzepak		
3. okopowe (ziemniaki/buraki cukrowe, pastewne, inne)		
4. wysokobiałkowe (groch, peluszk. łubiny)		
5. użytki zielone (trwałe i w uprawie polowej)		
6. plantacje trwałe		

Jakie były przyczyny tych zmian?.....

11. Jakie były zmiany zużycia środków produkcji?

0-bez zmian, 1-wzrost, 2 spadek

26

Jakie były przyczyny tych zmian?.....

12. Wpływ instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na zmiany produkcyjne i dochody gospodarstw
2-wpływ duży, 1-wpływ niewielki, 0-wpływ żaden

Instrumenty	Zmiany produkcyjne w gospodarstwach	Dochody gospodarstw
	1	2
1. płatności bezpośrednie		
2. interwencja rynkowa		
3. system handlu zagranicznego		
4. płatności środowiskowe		
5. inne, jakie?		

13. Czy regulacje Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) skutecznie stabilizowały:

1. sytuację rynkową, dlaczego?

tak -1, nie - 0

27

2. sytuację dochodową, dlaczego?
.....

tak -1, nie - 0

28

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

*Nakład 570 egz., ark. wyd. 5,87
Druk i oprawa: EXPOL Włocławek*